

A V H A N D L I N G A R

VÄSTER OCH ÖSTER I FINLANDS MATERIELLA KULTUR.

AV

U. T. SIRELIUS.

Finland, som i norr och nordost utgör en fortsättning på den nordeuropeiska kontinenten, bildar en halvö — riktande sin spets mot sydost och omsluten av Bottniska och Finska vikarna. Stående genom Karelska näset och området mellan Ladoga och Onegasjön i omedelbar förbindelse med östern har landet sin rakaste förbindelse mot söder över Finska viken och mot sydväst och väst över Östersjön och Bottniska viken. Fakta från förhistorisk tid ådagalägga, att dessa vägar använts redan under de äldsta tiderna av Finlands bosättning.

Den arkeologiska forskningen har ådagalagt, att Finland blivit befolkat på två vägar: i början från öster och sedermera även från söder och väster.

Men dessa urgamla vägar hade tillika en kulturhistorisk betydelse, och vi få se, att olikheten i de kulturella förhållandena i de västliga och östliga delarna av vårt land ytterst berodde eller bero på desamma.

Våra arkeologer äro eniga därom, att stenåldersbosättningen i vårt lands sydvästra delar var av germanskt ursprung, men inbyggarna i de östligare delarna

tillhörde den finsk-europeiska folkstammen.

Stenåldersbosättningen, som utbredde sig nästan över hela landet, var tätast i dess fruktbaraste och glesast i dess mindre gästvänliga delar, i synnerhet i omgivningen av de stora vattendragen i mellersta och östra Finland. Föremål från denna tid ha samlats i museerna i tiotusentals exemplar.

Ehuru blott cirka 60 föremål från bronsåldern tillsvidare äro kända från vårt land, bevisa dock fyndorterna, att Finlands olika landskap även under denna tidsålder i viss mån voro befolkade, dock så att bosättningen även nu i sydvästra Finland var tätast. Vad arten av kulturen beträffar iakttagar man fortfarande samma motsats mellan västern och östern, i det att den förra även nu representerar en germansk och den senare en antagen finsk-ugrisk kulturform. Västra Finland hörde i avseende till sitt inventarium till den dåvarande skandinaviska kulturkretsen, då däremot från landets norra och östra delar har tillvaratagits föremål, som representera Volga—Kamaområdets typer.

Vid slutet av bronsåldern, omkr. 500 f. Kr., börjar i vårt land en tidrymd, som ända till det första århundradet efter Kr. är höljt i ett ogenomträngligt dunkel. Från denna tid, som i Skandinavien motsvaras av den förromerska tiden, har hos oss förvärvat blott två prydnadsföremål av brons.

Då vi sedan övergå till den äldre järnåldern, som hos oss anses upptaga tiden från cirka 100 till cirka 700 efter Kristus, bliva vi överraskade av en annan märkvärdig omständighet: att döma efter fynden anträffa vi i vårt land en bosättning huvudsakligast blott i tre kulturcentra vid kusten av Östersjön och Bottniska viken: d. ä. i landets sydvästra hörn i Egentliga Finland, i Kumo floddal i Satakunta och i Kyrö floddal i Södra Österbotten.

Det framkomna kulturinventariets former äro delvis de samma som på andra sidan av Bottniska viken, delvis av enahanda art som i Östersjöprovinserna. Byggande så väl på dessa typologiska företeelser som på Thomsens kända teori om finsk-baltiska och finsk-gotiska beröringarna har doktor Hackman utarbetat en teori om förfädrens till de egentliga finnarna och tavastlänningarna inflyttande i landet i början av denna tidsperiod. Enligt denna teori överfördes det baltiska inventariet av dessa nybyggare till de ovan nämnda centra, där de sedan med tiden antingen helt och hållet eller till största delen assimilerade den tidigare germanska bosättningen. Den finska bosättningen skulle sedan huvudsakligast längs Kumo floddal hava utbredd sig till vattendragen mellan Tammerfors och Tavastehus och därifrån vidare till trakter-

na av Loppi och Hollola socknar samt till stränderna av Paijänne. Den enorma förminskningen av bosättningsområdet, jämfört med det från bronsåldern, då intet av de nuvarande landskapen totalt saknade bosättning, skulle hava anletts av en allmän övergång till jordbruket.

Den Hackmanska teorin har dock bl. a. angripits av doktor Ailio. Den sistnämnde forskaren anser, att förfädren till de egentliga finnarna och tavastlänningarna hava ända från stenåldern i en fortsättning kunnat bebo samma ställen. Att fynd saknas, kunde enligt hans åsikt förklaras sålunda, att bifogandet av gravinventarium den tiden möjligen icke var brukligt. Allt efter som gravskicket blev det samma som hos den germanska befolkningen, uppstodo möjligheter för gravfynd även på det finska området. Denna teori förutsätter så väl den germanska befolkningens kvarblivande från stenåldern som även kolonisation under vikingatiden. Enligt den Hackmanska teorin utgöres däremot den nuvarande svenska bosättningen huvudsakligast av avkomman efter de under korsfärderna hit komna nybyggarna. Ailio anser, att fynd i främsta rummet ådagalägga utbredningen av kultur och först i det andra av bosättning. Antagandet, att i landets västra delar uppstod en blandbefolkning, finner dock stöd i de antropologiska egenskaperna hos befolkningen i dessa trakter, den anmärkningsvärda kroppslängden och den relativa långskalligheten.

Frågan om karelarnas härstamning har i den vetenskapliga litteraturen blivit mindre uppmärksammas än den just behandlade angående egentliga finnar och tavaster. Även efter uppkomsten av den

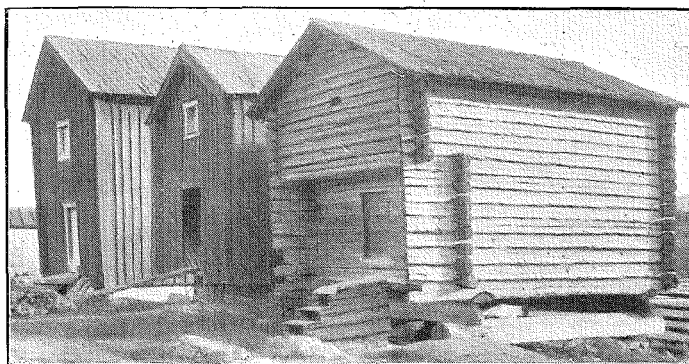

FIG. 1. BODAR AV VÄSTFINSK TYP. JALASJÄRVI, ÖSTERBOTTEN.

Thomsenska teorin har man i allmänhet ansett att de inflyttat från trakterna hitom eller söderom Ladoga och att de besatt det nedersta loppet av Vuoksen och den nordvästra kanten av Ladoga samt därifrån utbredd sig ända till södra Savolax. I allmänhet har man antagit, att befolkningen i södra Karelen först under vikingatiden blivit mera betydande. Nu hava dock några lyckliga fynd, som av magister Europæus gjorts i Sakkola socken å Karelska näset ådagalagt, att här funnits bosättning redan under folkvandringstiden eller närmare sagt på 600- och 700-talen efter Kristus. På grund av att gravinventariet och gravskicket ådagalägga likheter med motsvarande förhållanden i västra Finland har nämnda forskare antagit att Karelen under denna tid fått emottaga befolkningselement från västra Finland. Enligt Ailio skulle även karelare hava bebott de sydligare delarna av deras nuvarande område ända från stenåldern.

Denna förhistoriska översikt hör i två avseenden till området för vårt föredrag: å ena sidan belyser den nämligen de kul-

turella förhållandena mellan öster och väster i vårt land under föregiven tid, å den andra är den till en viss ledning för belysande av de senare eller s. k. etnografiska förhållandena.

Vi upptaga först några företeelser, som tyckas härstamma redan från den äldre järnåldern och beträffande vilka tydlig skiljaktighet mellan den västerländska och österländska kulturen kan spåras. Gränsen, som av dessa företeelser markeras, utgör tillika gränsen mellan landets västliga och östliga delar, d. v. s. mellan landskapen Tavastland och Savolax eller ock löper den fram närmare Bottniska viken klyvande det västliga området i två delar.

Till det föregående slaget hör en del allmänna företeelser i mathushållningen.

Det är nämligen en anmärkningsvärd omständighet, att vi kunna åtminstone genom hela södra och mellersta Finland draga en gräns emellan områden, bebodda å ena sidan av egentliga finnar och tavaster och å andra sidan av savolaxare och karelare, längs en linje, väster om vilken befolkningen tillreder s. k. långmjölk, ost och hårt bröd, medan öster om densamma

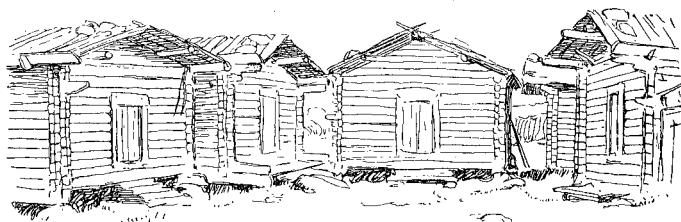

FIG. 2. BODAR AV KARELSK TYP. RAUTJÄRVI.

»kort» mjölk och mjukt bröd äro förhärskande och ostberedningen i hemmen obekant.

Det är skäl att antaga, att den forn-germanska åkerbrukande befolkningen, som — så som man antagit — under den äldre järnåldern bebodde landets västliga delar, redan tillverkade långmjölk, ost och hårt bröd. Enligt Hoops var långmjölken redan i urgammal tid en favoriträtt hos germanerna.

Även osten var för forn-germanerna bekant att döma av Cæsars ord: »maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit». Även under urskandinavisk tid var löpost känd. Det finns uppgifter angående användning av hårt bröd i Sverige redan från tidig vikingatid. I gamla Birka har tillvaratagits små hålkakor trädde på en bronstråd.

Förutsatt att en blandbefolkning verkligen förekom i västra Finland under ifrågavarande tid är det lätt att förklara att denna företeelses utbredning blev just den nämnda: i de ovan anförda kulturcentra gjorde nämligen även de finska nybyggarna bekantskap med långmjölk, ost och hårt bröd, vilka sedan utgörande en mycket viktig beståndsdel av deras föda följde dem till hela det av dem befolkade området. Frågan, varför de nämnda rätterna under sin vandring mot öster

stannade just vid gränsen för det egentliga-finska och tavastländska området, skulle sålunda få sin lösning.

Om vi övergå till byggnaderna, finna vi i boden en företeelse, som bär vittne om liknande etnografiska och kulturella förhållanden. Vi iakttaga nämligen, att i det egentliga finska och det tavastländska området förekommer en typ, som enligt vad förhållandet är även i Skandinavien, är i gaveln försedd med en utbyggd del, den s. k. »gången» eller »svalen», som saknas i Savolax och Karelen fig. 1, 2. Att bodar förekommo redan under den äldre järnåldern, är antagligt, emedan man från vikingatiden har uppgifter om fullt utvecklade loftbyggnader. Det må som en karaktäriserande omständighet framhållas, att de äldre typerna av loftbyggnader förekomma företrädesvis inom området för den svenska, egentliga-finska och tavastländska bosättningen, då däremot de senaste utvecklingsstadierna äro att finna i Savolax och Karelen, fig. 3, varvid även den omständigheten förtjänar beaktande, att de i allmänhet alls icke förekomma hos våra ortodoxa karelare eller på karelska näset.

Till föremål härstammande från äldre järnåldern eller den därpå omedelbart efterföljande perioden och vilka anträffas inom det svenska bosättningsområdet och i de till detsamma angränsande fin-

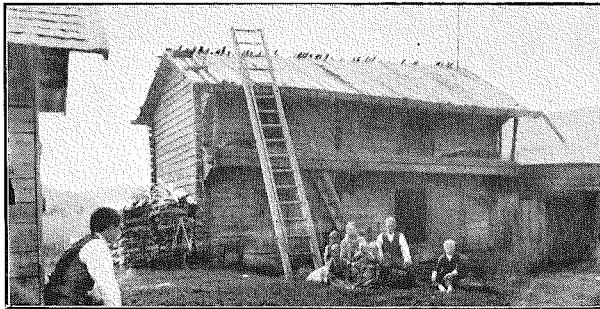

FIG. 3. LOFTBYGGNAD. LEPPÄVIRTA, SAVOLAX.

ska trakterna, höra vissa spinnverktyg, plog- och lietyper och delar av seltyg.

Förhistoriska fynd ådagalägga, att konsten att spinna var under ifrågavarande tid och även därförinnan känd.

Beträffande spinnverktyg skilde sig västra Europa från östra Europa, tillika Skandinavien från Finland därigenom, att de förstnämnda områdena karaktäriserades av ett smalt eller kappliknande rockhuvud, fig. 4, de senare däremot av ett brett tottaträ eller rockblad, fig. 5, 7—11. Det senare redskapet utbreddes sig över hela Finland, ja, till och med till Sveriges ostkust.

Men i de västra delarna av Finland, närmare preciserat på Åland, i Egentliga Finland, Nyland, södra Tavastland, Satakunta och i Vasa län har även rockhuvudet, fig. 12—15, efterträdaren till det i förening med sländan använda tottaträet, varit i bruk. Det är att märka, att utbredningen av rockhuvudet i huvudsak är densamma som bosättningsens under den äldre järnåldern.

Gaffelplogen, som tillhör den östeuropeiska kulturkretsen, har i tiden varit i bruk hos hela den finska och delvis även hos den svenska befolkningen, vars egentliga plöjningsverktyg dock har varit den

för västra Europa och Skandinavien karaktäristiska kroken. Från denna utvecklade sig sedermera årdern, vändplogens stamfader, som utbreddes sig till ännu

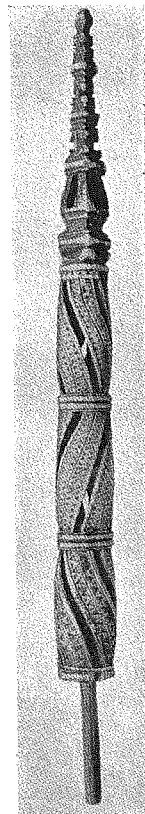

FIG. 4. ROCKHUVUD. KARUNKI, ÖSTERBOTTEN.

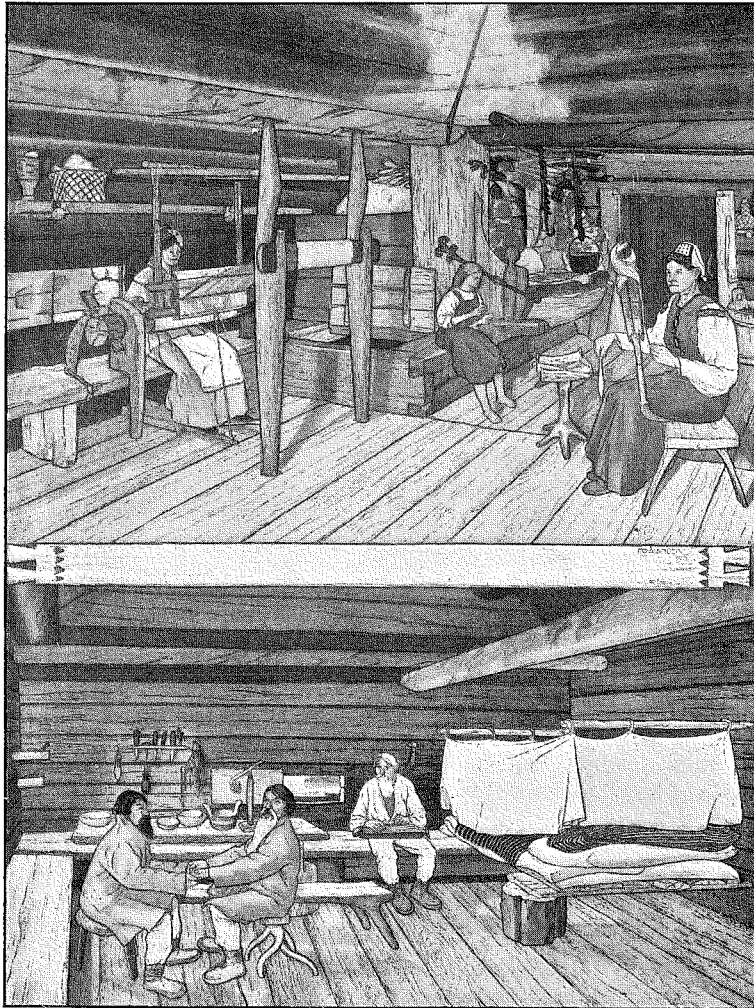

FIG. 5, 6. STUGUINTERIÖRER, LADOGA—KARELEN.

större områden inom Åbo län, Nyland och i de västligare delarna av Vasa län.

Emedan oxen använts som plogdjur i västra Europa, är det skäl att antaga, att detta djur upptogs som dragare hos oss tillsammans med kroken och årdern. Vi veta att den ännu på 1600-talet tjänade som dragare i hela sydvästra Finland,

i Nyland, i kusttrakterna och i de södra delarna av Satakunta, i västra Tavastland och inom kustområdet i Österbotten. Samma delar av landet utgöra tillika utbredningsområdet för oket. I detta sammanhang må även nämnas att »kroken» som åkerjordens arealmetare har antagits hava varit i bruk i sydvästra

FIG. 7—11. ROCKBLAD. ÖSTERBOTTEN.

Finland redan under hednatiden; i Tavastland och övre Satakunta gjordes därav bruk ännu på 1500-talet.

Vad hästredet beträffar framträder skillnaden mellan öster och väster i vårt land däri, att det östeuropeiska lokredet varit karaktäristiskt för den finska och seldonen för den svenska befolkningen. De sistnämnda voro i bruk i Skandinavien åtminstone redan under vikingatiden. Sannolikt brukades de i vårt land i långa tider endast av den svenska kustbefolkningen, emedan deras utbredning i de finska socknarna i Satakunta pågick ännu så sent som under förra hälften av 1800-talet. Flera seltågs- och bogträtyper, som använts hos oss under det förra seklet äro tydligen av svenskt ursprung (fig. 16—21). För tiden för den antagna blandkulturen under den äldre järnåldern torde lokreden hava varit karak-

täristiska. I allmänhet ser det ut som om de östliga eller de finska formerna skulle hava fått överhand inom denna kultur.

Vi övergå nu till det egentliga området för dessa östliga former. Det är att märka, att bosättningen i östra Finland blott delvis eller så tillvida som den är ortodox eller består av de så kallade äyrämöiset, hör till den gamla karelska stammen. En betydande del av den nuvarande bosättningen i Karelen, utgörs, som man vet, av isynnerhet efter freden i Stolbova dit inflyttade savolaxare och till och med av tavastlänningar.

Det gamla kulturinventariet i Karelen var till en betydande del karaktäristiskt även för den östeuropeiska kulturkretsen. Redan ovan lärde vi oss känna flera gamla hithörande kulturföreteelser från förhistorisk tid, såsom den korta mjöl-

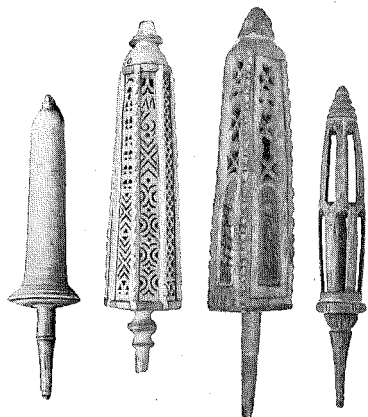

FIG. 12—15. ROCKHUVUD. FIG. 12 NYLAND. FIG. 13, 14 ÖSTERBOTTEN. FIG. 15 TAVASTLAND.

ken, det mjuka brödet, boden utan svale, tottaträdet, gaffelplogen och lokredet. Vi övergå nu till några andra till samma åldersklass hörande företeelser.

Det är känt att i norra Ryssland förekommer ett särskilt byggnadssätt, som bär namnet »det novgorodska», ehuru dess härstamning ännu är outredd. Det är karaktäristiskt för denna stil, att rummen för folk och djur befinna sig under samma tak och att hölidret eller den så kallade »sarain» ursprungligen är byggd på pålar. Tydliga representanter för denna stil finna vi numera blott i de ortodoxa gränsocknarna norr om Ladoga. Ett intressant forskningsarbete, som snart borde utföras, vore att noggrannt ådagalägga å huru stort område i finska Karelen kvarlevor av densamma ännu kunna påträffas. Bland de sista minnesmärkena äro de med pålar konstruerade fähusen, fig. 22, som för någon tid sedan ännu kunde ses så långt mot väster som i Jääskis härad.

Det karelska pörtet liknade i många avseenden det östeuropeiska. Det mest karaktäristiska kännetecknet var ugnen

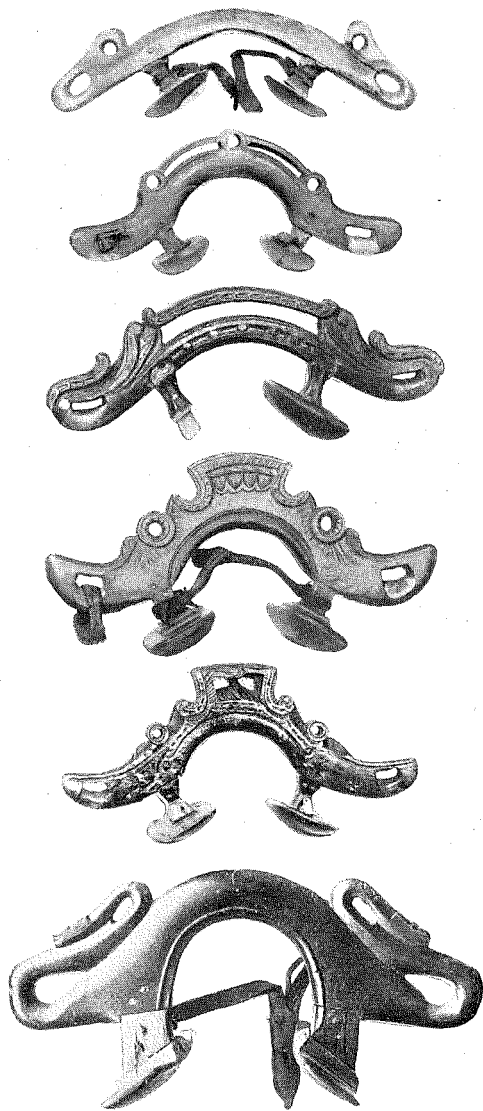

FIG. 16—21. SELBÅGAR. SATAKUNTA OCH ÖSTERBOTTEN.

med dess stolpe och laven bredvid ugnen, den så kallade »kolpitsa». Savolax, som fick sin äldsta befolkning från Karelen, ärvde samma pörttyp.

Organiskt sammanvuxen med det karelska pörtet var ortens ålderdomliga vävstol, vars föregångare äro att finna i öst-

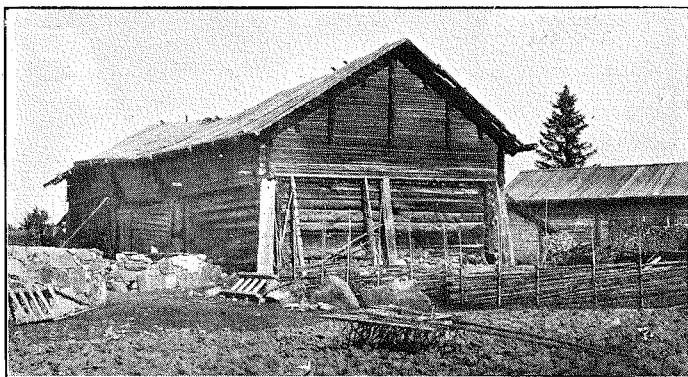

FIG. 22. FÅHUS. JAAKKIMA, KARELEN.

ra Europa. Stommen bestod av fyra stolpar, av vilka två voro placerade mellan golvet och den från ugnsstolpen löpande åsen och de två andra fastspikade vid den väggfasta bänken, fig. 5. Då pör-tets typ blev förändrad och åsarna försvunno fick även vävstolen vika för en nykomling, som ryckte in från västra Finland och vars stomme utgjordes av två sidostycken, som mycket liknade en linbråka, fig. 23.

Till de delar av det gamla karelska arvet, som fingo vika för det allt intensi-

vare vordna västerländska kulturinflytandet, hörde kardningsbågen, det klappträformiga kavelbrädet, några klädespersedlar och ornament. Kardningsbågen, fig. 24, som allt ännu användes i vissa delar av Ryssland och Asien, är belagd från södra och mellersta Karelen. Den blev för omkring 100 år sedan ersatt med vanliga kardor. I stället för det klappträformiga kavelbrädet kom den västerländska typen, mangelbrädet.

Under den senare järnåldern bestod den karelska kvinnans dräkt av huva, kallad

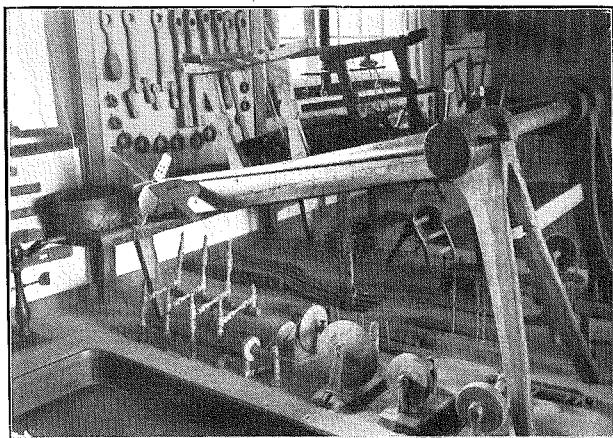

FIG. 23. VÄVSTOL. JOUTSENO, KARELEN.

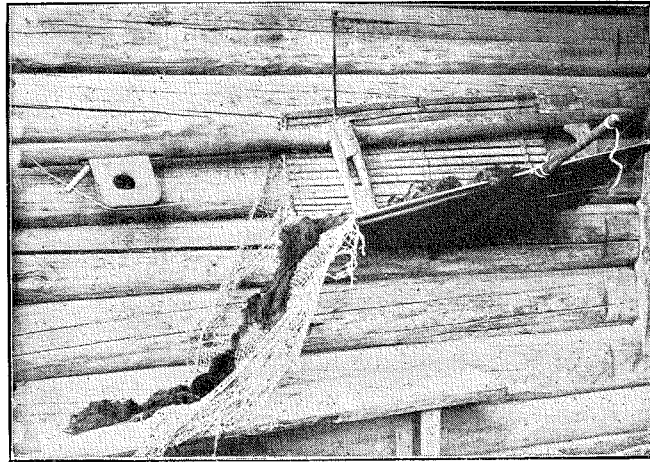

FIG. 24. KARDNINGSBÅGE. TSCHEREMISSERNA.

»kuntu», klädning, som vid axlarna sattes fast med ovala spännen och som såväl framtill som baktill bestod av en våd, glest ihopsydd under axlarna, samt mantel. I huvudsak liknande var dräkten på denna tid även i västra Finland. Det är sannolikt, att den på sina ställen i Fjärrkarelen och Ingermanland fortlevande klädningstypen, fig. 25, där spännen äro ersatta med en söm på motsvarande ställe, är en direkt avkomling efter den nämnda klädningen från den yngre järnåldern. Men hos de karelska kvinnorna i Ingermanland och till och med inom Finlands landamären i södra Karelen fortlevde ännu så sent som 1802 en klädningstyp, som var på ena sidan öppen, fig. 26.

Även dessa typerns öde beseglades av nya former, som ryckte in från andra sidan av Bottenviken.

I västra Finland blev det västeuropeiska inflytandet avgörande sannolikt redan under medeltiden. Om man får döma efter kyrkomålningar från den tiden buro kvinnorna klädningar med ärmor.

Den följande klädningstypen torde hava varit »opplottakjorteln», vars förekomst i Södermanland ansetts möjlig redan på 1400-talet. Typen, fig. 27, bredde sig sedermera mot öster, slutligen ända till östra Finland, där den i början på 1800-talet undanträngde den ovan berörda, på ena sidan öppna klädningen. Med kolonister från Savolax, med de så kallade »savakot», överfördes redan på 1600-ta-

FIG. 25. DRÄKT FÖR GIFT KVINNA. FJÄRRKARELEN.

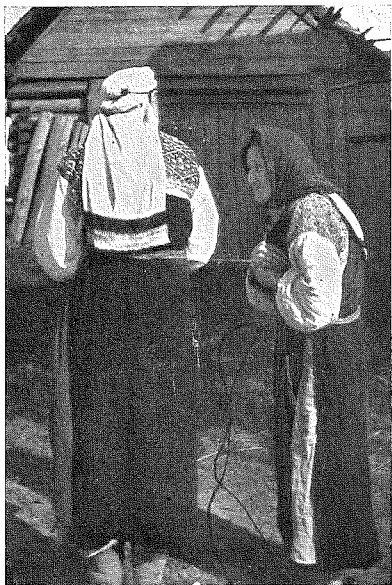

FIG. 26. DRÄKT FÖR GIFT KVINNA. HEVAA,
INGERMANLAND.

let den västfinska, från den västeuropeiska kulturkretsen härstammande »lärfthatten» till Karelen.

Men södra Karelen och i synnerhet det gamla äyrämöisområdet förvarade ända in på 1800-talet även annat arv från yngre järnålderns garderob. Särskilt må nämnas de med band omvirade härpiskorna, de så kallade »sykeröt», fig. 28, huvan eller »huntun», fig. 29, och nål- eller knivtygen, fig. 30. De sistnämnda, som bestodo av en puukkkniv, nålbössa och pung, hade sina motsvarigheter redan under senare järnåldern, då de buros på en kedja som hängde ner över bröstet. Som hithörande omständighet må nämnas, att nyckelkroken, den senare utvecklingsformen av den nåltygen bärande kroken, utbredde sig huvudsakligast endast inom det karelskt-savolaxka området, och att även örsleven, fig. 31, som

FIG. 27. DRÄKT FÖR GIFT KVINNA. PYHÄJÄRVI,
KARELEN.

under järnåldern hörde till de föremål, som hängde från den just nämnda kedjan, här bibehållit sig hos ortodoxa karelskor.

Den fornkarelska akantus- och bandornamentiken fortlevde i sin hemort och även västligare i vårt land ända in på 1700- och 1800-talen. I Gräns-Karelen förekom den synnerligast på tottaträn, fig. 32, men inom »äyrämöisområdet» på kvinnornas silverbroscher.

Vid granskningen av det karelska kulturarvet hava vi redan lärt oss känna flere föremål och typer, som under historisk tid gjort sin vandring från väster ända till vår östgräns; vi åternämma den västliga typen av vävstolen, handkardorna, mangelbräden, »opplottakjorteln» och lärfthattarna.

FIG. 28. FLICKA. RUOKOLAHTI, KARELEN.

Men vi kunna fortsätta uppräknandet av kulturformer, som höra till samma tid och som kommit från samma håll. Utbredningen av en del av dem har stannat vid östgränsen för det egentliga finska och tavastländska området, en annan del har fortsatt sin vandring ända till de avlägsnaste hörnen av Karelen.

Till den förstnämnda gruppen höra en del företeelser från det konstindustriella området. Bland dem må nämnas det gamla västerländska skyddsmärket, St. Hans vapen, som sedermera även hos oss blev ett rent ornament. I början av 1700-talet uppstod i landets västra delar en folklig orneringsstil, fig. 33, som byggande på den så kallade rosetten var känd i Norge redan på 1500-talet. I Karelen kan den spåras blott i hjälplösa efterbildningar. Ryan, som i Åbo-trakten var känd redan i slutet på medeltiden, uppstogs av folket i största delen av det av egentliga finnar och tavaster bebodda området, men förekom i Savolax och Karelen endast i inventarierna från slott

FIG. 29. GIFT KVINNA OCH HALVVUXEN FLICKA. JOUTSENO, KARELEN.

och prästgårdar. Från andra sidan av Bottenviken upptogs ansatserna till möbeltyper, på grund av vilka sedermera uppstod en självständig österbottnisk möbelstil.

I detta sammanhang torde det vara lämpligt att omnämna den redan på Sveriges gamla landskapslagar sig stödjande fullmäktiginstitutionen, vars yttre kännemärke och insegel var den s. k. åldermandsstaven och som hos oss i främsta rummet i Vasa län blev hemmastadd.

Till det västerländska arv, som under historisk tid gjort sin vandring genom hela vårt land, höra armborstet, en del tekniska redskap, runkalendrar och några botredskap.

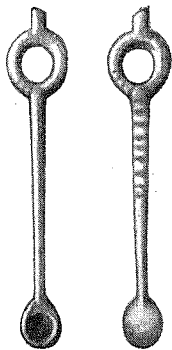

FIG. 31. ÖRSLEVAR. SUISTAMO,
KARELEN.

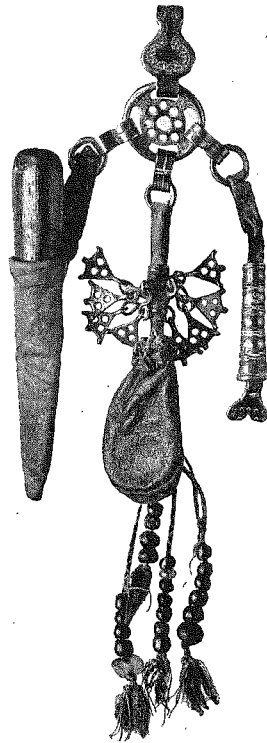

FIG. 30. KNIVTYG. PYHÄJÄRVI,
KARELEN.

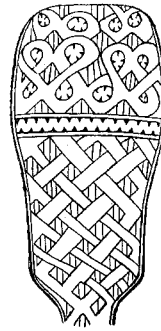

FIG. 32. SPADE PÅ SKIDSTAV.
KARELSK BANDORNAMENTIK.

Armborstet, som sannolikt redan på 1300-talet kom i bruk i sydvästra Finland, förändrade form ju mera den utbreddes sig åt öster, tills den slutligen slöt sin vandring i Fjärrkarelen. Runkalendrarna, som uppkommo i Sverige under yngre runalfabetets tid, kommo i bruk i vårt lands sydvästhörn sannolikt redan i slutet av medeltiden. I nordöstra Finland blevo de förebilder till den grekisk-katolska kyrkans gammaltroendes kalender, fig. 34—39, som utbreddes sig ända till Sibirien. Bland bot- eller trollredskap omnämna vi det vårdbundna trädet, som i vårt östra gränsområde synes ha blivit känt först jämförelsevis sent. Detsamma kan sägas om den redan under antiken

kända och i Skandinavien åtminstone redan under medeltiden utövade koppningskonsten, som i de grekisk-katolska socknarna norr om Ladoga fortsättningsvis är ett specialområde särskilt för de lutherska karelskorna.

Vi vilja icke fortsätta med uppräknande av exempel, vilkas antal betydligt kunde ökas.

Från öster komma kulturinflytelser, vilka främst begränsas till de östra socknarna av Karelen, göra sig förnämligast gällande i en del dräkter.

Den bild, som vi sålunda erhållit av vårt lands västra och östra kulturförbin-

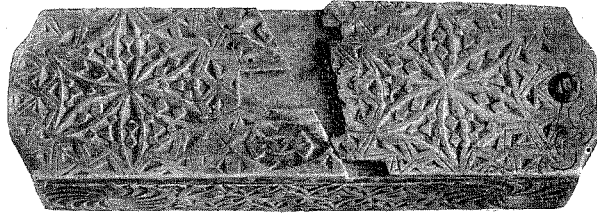

FIG. 33. ASK MED ROSETTORNAMENTIK. BJÖRKÖ, ÖSTERBOTTEN.

delser, kan forskningen rörande plägse-
der både fullständiga och förklara. Men
detta hör ej till området för detta före-
drag.

Då vi taga en överblick av det nyss an-
förda, finna vi redan i det äldsta av oss

behandlade kulturmaterialen en olikhet
mellan västra och östra Finland, vilken
i vissa avseenden ännu är rådande.

Vi finna, att en särskild kulturform
inom ett nationellt område med seghet
bevarar sig genom tiderna, vilket ger
stöd för den uppfattningen, att man på
grund av olikheter i samtida arkeologiskt
material är berättigad att om ock med
ytterlig försiktighet göra nationalitets-
bestämmelser.

Vi finna även hos de gamla i västra
Finland upptagna kulturlånen en särskild
utbredning, som kan få sin förklaring
i de förhistoriska nationalitets- och bo-
sättningsförhållandena i denna del av
vårt land eller till och med belysa dessa
förhållanden.

För övrigt se vi kulturinflytelserna i en
oavbruten följd genom tiderna tränga in
i vårt land från väster. Motsvarande fö-
reteelser från öster kunna vi däremot an-
teckna i blott ringa grad. Tvärtom få
vi en bild, enligt vilken det gamla kul-
turarvet i östra Finland, vilket det till
väsentlig del haft gemensamt med östra
Europa, träder tillbaka för västerifrån
komna kulturformer. Vår folkliga kultur
förlorar allt mer sin särprägel, samtidigt
som den riktar sig med västerländska for-
mer och i allt flera avseenden förenar
sig med den västerländska och i synner-
het den skandinaviska kulturkretsen.

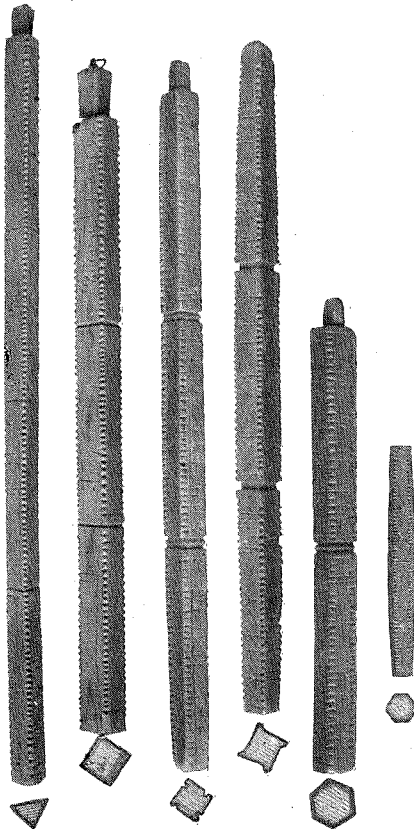

FIG. 34—39. RUNKALENDRAR. FIG. 34, 35. PAANA-
JÄRVI, ÖSTERBOTTEN. FIG. 36. VUOKKLNIEMI. FIG.
37. UHTUA. FIG. 38. VARTIOLAMPI, FJÄRRKARELEN.
FIG. 39. KRETSEN OMSK, SIBIRIEN.

JONAS HALLENBERG SOM FORNFORSKARE.

AV

GUNNAR GIHL.

Den svenska fornforskningen upplevde som bekant under 1600-talets senare hälft en lysande period. Antikvitetskollegiet, som fått sin instruktion år 1667, utförde ett banbrytande arbete på olika områden av det rikhaltiga verksamhetsfält, det utstakat. Intresset för »antikviteterna» började emellertid redan vid ingången av 1700-talet något slappna för att så småningom fullständigt undanträngas av det allt annat uppslukande intresset för naturvetenskaperna. De fantastiska hypoteserna, som hos Rudbecks epigoner tagit sig alltmer groteska former, bidrogo naturligtvis också att bringa fornforskningen i vanrykte. Några sporadiska inslag till en mera kritisk forskning kommer väl till synes, t. ex. hos Dalin, som ju redan i sin bekanta skrift om »Arngrim Bersärks förträffeliga tankar om ett fynd i jorden» gjort rudbeckianismen till föremål för ett visst åtlöje. Under senare hälften av århundradet låg intresset för fornforskningen i Sverige fullkomligt nere, under det man i grannländerna åtminstone försökte göra några insatser på detta forskningsområde.

Den svenska fornforskningens renäs-

sans kan räknas från 1800-talets första decennier. År 1805 inrättades Lunds universitets historiska museum på initiativ av professorn Nils Henrik Sjöborg, och 1811 började Iduna, »en skrift för Nordiska fornålderns älskare», utkomma. Vid denna tid var Antikvitetskollegiet för länge sedan upplöst, och dess åligganden voro nu överflyttade på Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Ansvar för vården av »antikviteterna» kom därför att till stor del vila på akademiens ledande man, dess sekreterare. Med denna befattning förenades riksantikvariebeställningen samt chefskapet för K. Myntkabinettet.

Till dessa befattningar hade efter ansökan år 1803 valts rikshistoriografen Jonas Hallenberg, som ehuru själv ytterst skeptisk mot sin egen lämplighet dock snart visade sig vara rätte mannen på denna post. Han hade redan tidigare varit ifrågasatt till dessa ämbeten och till och med en kortare tid innehaft dem på förordnande för Gudmund Göran Adlerbeth. Hallenberg hade ej varit särdeles väl anskrivnen under förmyndaretiden. Under denna tid hade han icke mindre än

två gånger blivit förbigången. Dessförinnan hade han vid tävlan om historieprofessuren i Uppsala 1781 blivit utslagen av den betydligt yngre E. M. Fant. Detta var närmaste orsaken, att han ej kom att återvända till Uppsala. Hans bägge företrädare i riksantikvarieämbetet hade varit betydligt underlägsna och föga meriterade. En avgjord vändning till det bättre inträffade efter 1809 i Hallenbergs förhållanden. Han fick då full upprättelse i en oavbruten följd av utmärkelser.

Redan 1786 hade Hallenberg invalts i Vitterhetsakademien. Påföljande år hade han hållit sitt inträdestal med en »Undersökning huruvida Forntidens Historiska Arbeten kunna nu för tiden tjena Häfde-tecknare till eftersyn». Denna avhandling, som vittnar om grundliga studier i forntidens litteratur, innehåller en skarp kritik av grekiska och romerska historieskrivares arbeten och de principer, han själv uppställer för den historiska forskningen. Det skulle föra för långt utom ämnet att här ingå även på ett kortare referat; det må här blott betonas, att den uppfattning, som här kommer till synes, även har stor betydelse för Hallenbergs arkeologiska författarskap. Den grundregel, han sätter i första rummet för historieskrivaren, är att iakttaga sanning, »hvilken utgör själfva väsendet af historien».

Gustaf II Adolfs historieskrivare skulle snart få tillfälle att visa, att han även på arkeologiens och numismatikens områden besatt en »bergmassa av lärdom». Akademiens egna dagböcker upptaga flera ämbetsbetänkanden av hans hand lika utmärkta av vidsträckt lärdom som

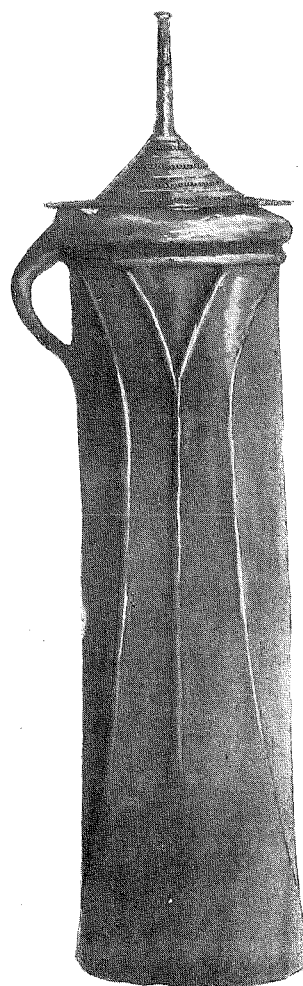

FIG. 1. HOLKYXA MED TUTULUS SOM LOCK.

säker granskning. Redan året före sin utnämning hade Hallenberg utan tanke på att meritera sig för riksantikvarieposten utgivit sitt första arkeologiska arbete »Quatuor monumenta aenea», inom parentes det enda av hans arkeologiska arbeten, som utgivits med kungligt understöd. Detta arbete kom att väcka ett berättigat uppseende. Här behand-

las det bekanta fyndet från Tullinge¹ i Södermanland, anträffat år 1800 och utgörande ett s. k. depotfynd från bronsålderns tredje period, fig. 1. Inventariet bestod av en skära, två »hålcelter», två spiralringar samt tvenne »tutuli». Bronsxororna benämns av Hallenberg »viggelika kärl med sina lock». De hade anträffats »omgivna med spiralringar, som med övre ändan uppgingo genom kärrens öron». Som sin åsikt uttalar Hallenberg, att fornsakerna blivit nyttjade i religiöst avseende. »Kärlden» anges som futilia, d. v. s. en sorts libationskärl, som använts vid gudstjänsten. Det är förekomsten av locken samt ringarna, som förklaras vara »fragment efter ormar», som gör Hallenberg benägen att tyda fyndet på detta sätt. Hade ej dessa omständigheter förekommit, skulle han nog ej tvekat att förklara det hela som ett vapenfynd. Han anser det ingalunda som sin mening att göra alla sådana viggas till religionskärl, ty de flesta hava ostridigt varit vapen. Att de tutulusformiga smyckena skulle haft samband med yxororna är en åsikt, om vilken Hallenberg torde vara ensam. I den ovannämnde Sjöborgs »Försök till en Nomenclatur för Nordiska fornlemningar» (1815) framkommer en annan åsikt om dessa »celtes»², så kallade därför att de anträffats i stor mängd i England. Sjöborg anser dem för sin del vara lacrymatoirer eller smörjelsekärl, vilket föranleder Hallenberg att utge en »Tillägning» (1816),

där han ytterligare markerar sin ståndpunkt i frågan. Härmed börjar en lång och hetsig kampanj, som särskilt vad den Hallenbergska polemiken beträffar ej saknar sina poänger. I »Tillägning» heter det bland annat: »Som Författaren till Nomenclatur för Nordiska fornlemningar föreskrifvit sig alldeles motsatta regler emot hvad som förut varit antaget, är ej underligt om hans uppgifter ej öfverensstämma med andras: det har af de störste Antiquarier varit ansedt för en afgjord nödvändighet, att förslagsmeningar och gissningar aldrig få läggas till grund för nya gissningar.» I detta uttalande kan Hallenberg sägas hava uttalat en av sina grundregler för den arkeologiska forskningen. Endast på historisk grund kunna fornfynden förklaras. Djarva hypoteser äro absolut förkastliga. »Sjelfva grundvalen för de slutsatser, som kunna göras, bör vara historisk, stödd på verkliga facta, och icke något antagas för visst, som icke så verklig är.» Till sist uttalas en förkastelse om Sjöborgs bägge arbeten »Inledning till kännedom om fäderneslandets antiqviteter» och »Nomenclatur». Man måste emellertid förvånas över de slutsatser, vartill den klassiska lärdomen förlett Hallenberg, då han antager, att de anträffade föremålen äro samothrakiska helgedomar, hitförda av vidskepliga sjömän som skyddsmedel mot olyckor på havet. Man må härmed jämföra hans i Vitterhetsakademiens protokoll intagna lika äventyrliga förklaring av de ovala spännbucklorna från senare delen av järnåldern, vilka han anser hava varit rökelsekar eller cinerarier att förvara aska efter de döda, samt av en guldbrakteat, som antages hava varit slagen

¹ Se: Montelius, Bronsåldern i norra och mellersta Sverige i Antikv. Tidskr., Bd. 3, s. 239—41.

² Celt är en term, som ännu in i våra dagar bibehållits hos åtskilliga författare.

FIG. 2. SPÄNNE, FUNNET I MOTALA STRÖM.

i anledning av något tornärspele under medeltiden.

I »Berättelse om ett i Motala ström träffadt fynd», 1818, behandlas en med figurer och ädla stenar prydd guldfibula, fig. 2, en verklig praktikpjäs, enastående i sitt slag, numera förvarad i Statens historiska museum. Den hade anträffats mellan Roxen och Glan nedanför Kimsta kvarn och »tillika med sexton ålar blif-

vit uppbragt omkring sju eller åtta famnar från landet». Vid en av Kungl. Myntet verkställd värdering befanns den ha ett värde av »166 Ducater, 1 R:dr, 12 skill. 6 r:st Specie». Hallenbergs fyndbeskrivning må här refereras. Fyndet består av en rund guldplåt, en dryg svensk aln i omkrets, ungefär av en tallriks utseende och storlek. På denna runda plåt äro borrarade hål och i dem insatta upp-

rättstående stift, fastnitade på undre sidan samt på övre sidan prydda med stenar och figurer. På övra sidan utgå från mitten sex radier av smala guldskivor till yttersta periferien; och emellan dem sex figurer av smala på kant ställda guldskivor, inneslutande små rymder i skapnad av löv, sträckande sig hälften så långt från mitten, som de nämnda radierna, vilka senare äro smala guldskivor liggande på den breda sidan. I mitten är en vacker safir, väl infattad med upphöjt arbete och en runt omkring utstående prydnad med små uddar. Omkring den utstående safirprydnaden äro tre par centaurer, nämligen tre manliga och tre kvinnliga, i nästan sittande ställning, stödjande sina huvuden emot den nämnda utstående safirprydnaden; den manliga spelar på en fiol, den kvinnliga håller ena handen vid örat och den andra på bröstet; emellan dem stå upprätt tre små runda stift med en avsättning och rund knapp överst, ett stift mellan vardera paret; vid centaurernas fötter stå med upphöjt arbete sex stenar, som äro uppgivna att vara vattensafirer. Emellan dessa litet längre ut från mitten stå sex röda stenar, som uppges vara blodgranater, och från varannan av dem utgå tre små drakfigurer. Drakfigurernas antal är alltså nio. Näst därutanför är en rundel av tvenne på kant ställda guldskivor, med ett litet rum dem emellan; på dessa tvenne skivor äro fastsatta och uppställda nio par sfinxer i skapnad av fåglar med människoansikten, den ena av manligt utseende, den andra av kvinnligt; således tillsammans aderton sfinxfigurer, av vilka vart par vänder ansiktena emot vartannat; emellan dem äro omväxlande

dels upprättstående små runda stift med en avsättning och en knapp överst på ändarna, dels infattade stenar, i den ordning, att först är en manlig sfinx, sedan en liten infattad sten, därefter en kvinnlig sfinx, sedan ett stift, och så i fortsatt ordning runt omkring. Stenarna äro således nio och även stiften nio. Av dessa två stenar äro tvenne bortfallna; dessa små stenar uppges vara dels safirer dels smaragder. Näst därutanför är en på flata sidan liggande icke på kant ställd smal guldskiva, vilken går runt omkring; på densamma äro uppstående stift, på vilka äro fästade lejon, örnar och gripar, emellan vilka äro infattade stenar med upphöjt arbete, i den ordning, att först är ett lejon, sedan en infattad sten, därefter en grip, sedan en infattad sten, därefter en örn, sedan en infattad sten, och på samma sätt runt omkring. I denna omkrets förekomma alltså fyra lejon, fyra gripar, fyra örnar och tolv stenar. Dessa stenar uppges vara safirer och rubiner, som runt omkring omväxla med varandra. Vid plåtens yttersta kant äro runt omkring tolv med upphöjt arbete infattade något större stenar, och emellan var och en av dem en liten sten på ett uppstående stift; från dessa små stenars infattning utgå i kors fyra smala runda stift. Av dessa kors voro tvenne tillika med därtill hörande stift och små stenar förlorade; den ena, som fanns lös, då konstsmycket upptogs, har sedermera tillvaratagits. De små stenarna i denna omkrets uppges vara heliotroper, rubiner, ametister och granater. Själva plåtens yttersta kant är krusad runt omkring i skapnad av små pärlor. Stenarna utom de röda blodgranaterna äro alla oslipade.

Hallenberg anser för sin del att fibulan eller agraffen, som den närmast skulle kunna kallas enligt nu gällande terminologi, hört samman med ett medeltida pluviale eller med andra ord tjänstgjort som spänne till en korkåpa. Efter en del med ämnet föga sammanhängande citat från klassiska författare om användning av fibulor i samband med den antika dräkten kommer han in på användningen av pluviale under medeltiden och renässansen och finner så anledning att jämföra den i Motala ström hittade fibulan med en av Benvenuto Cellini för påven Clemens VII:s räkning förfärdigad fibula. Att de figurer, som framställas på vår fibula, ej har något samband med den kristna kulten, synes ej utgöra något hinder för Hallenberg att anställa en sådan jämförelse. Det skulle, menar Hallenberg, ej löna mödan att utforska bildernas betydelse, då det mesta vore juvelerarens eget påfund. Clemens VII hade själv blott uttryckt en önskan beträffande den för honom avsedda fibulan, nämligen att den i mitten skulle upptaga en avbildning av Gud Fader »i välsignande ställning». Allt som allt kommer han till det resultatet, att den här behandlade fibulan skulle vara ett italienskt renässansarbete. Att fibulan avsiktligt kommit till sitt gömställe, är väl som Hallenberg också framhåller, ytterst troligt. Vi ha nu kommit till den märkliga punkten i denna intressanta avhandling. Hallenberg tillskriver smycket biskopen i Linköping Petrus Benedicti, som under sin professorstid i Uppsala var en bland de förnämsta förkämparna för Johan III:s liturgi och av Sigismund en gång destinerad till ärkebiskopsstolen. Fibulan

skulle vara konungens gåva till den av honom varmt omhuldade biskopen. Denna åsikt delas ock av riksantikvarien Bror Emil Hildebrand i dennes minnesteckning över Hallenberg (1880). Det berättas, att hertig Karl på Uppsala möte förebrått biskopen för dennes papistiska tendenser, och att denne av rädsla för vidare efterräkningar gjort avbön. Som bekant blev den under Johans tid landsflyktige Abraham Angermannus, liturgiäns argaste motståndare, på Uppsala möte vald till Svea Rikes ärkebiskop. Då Sigismund samma år kom tillbaka från Polen för att krönas, ville han ej bekräfta ärkebiskopsvalet och således ej heiler bliva krönt av Angermannus. Han hade däremot uttalat en önskan om att kröningen skulle förrättas av Petrus Benedicti. Före sin kröning nödgades dock Sigismund bekräfta ärkebiskopsvalet, men ingen av de konkurrerande prelaterna fick äran utföra det delikata uppdraget. Enligt Werwing förrättades kröningen av strängnäs biskopen Petrus Jonae Helsingus. Det är sannolikt, att Sigismund på denna sin resa hitfört det avhandlade smycket, och att han med denna »fibula episcopalis» vid sin kröning ämnat pryda Linköpingsbiskopen, vilken i hemlighet emottagit denna dyrbara skänk av konungen, att förvaras till dess han vid lägligare tillfälle kunde därmed bliva prydd som ärkebiskop, varom han av konungen fått försäkran. Man kan då finna skäl till, att på denna fibula förekommer polska vapnet, en örn, östgötska vapnet, en grip samt smäländska vapnet, ett lejon, då smycket var en skänk av konungen av Polen att bäras av biskopen i Linköping, vars stift omfattare Öster-

götland och en del av Småland — vid denna tid även Kalmar stift. Då Sigismund fem år senare blev slagen vid Stångebro, kom biskopen naturligt nog i en allt annat än behaglig ställning. Det är naturligt, att den sjuttioårige biskopen efter bevittnandet av Linköpings blodbad blivit i högsta måtto förfärad. Om det ifrågavarande smycket nu anträffats hos biskopen, kunde detta för honom fått obehagliga följder. Vad låg då närmare till hands än att åtminstone för den närmaste tiden dölja den farliga pjäsen? Smycket hamnade så i strömmen, där det blev liggande över två århundraden. Att smycket blivit frivilligt nedsänkt framgår av det utmärkta skick, i vilket det återfunnits.

Slutet av avhandlingen riktas mot Sjöborg. Utan någon som helst övergång begagnar Hallenberg här tillfället att i en ren bagatell och utan rimliga motiv komma denne sin svurne motståndare till livs. Han yppar här en »obehaglig farhoga som hos många uppstått om våra Antiquiteters föga pålitliga behandlande, sedan en Professor från Lund, vid namn N. H. Sjöborg dermed fått befattning. Samme Professor införde i Månadsskriften *Iduna* en antiquarisk Afhandling, på befallning, som han säger, af Stats Ministern för Utrikes Ärenden; der förekommer ibland annat i 5:te Häftet, sid. 23: 'Vår store Gustaf II Adolf inrättade 1630 ett litet Archaeologiskt Sällskap, bestående av Riksantiquarierna *Werelius*, *Hadorph* och *Bureus*, hvilken sistnämnde han utsände i Provinserne att uppsöka monumenter och afrita Runstenar.' *Werelius* blef således på sitt tolfte (12) år förordnad till Riks-Antiquarius och Ha-

dorph samma år som han föddes. Professor Sjöborg hade bort uppgifva om Hadorphs fullmakt att vara Riks-Antiquarius, utfallit före eller efter hans födelse. Efter dylika uppgifter erhöi Professor Sjöborg Instruction att taga befattning med Rikets antiquiteter. Han har dessutom genom flera små skrifter fullkomligen öfvertygat Allmenheten om sin äfven så stora okunnighet som vårdslöshet: Den anförda löjliga uppgift har sannolikt deraf uppkommit, att Professor Sjöborg hört omtalas eller sjelf med oförstånd läsit en Latinsk Lefvernebeskrifning öfver Johan Hadorph, hvarest denna mening förekommer: Hadorph föddes den 6 Maji år 1630, hvilket år är för oss märkvärdigt, för det på gloriofäst i åminnelse Gustaf Adolfs kongliga befallning inrättade Antiquitets Triumvirat, då Martin Larsson Aschaneus och Johan Henriksson Axehjelm förordnades till medhjelpare åt Johan Thomasson Bureus... Få personer äga tillfälle att inhemta de historiska kunskaper, som fordras att inse och taga sig tillvara för förvillelser, hvilka av dåraktiga uppgifter förorsakas, och dessa få hafva icke hog att blanda sig i slik dårskap; således bliver allmenheten bedragen.»

Det var emellertid ej blott nöjet att få kritisera denna feluppgift hos Sjöborg, som givit Hallenberg anledning till detta utfall. Han hade en mera ömtålig orsak, som tydligt framgår av det anförda. Den 20 april 1814 hade nämligen K. Maj:t utan att tillfråga Akademien eller Hallenberg utfärdat fullmakt för Sjöborg att hava uppsikt över fäderneslandets antikviteter enligt en bifogad instruktion, varigenom åt honom uppdrogs en väsent-

lig del av riksantikvariens befattning. Ett nytt kungl. brev av samma år tillförsäkrade Sjöborg ett arvode av 200 riksdaler med förständigande för Akademien att till K. Maj:t inkomma med underdånig anmälan om den berättelse, han efter fullbordad resa borde avlämna. Hallenberg hade alltid haft en viss animositet emot skåningar, en animositet, som även sträckte sig till Lunds universitet och naturligen fick ny näring genom det uppdrag, man nu lämnat åt Sjöborg, vilken ju även förut varit i delo med Hallenberg.

Sjöborg bemöter samma år, 1818, det ovan anförda utfallet med en skrift med titel »Supplement till Bihaget i en liten skrift, kallad: Berättelse om ett i Motala Ström träffadt Fynd», där han går skarpt till rätta med Hallenberg för dennes omotiverade uppträdande »emot en person, som aldrig förolämpat honom, som ej det ringaste varit med honom i något förhållande, som ej möjligen kan gå honom i vägen, som tvärt om visat honom all tillbörlig aktning, och som redan tillförne ådagalagt ett fredligt tänkesätt, då det nu ej var första gången samma författares sinnesart äfven i tryck uppenbarat sig.» Han påpekar dessutom det bagatellartade i anmärkningen, då han tidigare publicerat riktiga uppgifter rörande samma sak i Iduna. Som försvar för de felaktiga uppgifterna anför Sjöborg, att Nic. Dal har samma uppgifter; de förekomma dessutom i företalet till Göransson's Bautil. Enligt Sjöborg's mening kan en hypotes, om det visar sig vara en god sådan, vara fullt lika bra som »ymniga citationer».

Stockholmsposten öppnar i januari 1819

sina spalter för en fortsatt polemik mot Hallenberg. Det gäller fortfarande den i Motala ström anträffade fibulan. Den anonyme motståndaren anser, att Hallenberg går för långt, då han tilldelar smycket åt en viss person, och att detta ej särdeles väl överensstämmer med hans egna premisser. Anmärkaren ingår även på likheten med Clemens VII:s fibula, vilket resulterar i att han finner likheten särdeles minimal. Anmärkaren uttalar som sin åsikt, att »det antiquariska studium är otwifwelaktigt ett af de viktigaste; det är källan till en stor del af våra kunskaper, både de historiska och mångfaldiga andra. Men just för den orsaken ligger så mycket mera magt derupå att det ej drifwes på ett sätt, som bringar det i wanrykte». Författaren ser i de djärva hypoteserna och gissningarna en orsak till att fornforskningen i Sverige under sista hälften av 1700-talet blev föremål för drift och förakt. Slutligen antages, att Hallenberg missuppfattat biskopens ställning till Sigismund, då en försoning synes ha ingåtts mellan hertigen och biskopen redan före slaget vid Stångebro, varför biskopen ej haft någon anledning att dölja fibulan.

Hallenberg tar emellertid föga notis om de framställda anmärkningarna. I sitt svar i Stockholmsposten (nr:is 17, 18, 21) heter det: »Anmärkaren tror toma och myndiga ord wara tillräckliga wapen emot historisk pålitlighet». Den av anmärkaren uttalade meningen om det antikvariska studiet står i bestämd motsats mot Hallenbergs uppfattning, ty Hallenberg hävdar åter och åter med bestämdhet »att historiska kunskaper äro källan till de antiqvariska och ingalunda

tvärtom. Antiquariska gissningar hopade på hvarandra, och icke grundade på historisk kunskap, hafva frambragt orimligheter, sådana man äfven för det närvarande icke saknar i vårt kära fädernesland. Med så orätta grundsatser, som Anmärkaren här uppgifvit, har han med detsamma afsagt sig all rättighet att deltaga i antiquariska ämnens bedömande och behandlande. Winckelmann ägde widsträckta philologiska och historiska kunskaper... dessa kunskaper och icke gissningar, wägedde honom till de säkra antiquariska kunskaper, som gjort honom så namnkunnig. Sådant gäller äfwen om andra stora Antiquarier». Efter ett beriktigande av uppgiften om de på fibulan framställda centaurerna, som han vid närmare granskning funnit vara hippopoder, d. v. s. figurer med mänsklig gestalt med undantag av fötterna, som äro tydligt utbildade hästfötter, tillkännager Hallenberg, att polemiken från hans sida är avslutad, samtidigt som han fränkänner de framställda anmärkningarna varje spår av värde.

Diskussionen om »biskopsfibulan» väntar man sig nu vara fördd till slutet. Så var emellertid ej fallet. I Stockholmspostens n:r 126 den 4 juni s. å. sekunderas Hallenberg med ett utdrag ur ett brev från myntproberaren vid Kungl. Myntet N. W. Almrot, av vars innehåll följande refereras. Längs efter de trenne korgångarna i Mainz' domkyrka »stå monument av de forna biskoparna, föreställande personen uti full ornat afbildad. På många av dessa ser man fibula, i det närmaste så stor som den i Motala ström fiskade, och när man derjämte uti Domkyrkan i Cölln på Chorgherrarnes stolar

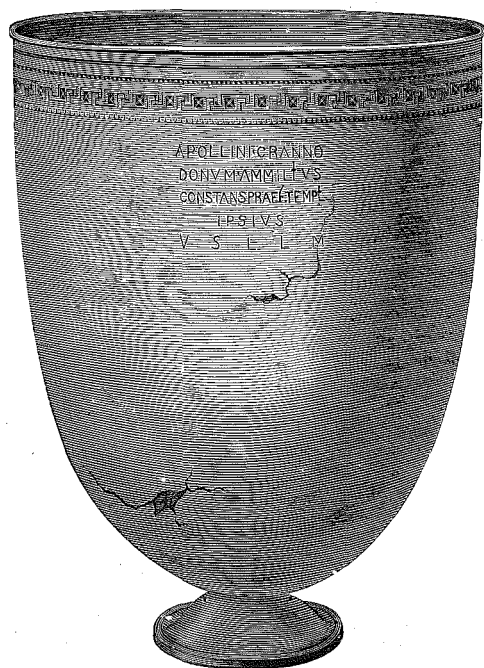

FIG. 3. BRONSVAS FRÅN FYCKLINGE, BJÖRKSTA, VÄSTMANLAND.

återfinner centaurerna, dels spelande på säckpipa, dels på fiol, tyckes ej mera något twifwelsmål om rigtigheten av Hallenbergs gissning kunna uppstå.» Det må slutligen nämnas, att Hallenberg äfven fick åtskilliga andra gillande recensioner, varibland särskilt märkes en i Allmänna Journalen av den 9—10 november 1818. En del av kritiken samt Hallenbergs svar återges i hans arbete om »Tvenne fynd, det ena träffadt på Öland år 1815, det andra i Bohuslän år 1816.»

I nästa arkeologiska arbete, »Berättelse om ett forntida Romerskt Metallkärl funnit i Vestmanland 1818» behandlas ett av de vackraste fynd, som någonsin inkommit till Statens historiska museum, fig. 3. Pjäsen i fråga hittades under gräv-

ning och stenbrytning i en gravhög, »nästan uppe i jordbrynet» å Fycklinge ägor i Björksta socken. Den är försedd med en i epigrafiskt avseende märklig inskrift av följande lydelse:

Apollini Granno
Donum Ammillius
Constans Praef. Templi
Ipsius
V S L L M.

Av inskriften framgår, att vasen helgats åt Apollo Grannus av Ammillius Constans, föreståndare för gudens tempel. Hallenberg läser inskriften på två olika sätt och framlägger fyra alternativ, två för vardera läsarten, till inskriftens tolkning. I ena fallet skulle den sista raden av inskriften läsas: *Votum solvit lubens libero munere*, i andra fallet *votum solvit lubens lubens merito*. Enligt den första läsarten skulle inskriftens betydelse bli denna: Åt Apollo Grannus har Ammillius Constans, föreståndare för hans tempel, nöjd och med frivillig gåva betalt den skänk han utlovat *eller* med rätta och största nöje betalt den skänk han utlovat. Enligt den andra läsarten skulle alternativen bli följande: Åt Apollo Grannus har Ammillius Constans, föreståndare för hans tempel, utlovat denna skänk, samt nöjd och med frivillig gåva *eller* med rätta och med största nöje uppfyllt sitt gjorda löfte. I den förra läsarten är *libero munere* en felaktig tydning, i det andra fallet är det ena *lubens* förkastligt. Tydligen har Hallenberg trott, att *tvenne lubens* till-

sammans skulle beteckna superlativ form. Rätta lösningen är den, som återfinnes t. ex. hos R. Cagnat i *Cours d'épigraphie latine*, 1914, sid. 471, där sista raden tolkas som *votum solvit laetus lubens merito*. Översättningen blir alltså: En gåva åt Apollo Grannus från Ammillius Constans, föreståndare för gudens tempel. Med glädje, nöje och med rätta infriar han sitt givna löfte.

Bronsvasen är 45 centimeter hög, sirlerna kring övre kanten äro inlagda med silver. Enligt uppgift skulle i densamma ha funnits lämningar av brända ben samt några bitar av en hård stenart eller glasflusser. Betydelsen av Grannus är ej riktigt klar. Det kan dock fastslås, att han ursprungligen varit en keltisk gudomlighet. Med citat från klassiska författare och en mängd exempel på andra fynd med namnet Apollo Grannus utvecklar Hallenberg i denna avhandling en oerhörd lärdom. Egendommeligt förefaller dock hans uttalande, att vasen skulle kommit hit upp till Norden först under medeltiden och sedan använts till begravningsurna »åt någon utmärkt härförare».

Hallenbergs sista rent arkeologiska arbete är »Tvenne fynd, det ena träffadt på Öland år 1815, det andra i Bohuslän år 1816», tryckt 1821. Det på Öland anträffade fyndet, tydligen ett så kallat depotfynd, bestod av en guldring av ormhuvudtyp, fig. 15. Sådana ormhuvudringar räknas numera till den romerska järnålderns senare del, den s. k. romerskgotiska perioden, d. v. s. tiden omkring 200—400 e. Kr. Denna ring, som representerar ett tidigt stadium av ormhuvudringarnas utveckling, närmast Hilde-

brands b-typ³, torde kunna hänföras till början eller mitten av tredje århundradet. Hallenberg förklarar dessa ringar som »äktenskapsringar». Ormar med huvuden i bägge ändar pläga gå under namnet *amphisboena*, d. v. s. gående åt bägge håll. Dylika ormar antogs hos forntidens författare som sinnebilder för tvenne personers äktenskapliga förening. Även denna avhandling bygger på en mängd klassiska citat, och läsarens förvåning blir därför så mycket större, då Hallenberg kommer till den slutsatsen, att dessa armringar blivit hitförda av återkomna varingar.

Det bohusländska fyndet, i motsats till det föregående ett gravfynd, är icke mindre märkligt. Fyndet från Lilla Jored, i Hallenbergs avhandling kallat Tored, måste anses för ett av de viktigaste fynd, som gjorts i Sverige från den romersk-gotiska perioden. Själva graven var innerst byggd av ekbjälkar, sannolikt tagna från fartyg, en rätt egendomlig gravkonstruktion från denna period. Till det yttre var den murad av gråsten och täckt med ett röse av flata gråstenar. Graven var orienterad i sydväst-nordost. Vad inventariet beträffar fanns här stycken av urnor och metallkärl, ringar av guld »samt flera mindre betydliga saker», fig. 4—14. På flera ställen upptogs under namn av förgyllda silverkanter, skenor eller beslag några tunna bräckliga remсор. Med dessa avses tydligen de orneringslister av pressat silverbleck, som utgöra ett av de viktigaste beståndsdelarna i detta i mer än ett hänseende märkliga

fynd. Föremål med sådana pressade silverbleck tillhöra de mest karaktäristiska fornsakerna från denna period. Detta orneringssätt har följt med den viktiga kulturström, som med goternas expansion från trakterna norr om Svarta havet tager sin början vid tiden omkr. 200 e. Kr., och som i sitt släptåg bland annat medför runorna, odenskulden, djurornamentiken, nytt gravskick samt en mångfald nya fornsaksformer. Ett av de mest typiska utländska exemplen med fornfynd av detta slag är Sackraufyndet från Schlesien. Graven i Jored skulle alltså vara en svensk motsvarighet till Sackraugravarna. För att återgå till beslagen är Hallenberg fullt på det klara med, att de ej tillhört kärnen, vilket eljest skulle ligga närmast till hands att tänka sig. För sin del anser han dem hava tillhört sådana kläder, som på Island kallas *hladbonade* (av *hlad*, som betyder prydnadsband, snöre, list, galon, tunn plåt) och får så anledning att utveckla sin lärdom i den isländska litteraturen på samma sätt, som han i de föregående arbetena stött sig på citat ur den antika litteraturen. Detta är ju knappast ägnat att väcka större förvåning, när det gäller en sådan polyhistor som Hallenberg. *Hladbonade* kläder omtalas ofta i den isländska litteraturen; de nyttjades blott av förnämna personer. Hallenberg anser beslagen alltför svaga att ha tillhört urnorna eller de andra kärnen. Vad fyndets kronologi beträffar vill Hallenberg hänföra detsamma till vikingatiden och blir till och med nog djärv att frångå sina en gång utstakade principer för att ge sig ut på hypotesernas område. Ehuru Hallenberg hyste ett djupt förakt för den

³ H. Hildebrand, Ormhufvudringarna från äldre jernaldern i K. Vitt. Hist. o. Antikv. Akad:s Månadsblad 1873, s. 24—30, 36 ff.

sorts arkeologer, som med föga framgång sökte grund för sina förklaringar av fornfynden i den isländska eller inhemska medeltidslitteraturen, har han dock denna gång nedlåt sig att själv begagna samma metod.

I Nials saga omtalas tvenne vikingar, bröderna Vandil och Karl, bosatta i Viken. Dessa hemsöktes av de mäktiga bröderna Gunnar och Kolskegg från Island, som dessförinnan gjort ett besök i Norge vid tiden för Håkan Jarl Sigurdssons tillträde till regeringen, alltså omkring år 976. En skarp strid utkämpades mellan brödraparen. Den avlopp så, att de bägge svenska vikingarna stupade med många av deras manskap. Gunnar högg bägge fötterna av Vandil, och Kolskegg stack genom Karl med ett spjut. Isländarna fortsatte så sin färd inåt Östersjön och vunno under denna resa stort byte. Att Vandil och Karl blivit höglagda kan ju anses otvivelaktigt, men att just graven i Jored skulle vara de båda vikingarnas sista vilorum, som Hallenberg antager, är ju efter vad som anförts absolut uteslutet. En »enkel beskrifning» på ättehögen vid Lilla Jored samt fyndförteckning avslutar den lärda avhandlingen.

Till Hallenbergs arkeologiska verksamhet kan också räknas hans insatser inom numismatiken. Som ovan påpekats var med riksantikvariebefattningen förenad högsta ledningen av Myntkabinettet. Vid Hallenbergs tillträde befann sig Myntkabinettets samlingar i en upprörande oordning. Företrädarnas försyndelser blevo emellertid av Hallenberg snart reparerade. Det var ett sannskyldigt augias-stall, som här blev uppröjt. Hallenberg har också inlagt stora förtjänster genom de på

kritisk prövning grundade numismatiska arbeten, han av trycket utgivit. Det var särskilt de orientalistiska mynten, som fängade hans intresse. Hans första större numismatiska arbete, »Collectio nummorum cuficorum» (1800) karaktäriseras i J. H. Schröders biografi över Hallenberg (1838) som »ett av de märkvärdigaste archaeologiska arbeten fäderneslandets litteratur för denna tid har att uppräknas». Sitt första intresse för numismatiken hade Hallenberg sin forne lärare, den grundlärde Tychseln, professor i Rostock, att tacka. I numismatiska frågor låg han i korrespondens med samtidens mest betydande forskare på detta område. Av stort intresse är ett brev från Christian Jürgensen Thomsen, det nordiska treperiodsystemets skapare, nu i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsamling, där även Hallenbergs övriga manuskript nu förvaras. I detta redogöres för det system, enligt vilket Thomsen ordnade »den danske Samling». Den berömde tyske numismatikern J. H. von Eckhel⁴ anges här som hans läromästare. Den framstående ryske numismatikern Frähn, sekreterare i Ryska Vetenskapsakademien, med vilken Hallenberg även låg i korrespondens, påverkade Hallenbergs val till hedersledamot av detta sällskap. Det var hans 1822 utgivna »Numismata orientalia», hans sista arbete av detta slag, som närmast föranledde denna kallelse. Detta verk är försett med talrika, omsorgsfullt graverade planscher och väckte stort upseende inom den lärda världen och gav

⁴ J. H. von Eckhel, född 1737, död 1798, som genom sina epokgörande arbeten grundat den vetenskapliga numismatiken för den klassiska forntiden.

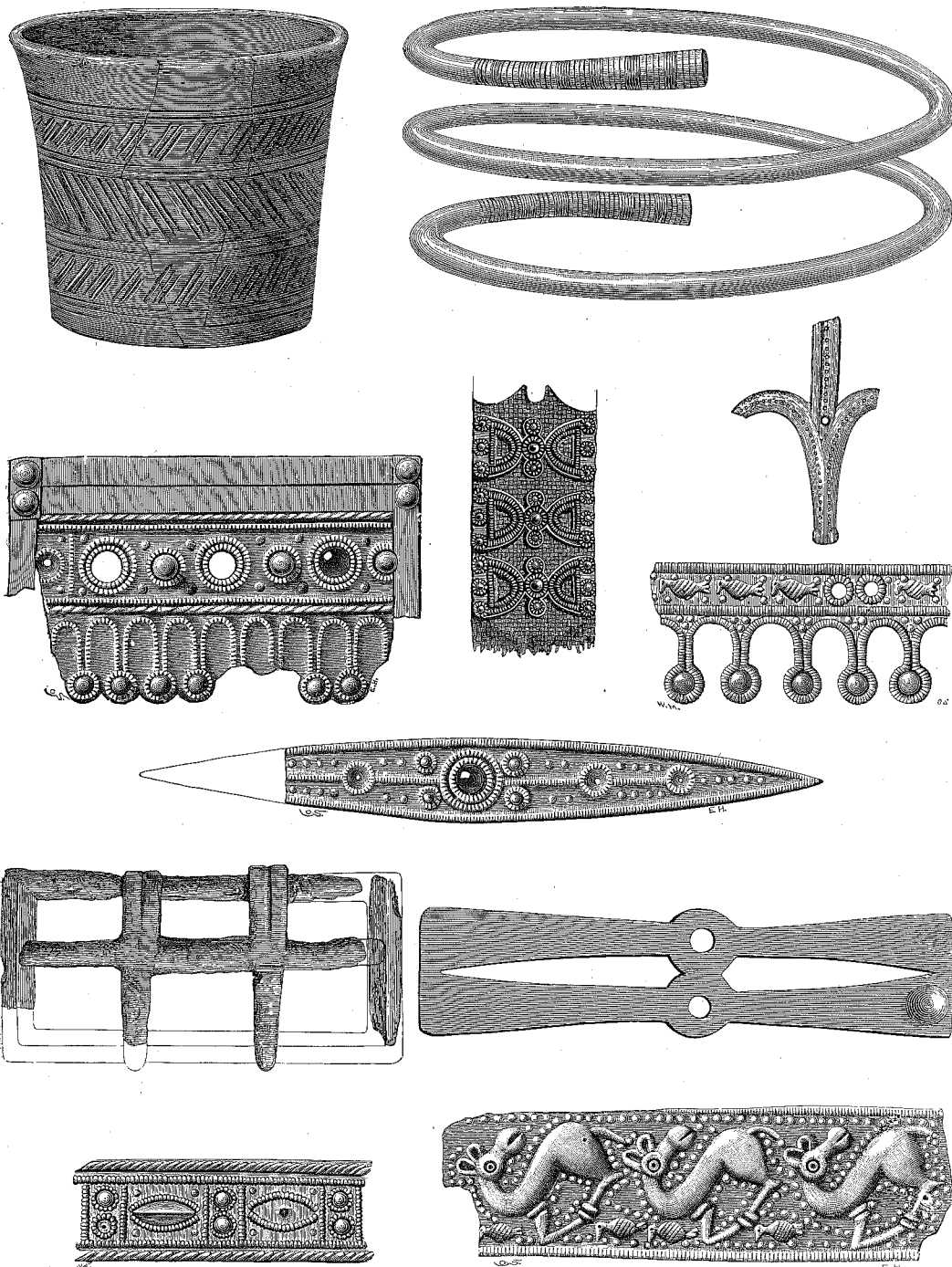

FIG. 4—14. LILLA JORED-FYNDET.

honom många hedrande lovord från samtida vetenskapsmän. En del av dessa utlåtanden refereras i den av honom själv två år före hans död vid 84 års ålder utgivna »*Illustrium virorum testimonia atque epistolae*» (1832.)

Bland hans övriga numismatiska arbeten märkes »Berättelse om Svenska Kongliga Myntkabinettet, med beskrifning öfver de i detsamma befintliga Guldmynt, samt åtskilliga af de öfriga sällsyntare penningar» (1804.) Detta arbete utgör en fullständig förteckning över det dåvarande Myntkabinettet och kan med skäl karakteriseras som ett av de mest betydande verken på sitt område, som överhuvudtaget föreligger på svenskt språk. Det kan ju synas egendomligt, att detta arbete, som dock behandlar en staten tillhörig offentlig samling liksom de flesta övriga av Hallenbergs arbeten befordrats till trycket på författarens egen bekostnad. Hans produktion på detta område hade säkerligen blivit mera omfattande, om ej ekonomiska orsaker legat hindrande i vägen. Om Hallenbergs fullständiga katalog över Myntkabinettets samlingar anföres i Vitterhetsakademiens inventeringsprotokoll av den 7 november 1826: »hvilken sednare... ännu är det enda verk, hwilket in och utomlands väckt den lärda allmänhetens uppmärksamhet på de här förwarade skatter». Som mönster för fortsatta förteckningar uppställes den Hallenbergska katalogen, »och böra i synnerhet wid de Kufiska mynten de lärda och upplysande anteckningar noggrant följas, hvarmed denna wigtiga delen af Kongl. Mynt-Kabinettet finnes egenhändig riktad af Herr Kansli Rådet Hallenberg».

I november 1818 anhåller Hallenberg i ett brev till Konungen om entledigande från sekretariatet och därmed förenade tjänster. »Jag emottog Mynt-Cabinettet i största oordning, men skall aflemna det i god ordning. En berättelse om samma Cabinet har jag utgifwit, för hwilken tryckningskostnaden steg något öfwer 300 Rdlr B:co; om jag äger någon rättighet att få denna kostnad ersatt lemnas i underdånighet till Eders Majestäts eget allernådigste godtfinnande; men med förtröstan vågar jag i underdånighet göra mig försäkrad att få behålla hela secretarelönen med hwad dertill hörer, för att åtminstone med icke större torftighet än hittills, nödgas framsläpa mina öfriga få dagar.» Hallenbergs tilltagande ålder gjorde att han ej kom att utsträcka sina numismatiska forskningar utöver Unionstiden. Några bidrag i stil med hans 1798 utgivna viktiga avhandling »Om mynt och varors värde i Sverige under K. Gustaf I:s regering» sågo ej efter denna tid dagen. Så småningom började han draga sig tillbaka från Akademiens sammanträden. Bidragande orsak härtill var den personliga ovilja, som visades Hallenberg från dåvarande statsministern för utrikes ärenden greve Lars von Engeström, Sjöborgs ivrigaste gynnare. Att även andra faktorer inverkat på Hallenbergs känsliga lynne, däribland missnöjet med Sjöborg, som även delades av många andra bland Akademiens mest framstående ledamöter, är mycket troligt. Sjöborgs år 1815 avgivna årsberättelse om sin verksamhet samt hans »Uppgift på fornlämningars kännetecken» framkallade skarpa anmärkningar av flera ledamöter och föranledde en av Nils von

Rosenstein och Gudmund Göran Adlerbeth inlämnad omarbetning, antagligen utarbetad av Jacob Adlerbeth. Vid granskningen av Sjöborgs år 1816 inlämnade årsberättelse hoppades man »att inga Sjöborgiana skola åtminstone på ett år förekomma». Denna förhoppning förverkligades, ty först 1818 inlämnade Sjöborg sin berättelse för de senaste tre åren. Även denna skrift blev av Akademien mycket illa åtgången.

Mot slutet av sin levnad drogs Hallenbergs alltmer till de orientaliska studier, ett förut förbisett forskningsområde, då man förut så gott som uteslutande sysslade med forntiden och åsidosatte medeltiden. Studiet av numismatiken är vid denna tid en av forskningens mest lysande sidor vid det uppsvenska universitetet, och detta är till stor del Hallenbergs förtjänst. Uppmärksamheten på de kufiska mynten väcktes egentligen först genom det stora Kalmarfyndet på 1770-talet, som på ett utmärkt sätt behandlades av C. Aurivillius. Någon så att säga historisk betydelse fick detta studium emellertid först genom Hallenbergs forskningar.

Det är emellertid ett misstag, om man tror, att Hallenberg under de sista åren uteslutande ägnade sin forskning åt Österlandet. Att han ej lämnat sina studier i Nordens historia, visa de »Anmärkingar», han 1819—1822 utgav över första delen av Sven Lagerbrings Swea Rikes Historia. I sin kritiska metod en direkt arvinge till Lagerbring tillämpar han här på ett skarpsinnigt sätt denna metod. Anmärkningarna äro sakrika, till formen ibland allt för skarpa, ehuru de i åtskilliga fall synas obefogade. I mångt

och mycket stöder han sig på den norske historieskrivaren Schöning. Så t. ex. godkänner han ej Pyteas resebeskrivning om Tule såsom källa till Nordens historia. Den äldsta källan skulle vara Snorre Sturlasons konungasagor. Bland Hallenbergs misstag väcka åtskilliga en viss förvåning, t. ex. då han förkastat Olof Skötkonungs fullkomligt säkra mynt, som han förslagsvis tillägnat engelska konungar med namnet Olof, som levat under tider, då mynt av denna art icke kunnat bliva präglade. Lagerbrings uppgifter kunna ju i allmänhet anses välmotiverade, även om hans skrivsätt eller historiska metod numera ej kan vinna bifall.

Som fornforskare är Hallenberg onekligen ensidig, och hans stil är härvidlag liksom i hans historiska arbeten behäftad med en besvärande tyngd, trots att den för övrigt är klar. Vid bedömandet av Hallenbergs arkeologiska forskargärning är det nödvändigt att erinra sig, att treperiodssystemet först några år efter Hallenbergs död fixerades, och att han således ej hade förutsättningar att bygga på den säkra grund, varpå all senare arkeologisk forskning vilar. Han söker på arkeologien tillämpa samma principer som på historien, frigörelse från allt fantasteri, sträng kritisk prövning samt studium av källmaterialet. Han är dock väl rigorös i sitt sökande av stöd hos de klassiska författarna, och hans för polemik lagda natur tar oftast för starkt ut sin rätt. Han kan knappast inrangeras i någon bestämd skola och är för övrigt rätt svårplacerad, då han kan anses stå på gränsen mellan tvenne tidevarv. Hans benägenhet att förklara alla arkeologiska spørsmål endast med tillhjälp av citat ur

den klassiska litteraturen och hans ofta återkommande hänvisningar på Winckelmann, skulle möjligen kunna göra en benägen att betrakta honom som nyhumanist. Detta betraktelsesätt skulle dock innebära en betydlig överdrift, ty självständighet och oberoende av andra förfat-

tare äro de mest utmärkande dragen i Hallenbergs författareskap.

Klichéerna till samtliga figurer utom fig. 1 äro lånade från K. Vitterh.-Hist. o. Antikv. Akad. Fig. 1 från Hallenbergs »Quatuor monumenta ænea».

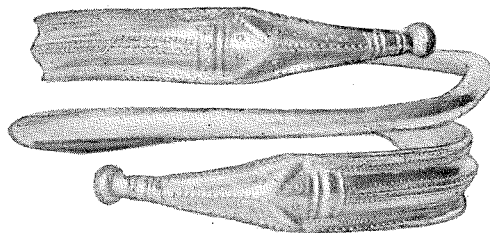

FIG. 15. GULDARMRING AV ORMHUVUDTYP, ÖLAND.

DE FÖRHISTORISKA NATIONALITETSFÖRHÅLLANDENA I NORD-
ÖSTRA EUROPA OCH SPECIELLT I OSTBALTIKUM.

FÖREDRAG HÅLLET VID INTERNATIONELLA HISTORIKERMÖTET I BRYSSEL

DEN 10 APRIL 1923.

AV

A. M. TALLGREN.

I detta föredrag är det min avsikt att söka lämna en översikt över de förhistoriska nationalitetsförhållandena i norra Ryssland och i de nuvarande baltiska staterna i arkeologiens belysning. De problem, som här komma att upprullas, äro av största vikt även för den internationella vetenskapen, ty om än området geografiskt är rätt periferiskt, har det aldrig varit isolerat. Såsom skådeplats för samojediska, finsk-ugriska, germanska, baltiska, kanske ariska och senast slaviska folks bedrifter och historia är det just arkeologiskt synnerligen intressant och viktigt. För att anföra ett exempel, kan den s. k. gotiska frågan ej avgöras, innan det ifrågavarande områdets förhistoriska etnografi blivit klarlagd.

Den unga estniska högskolan i Dorpat har beslutat påbörja undersökningar över Nordrysslands och Osbaltikums förhistoriska kulturer, för att bidra till lösningen av ett problem, som har en lika stor regional som internationell betydelse.

Å Dorpats universitets vägnar har jag att redogöra för denna undersökningsplan och dess hittills vunna resultat.

Själva undersökningens karaktär har varit rent *arkeologisk*. De *filologiska* vetenskapernas *resultat* ha emellertid observerats, för så vitt de äro ägnade att belysa frågan om nationalitetsförhållandena. Undersökningens gång har varit sådan, att först utarbetats 4 kartor över fyndens utbredning i Nordöstra Europa periodvis: I cirka 800—1200 e. Kr. II cirka 100—500 e. Kr. III cirka 1000—500 f. Kr. IV cirka 2500—2000 f. Kr. Sedan har var och en av dessa kulturgrupper analyserats, vad formernas och ornamentens genealogi och deras utbredning i grannkulturerna beträffar. Sålunda har man fått åtskilliga större typkartor, t. ex. gotiska spännen, bronsåldersyxor, den östliga stenålderskeramiken o. s. v. Efter denna analys har ett försök gjorts att komma till en syntes, att klargöra, vad som i var och en av de 4 kro-

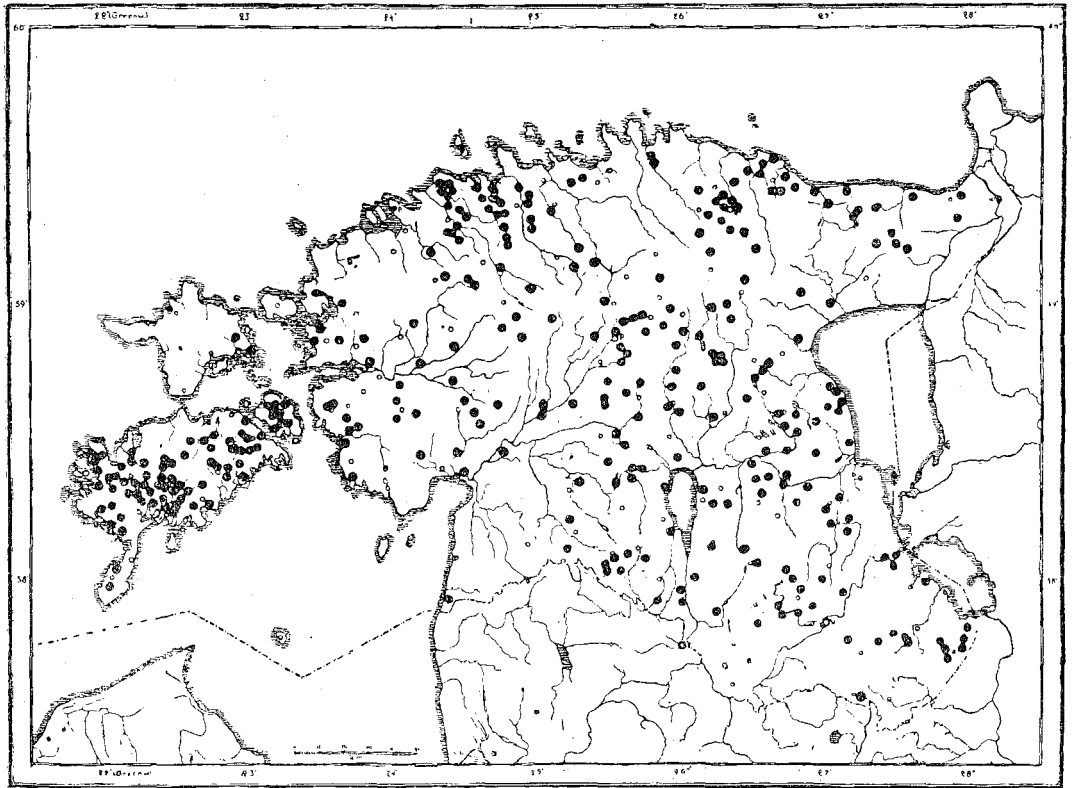

FIG. 1. YNGRE JÄRNNÅLDER FYNDENS UTBREDDNING I ESTLAND.

nologiska grupperna är nationellt och förefinnes endast i den, samt från vilket håll de huvudsakliga kulturinflytelserna ha motagits. Till sist har man jämfört de successivt stående kronologiska grupperna med varandra, för att konstatera inbördes förbindelse eller brist på sådan. Efter denna arkeologiska bearbetning av materialet har man försökt draga de etnografiska konturerna med tillhjälp av historiska och filologiska fakta, varvid man ständigt har ihågkommit, att en kulturprovins ingalunda alltid behöver betyda en etnografisk enhet, samt att fyndens utbredning kan få sin förklaring ej blott genom handeln utan genom sociala fak-

torer, t. ex. om folket varit nomadiserande eller inte.

I detta föredrag börjar jag framställningen med en överblick över den yngsta förhistoriska tiden, för att sedan periodvis fortsätta tillbaka i tiden; man har ju blott för den yngsta tiden säkra etnografiska uppgifter att bygga på, och jag vill utgå från dem. Det bör även framhållas, att vid en undersökning som denna kan man blott operera med de geografiskt centralare trakterna, varest en tydlig utveckling kan märkas. På de nordliga tundrorna kan man iakttaga de naturliga följderna av periferiställningen: en kulturell och alltså även kronologisk

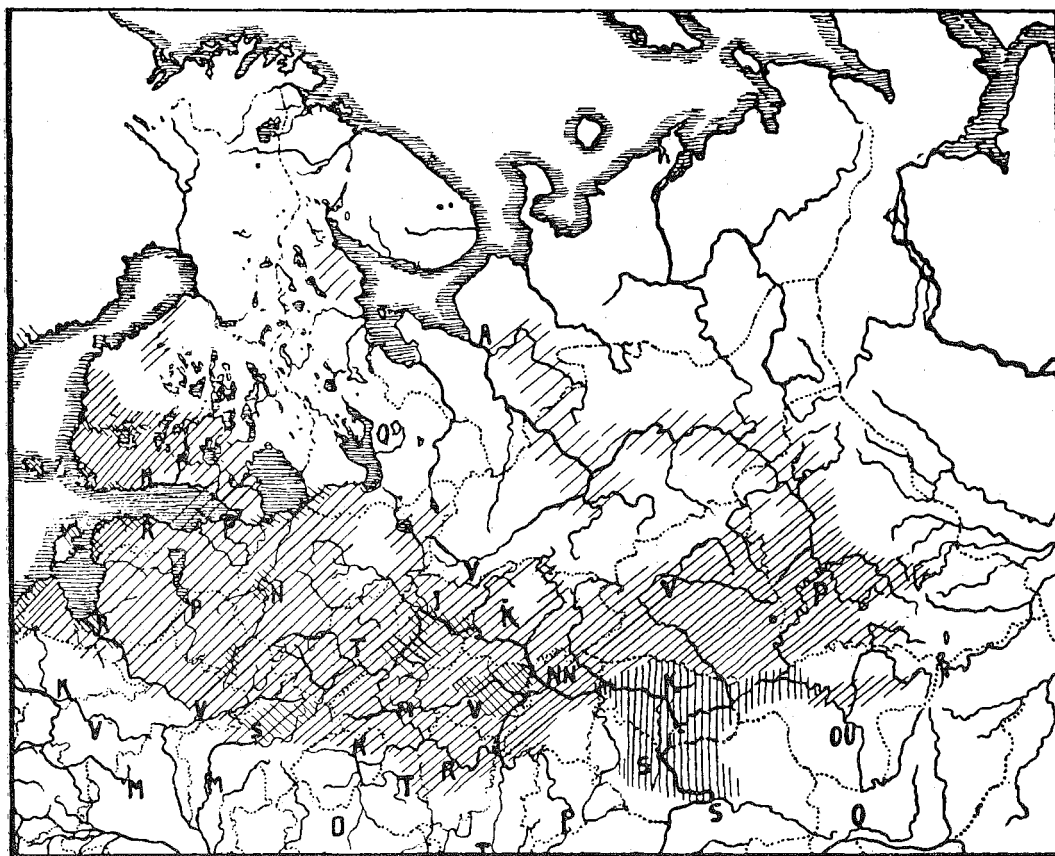

FIG. 2. NORDÖSTRA EUROPA UNDER YNGRE JÄRNÅLDERN; // FINSK-UGRISKA KULTURER;
 ⊞ SKANDINAVISKA KOLONIER; ||| BOLGARY-KULTUR.

försening, vilken försvårar deras begagnande i vetenskapliga översikter.

Betraktar man kartan fig. 1 över yngre järnåldersfyndens — mellan åren 800—1200 e. Kr. — utbredning i Estland, finner man att landet under denna tid var i sin helhet koloniserat, undantagandes kärrområdena vid Pernau, norr om Virtsjäv och västligt om Narova. Fynden äro mångsidiga; bl. a. har man cirka 3,000 arabiska, 700 anglosachsiska, 300 byzantiska och 4,000 forntyska silvermynt, en myckenhet vapen såsom frankiska svärd

och skandinaviska silvertauscherade spjut. Såväl rent estniska former — bröstked och geometriska ornament — som finskt-ugriska — hängsmycken, vissa kedjor — som ock skandinaviska äro kända. Om denna estniska yngre järnålders kulturs styrka få vi ett vittnesbörd genom landets cirka 170 fornborgar, bland annat väldiga rundborgar med 7—8 m. höga och 15 m. breda vallar. Även Henrik Lettens skildringar om esternas långa och betydelsefulla frihetskamp mot de tyska erövrarna under 1200- och 1300-talen bevisa

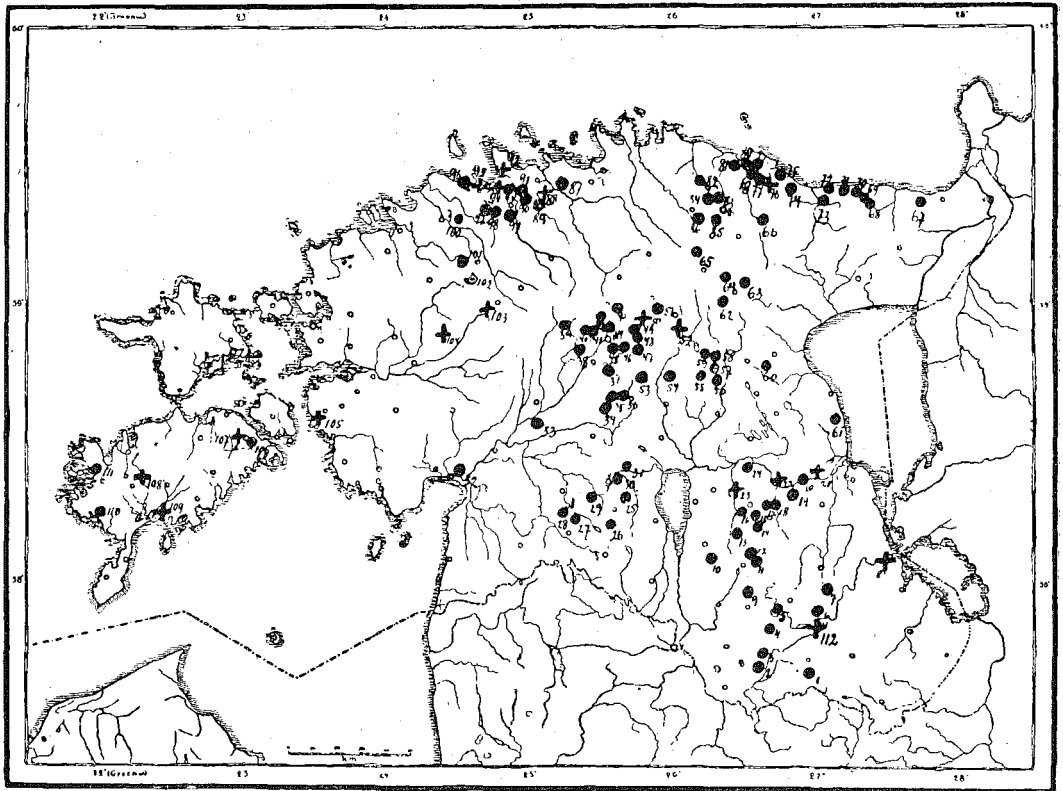

FIG. 3. ÄLDRE JÄRNÅLDERS FYNDENS UTBREDDNING I ESTLAND, (MED UNDANTAG FÖR DE OVALA ELDSTENARNA) • = GRAV- ELLER ENSTAKA FYND, + = ROMERSKT MYNT.

kraften hos denna kulturs uppbärare. Man är enig om att de voro ester.

Kastar man en blick på kartan fig. 2 med den yngre järnålderns kulturprovinser i hela nordliga Östeuropa, märker man förekomsten av en tät befolkning — utom i Baltikum och i Finland — vid Ladogas stränder, i Valdai, vid Oka, Volga och Övre Kama, vilka alla områden förete en gemensam mer eller mindre enhetlig kultur. Den mest differentierade av dem var den s. k. permiska kulturen vid Övre Kama, vilken mottagit starka inflytelser från Centralasien och från

den turkisk-tatariska s. k. Bolgary-kulturen vid nedre Kama. Västerut funnos i norra Ryssland flera skandinaviska vikingakolonier, t. ex. vid Murom, Jaroslav, Smolensk, Gamla Ladoga o. s. v. Men över hela detta område bodde som huvudbefolkning de finska-ugriska folken, från Ural till Östersjön och söderut till linjen Moskva och Pleskau.

En alldeles annan bild ge oss kulturkartorna för tiden mellan åren 100—500 efter Kristus. Redan i Estland, kartan fig. 3, är fyndens gruppering en annan än under den yngre järnåldern. Fynd

från tiden 100—500 e. Kr. äro kända endast från landets östra delar, bevisande att kolonisationen kommit från östern. Öarna, Wiek och Pernaulandet äro nästan fyndlösa. Av landets fasta fornlämningar kunna kanske en grupp av fornborgarna av s. k. gorodisjstjetypp, vilkas utbredning är begränsad till Estlands östra del, tillhöra denna tid, såsom fallet är i mellersta Ryssland. Men gravfälten — mest kollektiva brandgravar — och de lösa fornföremålen i den tidens Estland äro alldeles bestämt ej östliga utan sydvästliga. De äro östgermanska, s. k. gotiska: spännen, hals- och armringar, bälteprydnader, romerska mynt. Alla deras parallellformer och urtyper förekomma i Preussen i Weichseltrakten. Man känner helt visst även differentierade lokala former, men de äro endast ett bevis på lokala egendomligheter. Framställer man kartografiskt typernas utbredning, fig. 4, så bildas östgränsen hos dem alla av Peipussjön, Narvafloden och i Finland av linjen mellan Helsingfors och Vasa. Ösligare förekomma dessa former aldrig, varemot deras släktingar äro allmänna söderut, i Tyskland, Ungern, Rumänien. Däremot känner man i Ostbaltikum intet enda finskt-ugriskt föremål från denna tid och märkvärdigt nog ej heller säkert skandinaviskt.

Från tiden omkring 100—500 e. Kr. känner man i nordöstra Europa överhuvudt fynd från följande 4 områden: I Ostbaltikum, d. v. s. sydvästra Finland, Estland, Lettland, Littauen, Wilna. II Oka-dalen; i denna grupp, som hänger genetiskt samman med den rika yngre järnålderskulturen i samma trakt, fin-

nas såväl lokala som »gotiska»¹ föremål. III Nedre Kama, den s. k. pianoborkkulturen, vilken icke har någon gemenskap med den yngre Bolgary-kulturen i samma trakt, vadan en katastrof bör ha ägt rum i befolkningsförhållandena här mellan 500—800 e. Kr. IV Övre Kama, vars s. k. permiska kultur övergår i den senare permiska kulturen, och hos vilken man redan nu kan iakttaga förbindelse med Central-Asien.

Vad beträffar nationaliteten hos uppbärarna av denna tids kultur i Ostbaltikum tror jag fullt och fast, att de, trots den tydligt gotiskt färgade materiella kulturen, voro finno-ugrier i norr och söderut balter. Min åsikt baserar sig på följande grunder. Denna kulturs kronologi är säker, 100—500 e. Kr. Dess ursprungsland är Weichseltrakten. Man kan därmed kombinera ett etnografiskt faktum. I de s. k. västfinska språken finnas en mängd »gotiska» kulturlånord, vilka upptagits ungefär vid samma tidpunkt eller cirka 300 e. Kr. Förbindelsen mellan östgermaner och västfinnar var — såsom dessa lånord bevisa — långvarig och för de sistnämnda av epokgörande betydelse, emedan de först nu utvecklades till historiska folk. Beröringen har ägt rum antingen i Ostbaltikum eller i Valdai-trakten. Emedan östgermanska fornsaker helt och hållet saknas i Valdai, varemot de äro allenarådande i de forna Östersjöprovinserna har beröringen kunnat ske endast här. Åtminstone en del av

¹ Det »gotiska» inflytandet har kommit från Kiev-trakten. Såsom känt, finnas gotiska folk i södra Ryssland åtminstone redan cirka 200 e. Kr., och det gotiska väldet tyckes ha sträckt sig till Oka-dalen.

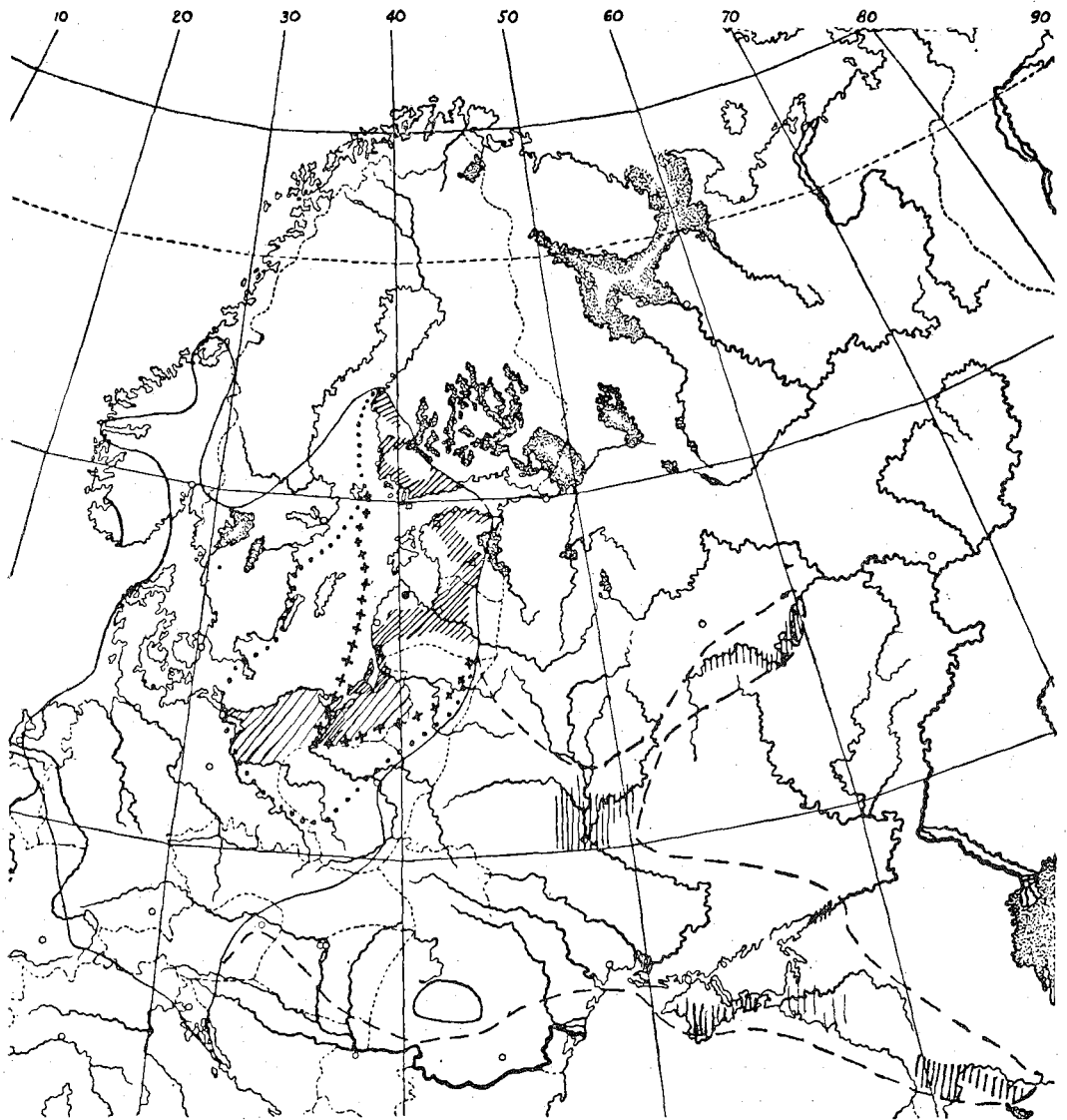

FIG. 4. ÖSTEUROPA UNDER ÄLDRE JÄRNÄLDERN. ▨ OSTBALTISKA FYND; ▮ S. K. GOTISKA FYND; ... SPROSSEN FIBULOR; +++ SPOSSEN FIBULOR, ÖSTBALTISK SPECIALGRUPP. — GERMANSKA FIBULOR FRÅN KR. FÖDELSE TILL ÅR 200. - - - GERMANSKA FIBULOR MELLAN ÅREN 200—400.

den därstädes kända äldre järnålderskulturen måste således tillhöra västfinska folk.

Ett annat etnografiskt viktigt sakför-

hållande är, att i Östersjöprovinserna yngre järnålderns äldsta former — cirka 800 e. Kr. — tydligen ha utvecklats ur den äldre järnålderns yngsta former

— cirka 500 e. Kr. Det arkeologiska materialet ger ej rum för ett antagande om en större folkvandring i Estland mellan 500—800 e. Kr.² Efter denna tid bodde esterna med säkerhet i Estland.

Ett tredje faktum talar i samma riktning. I Finland ha finnarna otvivelaktigt bott sedan det 7:de århundradet efter Kristus. Men nu kan man ej heller där under järnåldern iakttaga någon brytning i kulturen. Gravfälten ha begagnats utan avbrott från periodens början till dess slut, och de yngsta typerna äro säkert finska i ordets etnografiska bemärkelse. De äldsta likna fullkomligt de estländska; differentieringen har ägt rum i Finland. Det finska folket har uppstått i Finland, de första immigranterna voro »samfinnar», vilka vid tiden kring Kristi födelse flyttade från Estland över havet till Västra Finland. Men detta vore ju otänkbart, om i förstnämnda land då ej skulle ha bott »finnar».

I sydöstra Baltikum — södra Livland, Kurland, Littauen — äro fornsaksformer na visserligen även där »gotiska». De ha emellertid en annan karaktär än de samtida »gotiska» typerna i Estland och Finland, förete en olika »resomansbotten», alldeles som den romerska kulturen har olika färg på olika etnografisk botten. I sydöstra Baltikum utveckla sig former na under yngre järnåldern till egendomliga, etnografiskt bestämbara letto-littau-

ska typer. Det finnes ingen anledning att betvivla, att uppbärarna av den äldre järnålderskulturen i denna trakt ej skulle ha tillhört samma folkslag.

För att förstå det ovan sagda, gå vi ännu ett steg tillbaka i tiden och betrakta som hastigast de tidigare kultur- och kolonisationsområdena i nordvästra Europa och speciellt Ostbaltikum. Under bronsåldern, 2000—500 före Kristus, kartan fig. 5, utgjorde Östersjöprovinserna en periferi. De dåtida kulturella medelpunkterna i norden voro i öster Kama—Volga regionen, de nuvarande guvernementen Nijni-Novgorod, Kasan, Vjatka, Ufa, en del av guv. Perm, och i väster södra Skandinavien, vars inflytande sträckte sig längs Östersjöns södra strand till Weichsel, och åtminstone mot slutet av perioden norrut till de finska kusterna. I östra Tyskland blomstrade mellan Weichsel och Njemen en bronskultur, vilken väl hade mycket gemensamt med den skandinaviska, men dock skilde sig betydligt från den, på grund av sina förbindelser med Böhmen och Ungarn. Östersjöprovinserna voro under denna tid ett Hinterland till Ostpreussen, varifrån dess bronser importerats.

I annat sammanhang har jag redogjort för de grunder på vilka jag är böjd att i den östtyska bronsålderskulturens uppbärare se förfädren till de s. k. baltiska folken. Genom bärnstenshandeln hade de kultiverats tidigare än de finska folken, såsom även filologien tycks ge för handen: gamla östgermanska kulturlånord tyckas vara ytterst sällsynta i de baltiska språken. Den bärnstensrika ostpreussiska kusten erövrades redan omkring Kristi födelse av östgermaner, vilka in-

² Denna mellantid, »folkvandringstiden», är mycket fyndfattig i Estland. Hade man ej den säkra typologiska förbindelsen mellan den äldre och yngre järnåldern, kunde den tidigare hypotesen om esternas invandring till Estland under 7:e och 8:e århundradet icke avvissas. Fyndfattigdomen måste bero på någon obekant orsak, ej på avbrott i kulturutvecklingen.

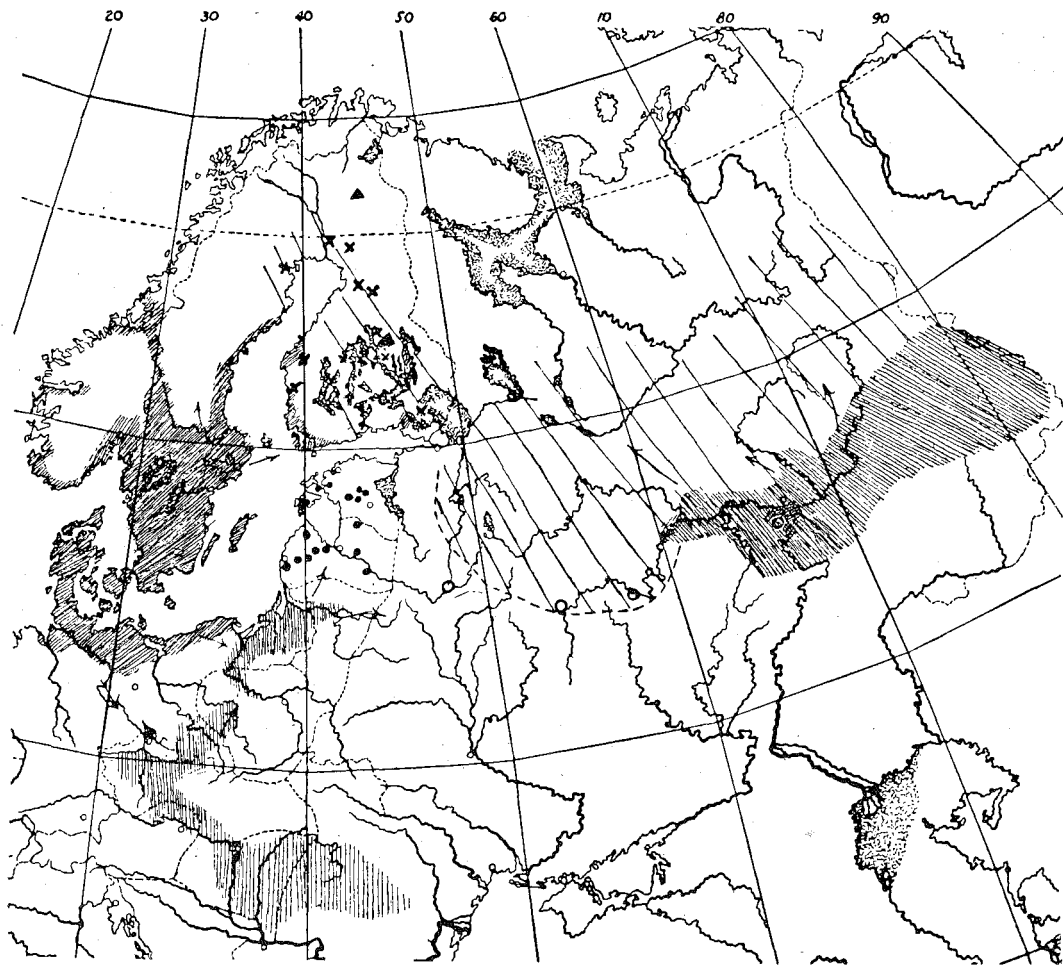

FIG. 5. NORDEUROPA UNDER BRONSÅLDERN. ▨ SKANDINAVISK BRONSÅLDER; ||| ÖSTBALTISK OCH MELLANEUROPEISK BRONSÅLDER; ▨ ÖSTRYSK BRONSÅLDER; ▲ ENSTAKA SKANDINAVISKA FYND; × ENSTAKA ÖSTRYSKA FYND; ○ ENSTAKA ÖSTBALTISKA FYND, YNGRE, ○ ÄLDRE FORMER.

vandrade dels kanske från Skandinavien, dels från Västpreussen. De fortsatte med föregångarens bärnstenshandel och även deras nordliga förbindelser till Östersjöprovinserna varest den materiella kulturen under 4—5 århundradena e. Kr. bär en »gotisk» prägel, såsom här ovan redogjorts.

Men återvändom till de finsk-ugriska områdena.

Mellan den östbaltiska och östryska bronsåldersprovinserna rådde en svag kultur, vilken använde redskap av ben och sten. Dess enda yttre kulturfaktor — och även den av ringa betydelse — var den östryska bronsåldersprovinserna; hu-

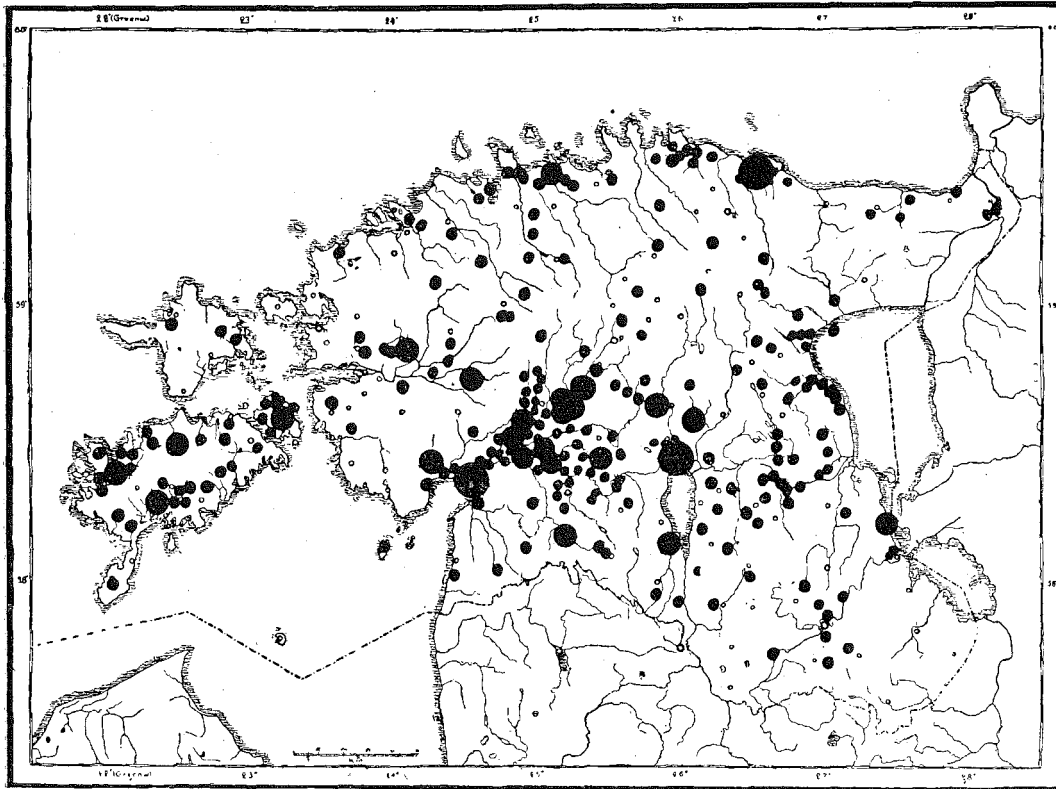

FIG. 6. STENÅLDERSFYNDENS UTBREDDNING I ESTLAND. • 1 FÖREMÅL, • 2—10 FÖREMÅL, ● 10—400 FÖREMÅL.

vudsakligast voro dock invånarna isole-
rade, livnärande sig med fiske och jakt,
boende på bofasta boplatser, s. k. gorodis-
tsje. Området gränsar i öster omedelbart
till den östryska bronsåldersprovinsen,
i väster sträcker det sig till Valdai och
antagligen ända till Peipussjön. Denna
färglösa och svaga kultur fortlevde i
Centralryssland ännu under de första
århundradena efter Kristus. Antagligen
inflyttade vid tiden omkr. Kristi födelse
folk — västfinnar — från detta
centralryska område västerut till Estland,
vilket tidigare befolkats av endast få
nomadiserande stamförvanter. I Estland

tillägnade de sig den söderifrån inträngande
»gotiska» industriella kulturen. Lånorden
ge vid handen att den kultur, i vilken de
lånats, tidigare varit låg och fattig, kanske
just sådan som uppenbaras för oss i
gorodisjtjernas primitiva kultur. I Estland
omsmältes den lånade kulturen småningom
till en nationell estnisk kultur som var
starkast omkring 800—1200 e. Kr. då den
gick under genom den tyska erövringen.

Till sist kasta vi en blick på stenålders-
förhållandena, cirka 2500—2000 före
Kristus, i nordöstra Europa. Härvid
böra vi ihågkomma den tidiga stenålders-

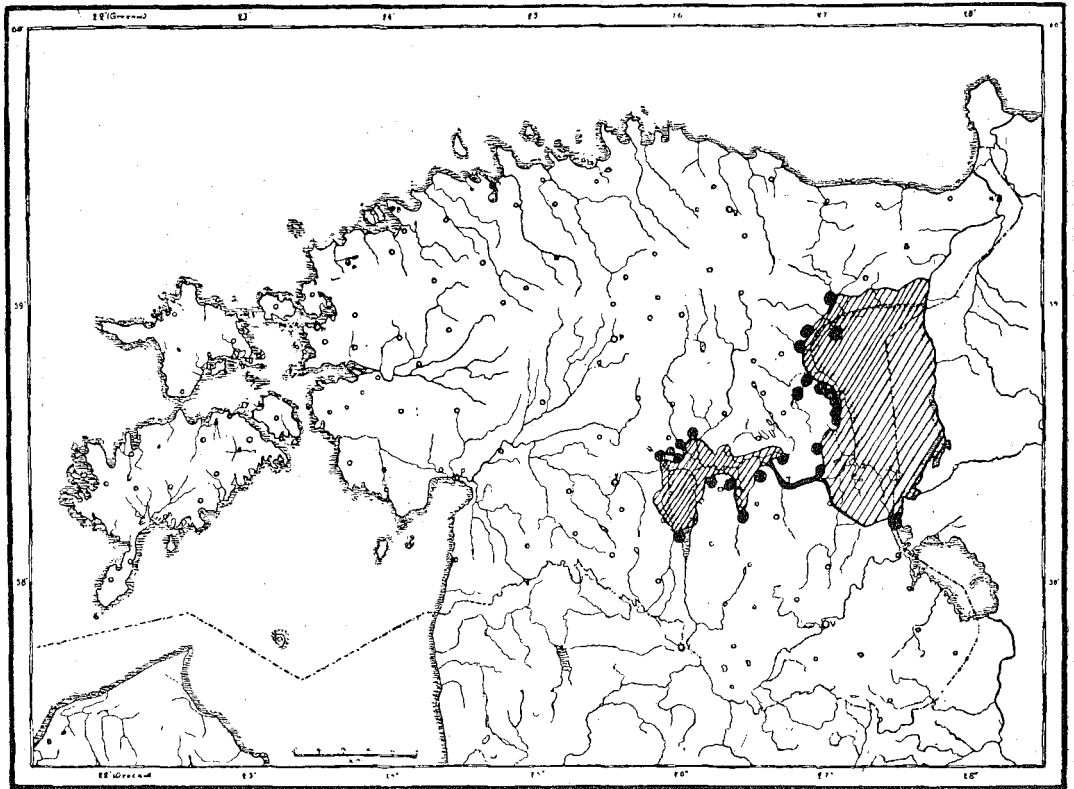

FIG. 7. SJÖARNA VIRTSJÄRVS OCH PEIPUS UTBREDDNING UNDER STENÅLDERN.

bosättningens nomadiserande karaktär och dettas betydelse för fyndens enorma utbredning. Bronsåldersfynden voro geografiskt begränsade, varemot stenåldersfynd hittas över hela vårt område, t. ex. överallt i Estland. Där gruppera de sig emellertid som kartan fig. 6 visar, i främsta rummet längs Pernaus flodsystem och norr om Virtsjärv, trakter med kärr och torvmossar, varest senare förhistoriska fynd saknas: jorden är där otjänlig för jordbrukare, men däremot idealisk för en fiskare- och jägarbefolkning.

De dåtida landskapen i Estland sågo alldeles annorlunda ut än nu, och på kartan fig. 7 ser man t. ex. Virtsjärvs och

Peipussjöns storlek och strandlinjer för 4,000 år tillbaka. Emedan landhöjningen är större i norr än söder, så höjer sig jorden fortare på dessa sjöars norra strand än söderut, varest vattnet småningom stiger över bräddarna. Stenåldersboplatserna på norra stranden befinna sig nu cirka 3 m. ovan om vattenspegeln, varemot de i söder ligga under vattenspegeln. Fynden äro i detta avseende synnerligen intressanta.

Kulturellt sammanhänger den estländska stenåldern avgjort med östern; se kartan fig. 8. Keramiken är kamkeramisk. Denna keramik västra och södra gräns går från Nordkap söderut till Bottniska

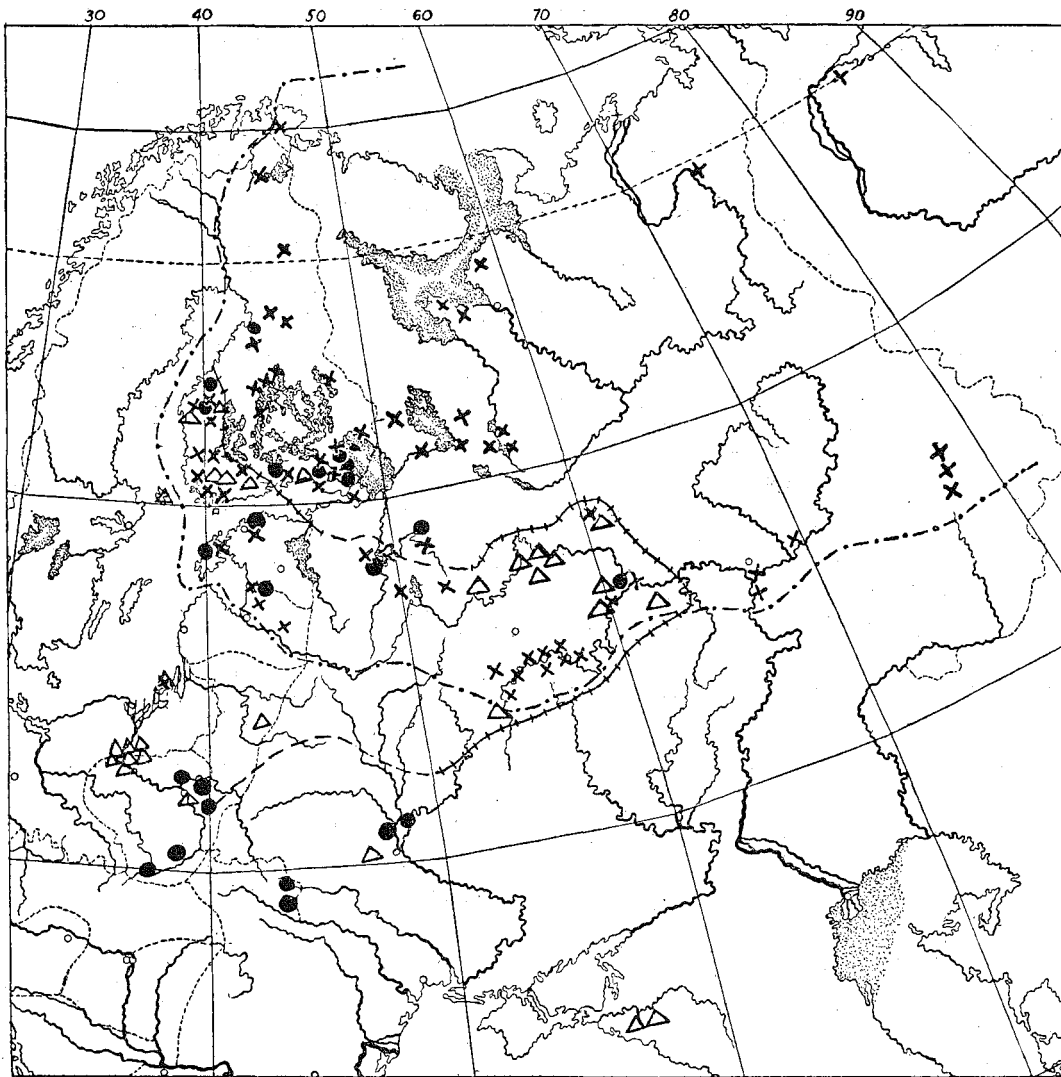

FIG. 8. ÖSTEUROPA UNDER STENÅLDERN. —|—|—|—|— DEN »INDOEUROPEISKA» KULTURENS OMRÅDE I ÖSTEUROPA; ● BÄRNSTENSFYND, △ VÄSTLIG KERAMIK, —|—|— DEN KAMMKERAMISKA KULTURENS OMRÅDE, × KAMMKERAMISK BOPLATS.

viken, till Riga-bukten, längs Dünaflo den till Smolensk, Oka, Laisjev, Jekaterinburg och Sibirien. Öster och norr om denna gräns rådde en kultur som kanske är ur-finno-ugrisk. I Centralryssland stod den i förbindelse med en annan,

främmande stenålderskultur, vars centrum låg västerut mellan Podolien, Thüringen och Weichsel. På annat ställe har jag försökt ådagalägga att i Centralryssland, inom den östra delen av denna förmodligen ur-indogermanska kulturpro-

vins, hade i början av kopparåldern — cirka 2500 f. Kr. — uppstått en differentierad kulturform under inflytelser från Kaukasushållet. Den försvinner i Centralryssland omkring 2000 efter Kristus, och jag tror att den har sin fortsättning i Kaukasustrakten och Persien: förklaringen vore den ariska vandringen från urhemmet i Centralryssland till Asien.

Är denna hypotes riktig, då kunde man tänka sig, att i den västra delen av det avfolkade området i Centralryssland de kvarblivande småningom utvecklades till baltiska — leto-litauiska — folk, medan däremot österifrån inträngde nomadiserande finnougrier. I detta föredrag har jag försökt beskriva dessas senare öden och historia.

För att resumera, vore således den historiska utvecklingsgången i nordöstra Europa från stenåldern till början av den historiska tiden i arkeologins belysning följande:

Stenåldern: ur-finno-ugriska nomadfolk över hela nordöstra Europa, med en ganska enhetlig kultur. Folken ströva omkring, vilket förhindrar kulturens differentiering.

Bronsåldern slår igenom endast i trakter där metallen är åtkomlig, i detta fall i östra Ryssland. Antagligen lämnas de övriga områdena dels öde, dels bli de till periferier med låg, stillastående kultur. Detta befrämjar differentieringen, även den språkliga. De blivande västfinska folken gå ej framåt, kanske tvärtom tillbaka i kulturen: den epineolitiska gorodisjtje-kulturen. Estland och det inre Finland ytterligt svagt befolkade. — I östra Ryssland bor den ugriska delen av

stammen — magyarernas förfäder — vilken där skapat en egendomlig bronsålderskultur. — I södra Ostbaltikum bildade sig de baltiska folken och arbetade sig till en egen bronsålderskultur, vars spår sträcker sig ända till Estland.

Under förra hälften av första årtusendet efter Kristus utvecklades den östryska bronskulturen till en *äldre järnålderskultur*, vilken cirka 600 e. Kr. genom utvandring försvinner och efterträdes av en turko-tatarisk: de nuvarande tsjuvasernas förfäder. Vid övre Kama fortlevde den äldre kulturen under ständigt växande asiatiskt inflytande, för att sedan förfalla till en utpräglad sjamanistisk religiös skogskultur (nordöstra finska folkslag).

Till Centralryssland sträckte sig under äldre järnåldern gotiskt inflytande, för att emellertid snart försvinna: i Okadalen bodde de folk som sedan kallas mordviner, tjeremisser m. m. Av längre varaktighet och mera betydande var det gotiska inflytandet i Östersjöprovinserna, vartän folk från mellersta Ryssland i allt större mängder började invandra, och där de utbytte sin gorodisjtjekultur mot en ostgermansk, utgående från Weichselområdet.

Under yngre järnåldern koloniserades hela Estland, södra Finland och största delen av Nordryssland.

Estlands unga, djupt kulturtörstande och av en sällsynt positiv idealism genomträngda folk hoppas genom sin egen högskola kunna även framgent bidra till klargörandet av dessa intressanta frågor.

DE LEDANDE PRINCIPERNA UTI FORNMINNESVÅRDSKOMMITTÉNS
FÖRSLAG TILL STATLIGA ÅTGÄRDER FÖR ÅSTADKOMMANDE AV
EN EFFEKTIV KULTURMINNESVÅRD.

AV

JOHN GUSTAV JOHNSON.

FORNMINNESVÅRDSKOMMITTÉNS SEKRETERARE.

Då fornminnesvårdskommittén gick till det åt densamma anförtrodda värvet att utarbeta förslag till statliga åtgärder för åstadkommande av en mera effektiv och omfattande minnesvård än hittills, gällde det givetvis i första hand att bestämma den ställning, minnesvården intog eller borde intaga i förhållande till staten. Att den uppbars av ett allmänt intresse och utgjorde ett led uti det stora kulturarbetet till bevarande av det gemensamma arvet från fäderna, kunde utan vidare betraktas såsom axiomatiskt, men härmed har man egentligen endast snuddat vid problemets konturer, när med konstaterandet av det berörda förhållandet ändå icke själva huvudfrågan, nämligen varför just den sida av den kulturella verksamheten, som minnesvården betecknar, i särskild grad påkallar direkt och omedelbart ingripande från statens sida, besvarats. Ett exempel torde klagöra vad jag menar. Ingen vill bestrida, att historisk eller, för att tillspetsa exempel, arkeologisk forskning är ett statsintresse, förtjänt av och också åtnjutan-

de i väsentlig mån det allmännas intresse samt i samma mån kontrollerat av staten, men ingen lär heller ifrågasätta, att den arkeologiska forskning, som bedrivs under statens egid, skall hallstämplas med något kvalitetsmärke framför motsvarande forskningsarbete, utövat av enskilda, liksom icke heller att staten skall hava monopol på någon eller några delar av denna verksamhet.

Med minnesvården är förhållandet emellertid annorlunda. Ty väl bryta sig meningarna om, *huru långt* statens allena-härskande ställning på detta område skall sträcka sig, men *därom*, att stora områden av minnesvården böra vara förbehållna den statliga verksamheten, torde alla vara ense.

Svaret på den uppställda frågan om orsakerna till minnesvårdens särställning gent emot staten erhålles genom en analys av minnesvårdens väsen. Minnesvården, i den mening detta begrepp i det följande användes, innefattar nämligen den verksamhet, som har till föremål att i görligaste mån bevara sådana alster av

mänsklig verksamhet under svunna tider, som kunna giva inblick uti dessa tiders kultur, eller att, i den mån ett bevarande av själva föremålen icke kan ernås, genom undersökningar och avbildningar av desamma konservera för kommande tiders forskning deras andliga innehåll.

Det är alltså föremålen, minnesmärkena, som äro det centrala i minnesvården, och det är detta, som betingar den monopolställning, som — och detta sedan gammalt — staten förbehållit sig i fråga om minnesvården. Skadandet eller förstörandet av ett minnesmärke innebär nämligen alltid en förlust, som i och för sig aldrig kan ersättas, men som givetvis är av större eller mindre betydelse för forskningen och kulturen i allmänhet allt efter de olika minnesmärkenas kvalitativa egenskaper. Det säger sig själv, att ett material, vid vilket risken av dess oersätthet i händelse av dess förstörelse eller skadande är så att säga organiskt knuten, i alldeles särskild grad måste draga till sig statens, vårdarens av det gemensamma kulturarvet, intresse och uppkalla densamma till ingripande för dess skyddande.

Det nu angivna intresset, det statliga minnesvårdsintresset, utgör den ena av polerna uti det knippe av principer, som ligga till grund för det framlagda förslaget till åtgärder för kulturminnesvårdens främjande. Den motsatta polen utgöres av de övriga intressen av olika slag, som äro knutna vid minnesmärkena eller som eljest verka i motsatt riktning mot ett alltför obegränsat eftergivande åt det extrema minnesvårdsintressets krav.

Man torde kunna säga, att de reella förslag, kommittébetänkandet innehåller,

på varje särskild punkt äro resultatet av ett avvägande mellan det allmänna minnesvårdsintresset och de antydda i motsatt riktning verkande intressena.

Före redogörelsen för, huru detta avvägande inom de olika delarna av kommittéförslaget skett, torde det vara påkallat att i korthet angiva de olika intressen, som balansera det allmänna minnesvårdsintresset.

I sådant hänseende anmäler sig först till beaktande en hel del praktiska och ekonomiska synpunkter. Även om det *teoretiskt* kan hävdas, att varje föremål av en viss ålder är bärare av ett kulturhistoriskt intresse, vore det självfallet *praktiskt* orimligt att innesluta dem alla under det skydd, minnesvården avser att bereda. Man måste kräva en viss intensitet hos ett minnesmärkes kulturhistoriska värde, för att staten över huvud skall intressera sig för detsamma. Härav nödvändiggöres en differentiering av föremålen efter deras större eller mindre kulturhistoriska värde. Den första grund, efter vilken en dylik differentiering bör ske, giver sig helt naturligt uti föremålets olika ålder. Ett minnesmärke från länge sedan svunna tidsepoker, från vilka inga skriftliga urkunder, ingen muntlig tradition och över huvud inga andra källor för vår kunskap än minnesmärkena finnas, har givetvis en helt annan och större betydelse för kulturhistorien än ett föremål från senare tider, om vilka vår kunskap förmedlats på ett otal andra vägar.

Detta utesluter givetvis icke, att även ett yngre minnesmärke kan besitta kulturhistoriskt värde av den intensitet, att dess bevarande kan bliva ett statsintresse. Konstaterandet härav och indragandet av

dessa föremål från senare tider inom den statliga minnesvårdens sfär är för övrigt just en av kommittéförslagets viktigaste nyheter. Men man måste såsom förut-sättning för statsintressets utvidgande till dessa minnesmärken från senare tider uppställa kravet, att de besitta synnerligen betydande individuella kulturhistoriska egenskaper såsom t. ex. framträdande konstnärlig lödighet eller att ett historiskt pietetsintresse knutits vid dem.

Det tvång till begränsning av området för sådana minnesmärken, vilka skola inrymmas under den statliga vården, som alltså redan rena praktikabilitetshänsyn medföra, understrykes i än högre grad av det andra och betydelsefullaste av de intressen, som balansera minnesvårdsintresset, nämligen den enskilda äganderätten. Det ligger i minnesvårdens egen natur, att den måste komma i kollision med äganderätten, skarpare ju mera utpräglat ägareintresset är. Under det att såhunda i fråga om de allra äldsta minnesmärkena, de rena fornminnena, ägareintresset merendels är avsevärt förtunnat och bottnar i ett ofta lätt överkomligt begär efter ekonomisk profit, är motsatsen förhållandet med minnesmärkena av något yngre datum. Såsom förut anmärkts, erhålla dessa sitt värde för minnesvården i främsta rummet på grund av sin högre kvalitet. Men samma egen-skap giver dem även för ägaren högre värde, hans ägareintresse blir affektionsbetonat och därigenom självförståendes i ännu högre grad ömtåligt för ingripande utifrån än om det gällt annan hans egen-dom vilken som helst.

Den ofrånkomliga konflikt med ägare-

intresset, som ligger i den statliga minnesvårdens väsen, har medfört nödvändigheten att i kommittéförslaget genomföra en uppdelning av de särskilda minnesmärkena med hänsyn till deras olika ställning i äganderättsavseende, i det att i fråga om sådana minnesmärken, vilka befinna sig i en kommuns eller en offentlig institutions besittning, ett längre gående ingripande ansetts kunna veder-vågas än i fråga om minnesmärkena i rent enskild ägo. Detta i sin ordning har medfört nödvändigheten att genomföra en gradering uti själva det stats-skydd, av vilket minnesmärkena skola komma i åtnjutande. I sin vidaste omfattning innebär detta skydd rätt för staten att förhindra sådana ingripanden å ett minnesmärke, som kunna medföra fara för detsamma, att själv vidtaga åtgärder till konservering av minnesmärket, i visst särskilt fall, nämligen i fråga om kyrkor, till och med att anbefalla ägaren att på egen bekostnad vidtaga oundgängliga åtgärder till hindrande av hotande förstöring av minnesmärket samt slutligen att å minnesmärket företaga vetenskapliga undersökningar ävensom låta avbilda och uppmäta detsamma.

Allt eftersom ägareintresset i olika fall ansetts vara mer eller mindre ömtåligt, har kommittén föreslagit mer eller mindre långt gående ingripanden från statens sida å minnesmärkena. I det följande skola de särskilda fallen mera ingående behandlas.

I detta sammanhang skall endast i förbigående anmärkas, att beträffande en grupp minnesmärken, nämligen sådana som tillhöra staten, hänsyn till ägareintresset av naturliga skäl icke spelar in,

efter som det är staten själv, som utövar den minnesvårdande verksamheten. Ordandet av vården utav dessa minnesmärken är en fråga av helt och hållet administrativ natur. Kommittén har emellertid ansett det vara av betydelse ur minnesvårdssynpunkt, att det statsorgan, åt vilket handhavandet av statens minnesvård anförtros, kommer i tillfälle att öva inflytande även å vården av statens egna under andra myndigheter omedelbart förlagda föremål av kulturhistoriskt intresse, fasta som lösa. För sådant ändamål har kommittén föreslagit, att förteckningar över dylika föremål upprättas och bestämmelser i administrativ väg utfärdas därom, att å dylika förteckningar upptagna föremål icke få utan den minnesvårdande centralmyndighetens tillstånd förändras, repareras, restaureras, avyttras etc. Samtidigt har emellertid förutsatts, att å berörda förteckningar icke skulle upptagas sådana lösa föremål som ingå uti en statssamling, t. ex. ett museum och som alltså redan härigenom äro föremål för sakkunnig omvårdnad. I stället skulle den minnesvårdande myndigheten äga att genom inspektion av samlingarna förvissa sig om, att föremålen erhöles en även ur kulturhistorisk synpunkt riktig vård samt äga att till Kungl. Maj:t göra de framställningar, vartill granskningen kunnat föranleda.

Det tredje av de intressen, som kollidera med det statliga minnesvårdsintresset, har sin rot uti minnesvärden själv. Det har nämligen stått klart för kommittén, att, hur nödvändig och betydelsefull statens verksamhet till minnesvårdens befrämjande än är, densamma icke förmår

att ensam gjuta det levande liv uti minnesvärden, som är en oundgänglig förutsättning för dess blomstring. Härför erfordras nämligen också, att hela verksamheten omfattas med och bäres upp av ett livaktigt intresse hos den stora allmänheten. En av de mest glädjande företeelserna inom minnesvärden under de senaste decennierna har för övrigt varit just det livliga intresse, med vilket densamma omfattats ute i bygderna och som tagit sig uttrek uti en blomstrand på enskilda eller kommuners initiativ skapad museiverksamhet samt uti tillkomsten och utvecklingen av lokala sammanslutningar till minnesvårdens befrämjande, museiföreningar, hembygdsföreningar m. m.

En obegränsad byråkratisering av minnesvärden skulle, enligt kommitténs förmenande, medföra fara för ett kvävande av denna hoppgivande utveckling. Häri har kommittén sett en ytterligare anledning att mildra eller uppmjuka statens grepp om minnesvärden. Detta har skett därigenom, att *dels* vissa grupper av minnesmärken, låt vara de för den kulturhistoriska forskningen mest umbärliga, undantagits från den statliga minnesvården och helt förbehållits den enskilda samlareverksamheten, *dels ock* och framför allt man sökt uppkalla det enskilda intresset till medverkan vid den statliga minnesvården genom att på ett mjukt sätt anknyta de enskilda institutionerna till de statliga organen. Detta har emellertid i sin ordning förutsatt, att staten skulle släppa efter på den uteslutande bestämmanderätten över de minnesmärken, som falla inom dess vårdnadsområde, och delvis delegera denna rätt åt de

enskilda institutionerna samt förbehålla sig endast en kontroll över, att minnesmärkenas bestånd icke genom de vårdande institutionernas åtgärder äventyras.

Det är mot bakgrunden av de nu anförda principerna, fornminnesvårdskommitténs lagförslag bör ses. Vid utformandet av detsamma har det i första hand gällt att avgöra, huru långt själva minnesvårdsintresset i och för sig sträckt sig. Den minnesvård, uti vilken staten hittills engagerat sig, har, med undantag för kyrkor och deras rörliga gods, omfattat endast fornminnen i egentlig mening. Vål har staten pekuniärt understött även andra grenar av minnesvården, varpå sådana institutioner som Nordiska museet och Kulturhistoriska museet i Lund utgöra exempel, men något systematiskt inordnande av dylik verksamhet under den statliga vården har dock hittills icke företagits.

Kommittén har emellertid ansett sig kunna fastslå, att genom den kulturhistoriska forskningen betydelsen för det allmänna av, att även minnesmärken från senare tider göras till föremål för skydd från statens sida, ådagalagts. Enligt kommitténs förslag skola därför icke endast såsom hittills utom de rena fornminnena kyrkor och deras rörliga gods föras in under den statliga minnesvården, utan jämväl profanbyggnader och profana lösa minnesmärken från senare tider.

Vid utväljandet av de föremål, som sålunda skulle omfattas av minnesvården, hade det visserligen, då utväljandet ju, såsom förut angivits, förutsätter ett av-

vägande mellan det kulturhistoriska värdet, ett minnesmärke besitter, och de med minnesvårdsintresset kolliderande intressena, legat närmast till hands att genomgående tillgripa det institut, registreringen d. v. s. företagandet av en prövning in casu genom landets högsta administrativa myndighet, som flerstädes i utlandet för detta ändamål kommit till användning.

Dels av historiska skäl och dels emedan man ansett, att de rena fornminnena, fasta fornlämningar och fornfynd, äga den betydelse för den kulturhistoriska forskningen, att varje särskilt minnesmärke a priori måste betecknas såsom oombärligt, har kommittén beträffande dessa båda grupper uppgivit registreringsförfarandet och i stället slagit in på den för vårt land traditionella vägen att föra in under minnesvården varje föremål, som träffas av de utav kommittén formulerade definitionerna på fasta fornlämningar och fornfynd.

Vari bestå då förslaget nyheter med avseende å de rena fornminnena? Beträffande fasta fornlämningar utgöras de *dels* av, att kommittén sökt lämna en uttömmande beskrivning av de föremål, som avsetts att gå in under detta begrepp, för att därigenom undanrödja den hittills rådande osäkerheten i detta avseende, *dels ock* och såsom en följd av det föregående, att det i lagbestämmelserna uttryckligt betonats, att även s. k. oupptäckta fornlämningar d. v. s. sådana, som äro belägna under jorden och dittills varit okända, träffas av lagens bestämmelser. Ehuru en viss tveksamhet härom råder, torde man vara berättigad utgå

ifrån, att även den hittillsvarande lagstiftningen omfattar jämväl sistnämnda grupp av fornlämningar. Ju mera landets bebyggande fortskridit, har det emellertid visat sig, att en rigorös tillämpning av de hittillsvarande bestämmelserna på de okända fornlämningarna skulle medföra för den enskilde högst betungande ekonomiska konsekvenser. Dessa fornlämningar kunna nämligen ofta omfatta betydande areal. Det säger sig vid sådant förhållande själv, att upptäckten av en underjordisk fornlämning inom t. ex. en nyanlagd villastads område, där tomterna redan sålts och utskiftats, skulle medföra de betänkligaste följder, när ägarna vid straffpåföljd förbjödes att utnyttja sin mark och bleve beroende av en oviss tillåtelse därtill från Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Detta har medfört, att tillämpandet av nuvarande lagbestämmelser på de underjordiska fornlämningarna blivit allt mera sällsynt.

Samtidigt som kommittén föreslagit ett återupplivande av dessa bestämmelser, har kommittén därför måst taga i betraktande nödvändigheten av bestämmelser, avsedda att mildra de ekonomiska konsekvenserna av dem. I detta avseende har kommittén utgått ifrån, att vid de okända fornlämningarna icke på samma sätt som i fråga om de kända ett pietetsintresse är knutet, utan att deras betydelse ligger uteslutande på det vetenskapliga området. Men detta värde kan tillgodogöras genom en vetenskaplig undersökning. Sedan en dylik ägt rum, har fornlämningen tömts på sitt kulturhistoriskt värdefulla innehåll. I överensstämmelse med denna tankegång har kommit-

tén föreslagit, att skyddet för en fornlämning, tillhörande denna grupp, icke skall sträcka sig längre än till dess fornlämningen undersökts samt att, därest icke inom viss kort tid efter anmälan om upptäckten av fornlämningen fullständig undersökning ägt rum, ägaren skall vara berättigad till ersättning för kostnad och skada, som genom uppskovet förorsakas honom.

I fråga om jordfynd bestå förslagets väsentligaste nyheter däruti, att alla fynd av föremål från tiden intill 1500-talets slut, oavsett av vilket material de bestå, samt av föremål från tiden därefter och intill 1700-talets slut sådana, som helt eller delvis bestå av guld, silver, koppar, brons eller mässing, skola hembjudas staten till inlösen. Samtidigt har föreslagits, att den ersättning, som skall utgå till hittaren, väsentligt höjes, varvid kommittén letts av den synpunkten, att införandet av aldrig så stränga straffbestämmelser för underlåtet hembud eller av bestämmelser om straff för fyndköpare icke skola vara tillräckliga att förhindra smyghandeln med fynd, så länge icke hittaren vet, att han genom att fullgöra sin hembudspflicht erhåller en ersättning, som åtminstone står i något så när rimlig proportion till vad som i smyghandeln bjudes honom. Då kommitténs förslag till bestämmelser om hembud av fynd utan tvivel berövar även den lojala enskilda samlarverksamheten ett väsentligt material, vartill den hittills haft fri tillgång, har kommittén samtidigt föreslagit, att till staten hembjudna fynd skulle kunna förvärvas av landsortsmuseer eller andra enskilda institutioner, som tillåtits mot-

taga dylika fynd, endast åt staten inrymmes kontroll över att fynden vederbörligen vårdas.

Såsom förut anmärkts, har i fråga om samtliga minnesmärken utom de rena fornminnena, fasta fornlämningar och fornfynd, föreslagits, att registreringen skall vara det institut, genom vilket ett minnesmärke göres till föremål för skydd från statens sida. Genom registreringen fastslås, att föremålet har ett sådant kulturhistoriskt värde, att det förtjänar uppmärksamhet från det allmännas sida.

Hänsynen till ägarens berättigade intresse har emellertid medfört, att omfattningen av det ingripande från statens sida, som skall komma ett registrerat minnesmärke till del, syns böra vara väsentligt olika ifråga om olika grupper av minnesmärken. De grupper, som i sådant hänseende komma i fråga, äro

- 1) kyrkor med deras rörliga gods;
- 2) profana minnesmärken, fasta och lösa, i kommuners ägo och
- 3) profana minnesmärken, fasta och lösa i enskild ägo.

Om samtliga grupper gäller, att ägaren icke skall kunna undandraga sig registreringen och en därmed förknippad skyldighet att viss tid i förväg anmäla alla åtgärder, rivning, reparation, försäljning, utförande av minnesmärket ur landet m. m., som han ärnar med minnesmärket företaga.

Dessutom har likaledes för samtliga tre grupperna föreskrivits, att den kulturvårdande centralmyndigheten skall äga rätt att företaga vetenskapliga undersökningar å samt uppmätningar och be-

skrivningar av dem, vilken rätt dock i fråga om minnesmärken i enskild ägo lider den inskränkningen, att den icke träder i tillämpning med mindre ägaren anmält sin avsikt att med minnesmärket företaga åtgärd, ägnad att äventyra dess kulturhistoriska värde eller åtminstone åstadkomma förändring av detsamma.

Men därefter skilja sig påföljderna av registreringen för de olika grupperna.

I fråga om kyrkorna och deras rörliga gods, vilka föremål sedan gammalt varit underkastade en ingripande kontroll från statens sida, har föreslagits, att registrerad kyrka, vartill också räknas dess fasta inredning samt till densamma hörande hus, icke får avyttras, lämnas öde, rivs, flyttas, tillbyggas, förändras eller repareras utan konungens tillstånd, samt i fråga om löst kyrkligt gods, att detsamma, med vissa mindre betydande undantag, icke får utan vederbörligt tillstånd avyttras, flyttas, förändras eller repareras.

Att lämna föreskrifter om rätt för staten att ålägga den för kyrkan underhållspliktige skyldighet att vidtaga positiva underhållsåtgärder har ansetts innebära ett för långt gående ingripande i vederbörandes ekonomi, men en ock ringa möjlighet till reglerande ingripande från statens sida har dock skapats genom den föreslagna bestämmelsen, att reparations- och skyddsåtgärd, som erfordras för undanrödjande av överhängande fara för beståndet av det kulturhistoriska värdet hos en kyrka, skall, där den underhållsskyldige icke vidtager dylik åtgärd, kunna på hans bekostnad av den kulturhistoriska centralmyndigheten ombesörjas, samt att på liknande sätt nödiga under-

hållsätgärder i fråga om löst kyrkligt minnesmärke skola kunna företagas. I senare fallet kan myndigheten även interimistiskt beröva ägaren eller församlingen förfogandet över ett löst minnesmärke och flytta detsamma till en annan lämplig plats.

Beträffande de profana minnesmärkena i kommuners eller landstings ägo har kommittén föreslagit liknande bestämmelser med avseende på förbud för deras avyttring, rivning, flyttning, reparation eller förändring i övrigt som för den kyrkliga egendomen.

Vad slutligen vidkommer minnesmärkena i enskild ägo, äro påföljderna av registreringen inskränkta till vad ovan angivits såsom gemensamt för samtliga tre grupper av hithörande föremål.

Det säger sig själv, att en så väsentlig utvidgning av minnesvården, som den av kommittén föreslagna förutsätter för att icke stanna på papperet en motsvarande anpassning av de minnesvårdande organen. Det är alltså endast en konsekvens av förslaget till ny minnesvårdslagstiftning, då kommittén i betänkandet inrymt jämväl ett förslag till ändrad organisation av de minnesvårdande myndigheterna.

Vid utformandet av denna organisation har en av grundtankarna varit att samla de olika delarna av minnesvården hos en central institution för att dymedelst ernå den nödiga enhetligheten uti arbetet. Ett dylikt sammanförande har för övrigt betingats icke endast av den nyss angivna synpunkten, att den utvidgade minnesvården, enligt kommitténs förslag, skulle komma att omfatta områden, för vilka något gemensamt centralorgan hittills

icke existerat, utan i minst lika hög grad av den omständigheten, att lagförslaget måste medföra ett väsentligt intimare samarbete mellan den statliga och den lokala minnesvården även inom samma och närbesläktade områden än hittills och såsom en följd härav en starkare friktion dem emellan, varvid det självfallet vore oformligt, om ena kontrahenten vid en dylik friktion skulle med sin auktoritet som statsorgan själv kunna träffa avgörandet. Från dessa utgångspunkter har kommittén föreslagit inrättandet av en centralmyndighet, riksantikvarieämbetet, under vilken sedan de särskilda specialinstitutionerna, mer eller mindre intimt anknutna, skulle sortera. Härmed är man emellertid inne på den *andra* grundläggande principen uti organisationsförslaget, nämligen den som berör intimiteten uti de särskilda institutionernas bundenhet vid och beroende av centralorganet. I detta avseende har det varit kommittén angeläget att bereda dessa institutioner största möjliga frihet och självständighet, övertygad, som kommittén varit, att frihet och självständighet är en nödvändig förutsättning för ett verkligt befrämjande av den minnesvårdande verksamheten.

Ett visst mått av ämbetsmannarutin uti verksamheten måste emellertid krävas om man vill vinna det, som dock är det centrala i minnesvården, nämligen räddandet av minnesmärkena. Sålunda tarvas anordningar ägnade att skapa garantier att företeelserna på minnesvårdens vidsträckta fält t. ex. en hotande förstörelse av ett minnesmärke, upptäckten av en förut okänd fast fornlämning, ett jordfynd, mycket annat att förtiga, verkligen

och icke endast slumpvis, bringas till statsorganens kännedom, att de ingripanden, som äro nödvändiga, också komma till stånd samt att det dyrbara material, som en gång inordnats uti minnesvärden, gjorts till dess egendom, även i fortsättningen ordentligt vårdas. Skall detta ernås, erfordras emellertid system och organisation uti arbetet, det kräves ett centralt organ, hos vilket trådarna löpa samman, som genom sin ställning kan överblicka hela arbetsområdet och som också kan taga ansvaret för att vad som måste göras blir uträttat, men det erfordras jämväl, för att centralmyndigheten skall kunna fylla dessa uppgifter, att övriga minnesvårdande institutioner i viss mån inordnas under densamma.

Detta i organisatoriskt avseende nödvändiga inordnande har emellertid kommittén med hänsyn till den ovan angivna önskvärdheten att åt de olika institutionerna bevara största möjliga frihet och självständighet ansett icke böra utsträckas längre än hänsynen till bevarandet av minnesmärkena gör oundgängligen nödvändigt. Översatt uti konkreta förslag innebär principen, att de olika institutionerna skola vara skyldiga att rapportera till centralmyndigheten de företeelser inom minnesvärden, som falla inom vars och ens område, att centralmyndigheten skall kunna anlita den sakkunskap, som finnes representerat inom dessa institutioner för utförande av förekommande undersökningar samt äga att genom inspektion förvissa sig om, att det minnesvårdsmaterial, som finnes hos dem, blir föremål för ordentlig omvårdnad.

Den löslighet i organisatoriskt avseende, förslaget utan tvivel innebär och som,

på sätt ovan anmärkts, torde få betraktas som en förtjänst hos detsamma, har för övrigt betingats jämväl av ett annat förhållande, nämligen den heterogenitet, som råder mellan de särskilda institutionerna inbördes. Det torde vara tillräckligt att anmärka, att bland dem ingå sins emellan i administrativt avseende så olikställda företeelser som statens historiska museum, husgerådskammaren, Nordiska museet, livrustkammaren, lokala statsmuseer som de båda universitetssamlingarna, kommunala museer m. fl., för att det skall vara uppenbart, att någon byråkratisk minnesvårdshierarki varken kan vara åsyftad eller ens genomförbar.

Kommittén har däremot ansett det vara i hög grad önskvärt att uppkallia till medverkan uti det gemensamma arbetet så många institutioner av någon betydelse som möjligt för att därigenom tillföra den statliga minnesvärden något av det friska blod, som pulserar i dessa institutioner, vilka till stor del uppehållas och blomstra genom det intresse, varmed de omfattas av befolkningen i de trakter, inom vilka de utöva sin verksamhet, på samma gång man genom att göra deras anslutning till statsorganisationen mera löslig velat förhindra, att deras intima kontakt med befolkningen slappas. För institutionerna själva skulle deltagandet uti den statliga minnesvärden, enligt kommitténs förmenande, beteckna ett stärkande av deras ställning, samtidigt som staten i fråga om en del av dem skulle genom ekonomiskt bidrag bereda dem möjlighet att anställa vetenskapligt utbildade arbetskrafter. Det är emellertid åstadkommandet av det nu skisserade arbetsutbytet mellan den statliga och den

enskilda minnesvården som utgör den tredje av de principer, som ligga till grund för det framlagda förslaget till organisation av minnesvården. Uti kommittébetänkandet har ytterligare programmatiskt antytts, vilka olika uppgifter in-

om den statliga minnesvården skulle komma att påvåla de särskilda institutionerna, men då detta program mera avser detaljer och alltså icke berör de *ledande* principerna i förslaget, torde det ligga utanför det föreliggande ämnet.

FORNMINNESVÅRDSKOMMITTENS BETÄNKANDE.

DISKUSSION DEN 12 FEBRUARI 1923.

Till diskussion om Fornminnesvårdskommitténs betänkande hade Svenska Teknologföreningens avdelning för husbyggnadskonst och Föreningen för svensk kulturhistoria gemensamt inbjudit. Denna ägde rum på den förra föreningens lokal måndagen den 12 februari. Bland dem som hörsammat kallelsen märktes ecklesiastikministern Olof Olsson, statssekreteraren Munck af Rosenschöld, kanslirådet Börje Knös m. fl. Ordföranden för Teknologföreningens avdelning för husbyggnadskonst professor Ivar Tengbom hälsade gästerna välkomna och anhöll att ordföranden för Föreningen för svensk kulturhistoria, universitetskansler Carl Swartz, behagade leda dagens förhandlingar.

Fornminnesvårdskommitténs sekreterare, auditör John Gustaf Johnson, höll därefter det ovan avtryckta inledningsföredraget: »De ledande principerna uti Fornminnesvårdskommitténs förslag till statliga åtgärder för åstadkommande av en effektiv kulturminnesvård».

Doktor Sune Ambrosiani inledde diskussionen. Inledningsvis erinrade han om att kommitténs betänkande sönder-

föll i tre stora huvudpartier, dels ett lagförslag, dels ett förslag till förvaltningsorganisation, dels ekonomiska utredningar. Man förmodar att på grund av de nuvarande ekonomiska omständigheterna detta omfattande förslag icke skall kunna genomföras, men vare sig detta nu måste uppskjutas en kortare eller längre tid vore det nödvändigt, att man snarast började skolningen av de män som en gång skall genomföra förslaget i det praktiska livet. Ser man på de utbildningsmöjligheter, som nu finnas, så ge i allmänhet de humanistiska universitetsstudierna icke en utbildning som är avpassad för uppgiften och för kulturminnesvården. Något större tillskott av personer med föremålsutbildning såsom t. ex. arkitekter torde man ej kunna påräkna. Därför bör man i tid ordna den skolning i föremålskunskap, som kunde göra de framtida bärarna av denna gärning lämpade för sin uppgift.

Prof. Martin Olsson uppläste ett uttalande av amanuensen vid Nordiska museet, Sigurd Erixon som för tillfället uppehöll sig i Göteborg: Det föreliggande kommittébetänkandet rörande kulturmin-

nesvärden är ur många synpunkter för-
tjänt av det största erkännande och ger
den intresserade ett förträffligt tillfälle
att förskaffa sig en inblick i det omfat-
tande ämnets mångfaldiga sidor. En
granskning av organisationsfrågan i hela
dess vidd ligger utanför min kompetens,
men jag begagnar här tillfället att fram-
föra några reservationer mot vissa före-
slagna stadganden med tillhörande för-
klaringar, som ha avseende på värden av
senare tiders kulturminnesmärken, fram-
för allt byggnader i privat ägo.

Det synes mig som om kommittén de-
finierat begreppet kulturminnesmärke för
snävt. Så vitt jag har kunnat finna, har
man ej räknat med större enheter än bygg-
nader. Man borde emellertid enligt min
uppfattning ha utgått från bebyggelse-
problemet i stort och de därmed förbund-
na samfundsmässiga faktorerna. Det är
i första hand samhällsliga miljöer, som
kräva skydd. På detta sätt skulle man
också ha kunnat anknyta till hela kom-
plex av stadganden och hänsyn, som av
gammalt varit normerande för individens
förhållande till det allmänna.

Den enskildes rätt är av gammalt gan-
ska kraftigt kringskuren, när det gäller
förändringar inom en stadsplan eller vid
skiftande av en by. Städernas byggnads-
stadgar, lagstiftningen angående stads-
planer samt skiftesstadgan borde därför
i alldeles särskild grad ha varit lämpade
som utgångspunkter för en fortsatt ut-
veckling av kulturminnesvärden. Samma
sak gäller väglagen och över huvud taget
alla sådana områden, där staten redan
förut ägt obestridd befogenhet att ingripa
förändrande på bebyggelsen eller regle-
rande på den privata företagsamheten.

I konsekvens därmed borde följande ar-
ter av kulturföreteelser först och främst
ha förklarats underkastade statens sär-
skilda omvårdnad:

- 1) städers och därmed jämförliga sam-
hällens planer och yttre gestaltning,
- 2) byars och därmed jämförliga sam-
hällens planer och yttre gestaltning,
- 3) allmänna landsvägar.

Det som direkt kan göras — utan att
alls beröva den individuella friheten nå-
gra förmåner — är att tvinga övriga stats-
organ och statsfunktionärer in under de
kulturvårdande myndigheternas inflytan-
de. Om detta nu delvis redan är fallet,
exempelvis i stadsplanefrågor, borde kul-
turvårdsorganens befogenhet givetvis
sträckas vidare till övriga likartade före-
teelser. Sålunda skulle en gammal god
och ur kultursynpunkt värdefull sam-
hällsanläggning av vad slag det vara
månade icke få förändras eller förstöras
utan kulturvårdsmyndighetens hörande
och i händelse denna avstyrkte endast
efter medgivande av Kungl. Majestät. I
samband därmed måste yrkas på föränd-
ring av skiftesstadgan, vilken framtvin-
gat våra byars sprängning. Utskiftnin-
gen av en by borde efter detta ej längre
vara endast en lantmäteristyrelsens an-
gelägenhet utan lika mycket en kultur-
minnesvårdsfråga. Utan en sådan lag-
stiftning anser jag föga vara vunnet ut-
över det nuvarande tillståndet.

På samma sätt borde förändringar eller
nyanläggningar av allmänna vägar och
statliga eller kommunala kommunika-
tionsleder i övrigt liksom anläggningar
av offentlig beskaffenhet över huvud icke
få ske utan att hänsyn tages till de kul-

turmiljöer, som därav berördes. Utförliga instruktioner härom borde därför utfärdas och all skadegörelse av värdefullare miljöer förhindras på liknande sätt, som ovan föreslagits ifråga om samhällena. Det torde vara onödigt att här närmare exemplifiera vilken brutal skadegörelse av denna art, som nu opåtalat ofta sker. Den, som ägnat hithörande företeelser någon närmare uppmärksamhet, vet alltför väl, huru exempelvis en ny, kraftig vägbank genom sitt blotta grannskap kan förstöra helhetsintrycket av ej blott en mindre kulturmiljö såsom en kyrkogård eller by, utan också en hel landskapsbild. Det vore här givetvis icke fråga om att förhindra nödvändiga anläggningar, utan i stället att framtvinga en smidigare anpassning efter omgivningens krav, detta så mycket mer som skadegörelsen ofta beror på bristande insikt eller på liknöjdhet. Den senare kan dock endast hävas genom tvång.

Vad beträffar kulturminnesmärkena för övrigt äro givetvis gårdarna med därtill hörande anläggningar i form av trädgårdar eller parker av särskild betydelse. Denna grupp borde därför framhävas i lagen likaväl som de särskilda byggnaderna. Även här är miljöenheten ofta av så stor betydelse att den framför annat borde skyddas.

Med gården är man emellertid inne på bebyggelsegrupper, som svara mot familjen och därmed är det privaträttsliga området beträtt. Lagstiftningen måste därför ifråga om gårdar bli likartad med den, som skall gälla för de enstaka byggnaderna.

De förslag, som kommittén framlagt rörande registrering av byggnader, synas

välbetänkta, men borde omfatta även gårdar och samhällen och vissa särskilt värdefulla kulturmiljöer i allmänhet.

Ifråga om själva registreringen torde några förtydliganden vara av nöden. Man måste nämligen, så snart det icke är fråga om förhistoriska fornlämningar, kyrkor, slott och säregna företeelser, taga hänsyn icke endast till sådana minnesmärken, som genom sin individuella karaktär direkt äro att karaktärisera som kulturmonument utan också se till att vissa representanter för de viktigaste *typerna* av ett områdes kulturformer bli bevarade — detta även om de exemplar, som numera stå att påträffa, endast äro andraklassindivider i sin art. Förstörelsen har nämligen under senare tider varit så våldsam, att det på många håll numera ej längre går att uppleta annat än medelgoda eller halvgoda exemplar. Detta gäller exempelvis bondgårdar och byar i många landskap. Det är därför nödvändigt att jämsides med registreringen av de verkliga monumenten utreda, vilka typer inom de olika kulturområdena, som i första hand vore önskvärda att i minst ett exemplar bevaras och därefter genom en jämförande granskning av det, som verkligen finnes kvar, fixera, vilka individer, som böra utväljas. Härvid borde naturligtvis först och främst anläggningar och byggnader på statens mark komma i fråga till registrering och man måste väl utgå från, att prästgårdar och anläggningar i offentlig egendom, ehuru ej av statlig karaktär, ställas under samma villkor som statens egendom. En ingående kännedom om materialet är härvid en given förutsättning, men härför erfordras långt mera ingående undersökning.

gar än som hittills blivit utförda i landet.

Vad äntligen angår frågan om de lagstiftningsåtgärder, som böra vidtagas för att förmå enskilda personer till att vårda kulturminnesmärken i sin ägo, ansluter jag mig till professor Curmans reservation, i vilken expropriation förordas som nödfallsutväg. Detta är ju ett mycket anlitat förfaringssätt på andra områden och har där visat sig nyttigt och användbart. Som komplement härtill skulle jag vilja föreslå *premiering* för dem som på tillfredsställande sätt skydda ett registrerat minnesmärke. Ett urmärkelsetecken vore kanske i många fall nog, och sådana äro därför att rekommendera. Dessutom kunde det kanske tänkas, att en blygsam skattelindring¹ kunde beviljas. Denna behövde ej vara så stor att statens inkomster därav erföre egentligt intrång, men för den, som erhöi en sådan, skulle den förvisso uppfattas både som ett materiellt vederlag och som en hedersbevisning. Vid försyndelse mot minnesmärket borde givetvis denna fördel genast upphöra och i sådana fall, där verklig förstörelse skett, den summa, som den förutvarande skattelindringen uppgått till, återkrävas med ränta. Detta finge då karaktär av en rättvis bötesgård. Sistnämnda förslag är givetvis endast ett projekt, som lagexperter må taga hand om eller avvisa.

Det framgår dock av det som här sagts, att kommittéförslaget, långt ifrån att såsom här och där påståtts i pressen vara alltför omfattande och dyrbart, åtminstone i vissa delar i stället är alldeles för blygsamt och försiktigt. Man torde i våra

dagar knappast skada betänkandet genom ett sådant påpekande. Emellertid har jag gjort den erfarenheten på många håll ute i landet, att en stark opinion finnes för att ett krafttag nu borde göras och betänksamheten få vika.

Byggnadsrådet Curman framhöi, att registreringen av ett helt samhälle synts kommittén innebära ett alltför starkt ingrepp i den enskilda äganderätten. Denna kan man naturligen icke gå alltför nära inpå livet. Man kan ej gå längre än att förmå ägaren att tala om, när en förändring skall komma att ske. Under mellantiden har man då tillfälle att göra undersökningar och underhandla med ägaren så långt det låter sig göras. Vad hela samhällen beträffar blir det naturligtvis svårt att sätta ett helt sådant under glaskupa. Här kan ej lag verka utan endast upplysning. Vad åter stadsplanerna beträffar sörjes för dem icke i denna lag utan i stadsplanelagen. Det är byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå, som i samråd med riksantikvarien granskar förändringar i kulturhistoriskt intressanta stadsplaner.

Inledaren J. G. Johnsson betonade, att gårdar och samhällen m. m. kunde registreras i den mån de framstodo såsom till omfång och gränser fixerbara föremål.

Doktor Sune Ambrosiani framställde till inledaren en fråga, om icke med den nuvarande naturskyddslagstiftningen exempelvis parken eller trädgården kring ett gammalt slott kunde skyddas, under det att de kulturhistoriskt märkliga byggnaderna på platsen icke åtnjöte lika långt gående möjligheter till framtida bevarande.

Inledaren svarade på denna fråga:

¹ Denna skulle givetvis endast avse skattebeloppet för den egendom det gäller att skydda.

Detta kan för närvarande blott ske med ägarens medgivande, då däremot den föreslagna lagstiftningen går längre.

Konstnären Gustaf Ankarcrona: Underströk vissa punkter i Sigurd Erixons (upplästa) yttrande. Framhöll hurusom kommunikationernas vårdslösa framdragande förstöra storartade kulturvärden. Yrkade på skydd icke blott mot nedrivning av kulturminnesmärken utan även mot alltför skoningslös och okontrollerad kulturutveckling.

Professor Nils Lithberg: Kommittén kan naturligtvis icke ha upptagit till behandling alla de eventuella frågor, som fornminnesvärden i framtiden kan komma att taga befattning med. Åtskilliga frågor, som kräva sin lösning, få en gång upptagas av de organ, som skola utöva kulturminnesvärden i landet. Genom att ge Riksantikvarieämbetet den ställning kommittén tänkt sig bör han i framtiden äga den smidighet, som kan erfordras. Denna viktiga principfråga borde diskuteras.

Intendenten frih. Rudolf Cederström: Organisationen är säkerligen huvudsaken i förslaget. Men förslaget är för stort för att i tider som dessa kunna genomföras. Ett provisorium är nödvändigt och det är också av nöden att ett sådant inträder snart. Man borde inrikta sig på att finna en form för detta provisorium.

Antikvarien T. J. Arne fann, att kommittén allt för litet granskat det material som skulle bli föremål för lagstiftning. Även verkan av nu gällande lag är ej tillräckligt undersökt. De undersökningar, som gjorts av kommittén äro dessutom ej tillförlitliga. Förhistorien har blivit mycket tillbakasatt. Gravfältena i sin hel-

het bleve, om kommitténs förslag till lagstiftning komme att bliva gällande lag, absolut oskyddade, enär riksantikvarien ej efter detta kunde fridlysa dem. Den arkeologiska forskningens frihet från att alltför mycket betungas av ämbetsgörömmål tillgodoses ej tillräckligt, ty statens historiska museums tjänstemän skola alljämt stå till riksantikvariens förfogande för administrativa åtgärder. Lagens formulering lämnar i vissa fall luckor i skyddet även, där enligt bestämmelserna skydd nu är möjligt.

Byggnadsrådet Curman påpekade att de utredningar dr Arne efterlyste under sex år begärts av Vitterhetsakademien. Slutligen måste kommittén hos regeringen begära att få tillkalla en särskild person att göra de utredningar, som kunde lämna de upplysningar, som ej kunnat ernås från Vitterhetsakademien.

Professor Nils Lithberg upplyste, att just det fel i en bilaga, som dr Arne påpekade, återfunnes i den utredning som utförts åt kommittén av Vitterhetsakademien.

Inledaren bestred att några lagliga åtgärder till fornminnesskydd, som nu stå till buds, upphäfts eller förbisetts av kommittén.

Doktor Gustaf Hallström påpekade att antikvarien Arnes inlägg icke finge uppfattas såsom en samlad opposition från arkeologernas sida, även om förslaget bure spår därav, att ingen av den generation arkeologer, som skola realisera lagens stadganden, fått vara med vid de förberedande diskussionerna. Det är tydligt att det vetenskapliga intresset på det arkeologiska området är alldeles för tillbakasatt och frågan otillfredsställande

löst. Landsortsmuseerna komma att bli allt för mäktiga gent emot det centrala museet i Stockholm, Statens historiska museum, och deras vetenskapliga intresse väga emot tjänstemännens vid nämnda museum, vilka enligt talarens mening ej skulle komma att få den överblick av landets fornlämningar, som de nu förskaffa sig och som är deras uppgift att äga.

Huru det nu än må vara rörande organisationsfrågorna, så är dock den överhängande frågan: Hur skall provisoriet lösas?

Byggnadsrådet Curman framhöll, att kommittén icke haft direkt till uppdrag att behandla annat än den administrativa vården av kulturminnena. Det vetenskapliga arbetet torde snarast främjas genom avlastandet av dylika administrativa ärenden från museet, men å andra sidan har man tänkt på nödvändigheten att hålla museet å jour med förhållandena i landet genom att i stor utsträckning, naturligtvis i samråd med museets chef, låta dess tjänstemän utföra de undersökningar, som behöva göras i fornminnesvårdens intresse.

Det blir alltså i själva verket två skilda institutioner, men med ett intimt samarbete.

Antikvarien Arne framförde en del betänkligheter mot att arbetskraften i Statens historiska museum även genom detta förslag skulle tagas i anspråk av riksantikvarien.

Byggnadsrådet Curman påvisade sambandet mellan den nye riksantikvarien och Statens historiska museum och att de vetenskapliga och systematiska grävningarna alltfört komma att utföras av tjänstemännen vid historiska museet.

Docenten Andreas Lindblom påpekade den dualism som råder för närvarande i vården av byggnadsminnesmärken, vilka ärenden nu handläggas både av Byggnadsstyrelsen och riksantikvarieämbetet. Denna dualism borde ha borttagits i kommittéförslaget. Talaren ansåg närmast att byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå borde inrättas som centrum för byggnadsvården från kyrkoruinen upp till Kungl. slottet.

Riksantikvarien, som bör vara en ren arkeolog, skall stå kvar som chef för Statens historiska museum och ha överinseende över fornminnena, främst förhistoriska och medeltida. En frotteringspunkt uppkommer visserligen när arkeologen vill gräva i en kyrka eller ruin, men denna fråga torde kunna lösas.

Avsaknaden av en till intet museum knuten opartisk myndighet över alla kulturhistoriska museer kan lätt lösas genom tillsättande av en inspektör, d. v. s. förtroendeman för landsortsmuseerna. Konflikten mellan denna och riksantikvarien skulle naturligen biläggas av Kungl. Maj:t.

Inledaren refererade de stridigheter som uppstått vid sammanträdet 1914, då frågan om överflyttande av vården av byggnaderna till byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå varit under behandling.

Kanslirådet Albert Lindhagen framhöll det ohållbara i tjänstemännens vid Statens historiska museum nuvarande 3-dubbla verksamhet: 1) vetenskaplig verksamhet, 2) museitjänstemännens och 3) den praktiska minnesvårdens handhavande.

Han påpekade nödvändigheten av att

den praktiska minnesvården skiljes från den vetenskapliga verksamheten. Som ett provisorium måste i första hand upprättas ett riksantikvarieämbete för den praktiska verksamheten. Hur kan detta ordnas?

Docenten Andreas Lindblom: Provisoriet är lätt att ordna. Befria riksantikvarien från vården av byggnaderna och han orkar med resten.

Doktor Sune Ambrosiani: Nu senast har docenten Lindblom liksom tidigare arkeologerna framkommit med förslag till lösning av detaljproblem, som ligga dem om hjärtat. Båda dessa, vare sig det gäller de förhistoriska fornminnena eller medeltidsarkeologiska uppgifter falla emellertid inom den minsta tredjedelen av de kulturminnesvårdande uppgifter, som staten enligt kommittébetänkandet satt som uppgift för den nye riksantikvarien. De stora problemen falla inom minnesvården av de senare århundradenas dokument; den nye riksantikvarien blir genom förslaget lyft till ett högre plan. För honom blir byggnadsvården likväl endast en sida av saken, lika omfattande och förnämlig blir omsorgen om de lösa fornsakerna, vilket är att fatta som en kort beteckning för ledningen av och uppsikten över alla de kulturhistoriska museernas samlingar inom landet.

Byggnadsrådet Curman ansåg att klarhet bör vinnas om några principfrågor, innan ens ett provisorium kan ernås. En av dem är just frågan om byggnadsvårdens ordnande. Den linje, som docenten Lindblom senast förordade, hade talaren förfäktat, men uppgivit den på grund av

kulturhistorikernas motstånd. Denna fråga måste i första hand lösas, ty kan man avlasta byggnadsvården från riksantikvarien, så blir ett provisoriskt ordnande lättare. Kan man ej detta, måste man avvakta, att en lösning i den riktning kommittén föreslagit blir möjlig.

Professor Martin Olsson ansåg det föreslagna överlåtandet av byggnadsvården på byggnadsstyrelsen ej möjligt, ty man har ingen garanti för att byggnadsstyrelsen i framtiden har kulturhistoriska intressen och vetenskaplig kompetens. Det enda möjliga vore i så fall att flytta byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå in under riksantikvarien.

Antikvarien Arne påpekade, att många förbättringar i fornminnesvården kunna provisoriskt ske, t. ex. upprättandet av en generalkarta över fasta fornlämningar och tillsättandet av några inspektorer.

Intendenten Kjellberg, Västerås, ville som provisorium föreslå, att ute i landet tillsattes tjänstemän för registrerande av de kulturminnen, som böra skyddas och för vården av museerna. Denna stab skulle stå till riksantikvariens förfogande, vara vetenskapligt utbildad samt bilda grunden för den framväxande organisationen.

Ordf., universitetskansler Swartz, avslöt diskussionen och ville därvid som statsutskottsledamot understryka vikten av att nu finna en provisorisk anordning som gör det bästa möjliga med nu befintliga organ. För lång tid framåt får man nog räkna med riksdagens aversion mot bildandet av nya ämbetsverk.

KULTURHISTORIEN PÅ JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG.

AV

ANDERS BILLOW OCH SIGURD WALLIN.

När Artur Hazelius för ett halvt sekel sedan i de kulturhistoriska vetenskaper-
nas namn ville börja förverkliga sin
framtidsdröm: Nordiska Museet, och till
den ändan begärde hjälp av en framstå-
ende mecenat, fick han genast ett vac-
kert anbud om ekonomiskt understöd, var-
vid dock var knutet som villkor, att de
samlingar som hopbragtes skulle hamna
i Göteborg. Hazelius ansåg dock att det
ifrågavarande museet borde ligga i hu-
vudstaden, varför han tacksamt avböjde
och i stället skaffade sig medel på läne-
vägen.

Vad Göteborg den gången gick miste
om, ser det emellerid ut som om denna
på det kulturella området särdeles verk-
samma stad velat taga igen genom anord-
andet av Jubileumsutställningen 1923.
Denna från början såsom uteslutande hi-
storisk planerade utställning stod såsom
huvudnummer på programmet för 300-
årsminnets firande. Den avsåg att ge-
nom »samlingar av originalföremål, mo-
deller och imiterade anläggningar åskåd-
liggöra den mänskliga bosättnings, ar-
betets och livsuppfattningens utveckling

alltifrån äldsta tider inom hela det s. k.
Götaälvsområdet i detta ords vidsträck-
taste bemärkelse». Ett dylikt program,
vilket för att kunna följas kräver syn-
nerligen vittomfattande och grundliga
förarbeten, utförda med fullt vetenskap-
lig precision, är i själva verket i stort
sett identiskt med det, efter vilket Nor-
diska Museet i jämt 50 år arbetat, och
när man nu efter utställningens öppnan-
de företager sig att anställa jämförelser,
finner man till sin häpnad, att Jubile-
umsutställningens historiska avdelningar
tillsammans utgöra ett av Skandinaviens
största museer och avgjort dess allra mo-
dernaste. Men mer än så! Moderniteten
är alls icke inskränkt till blott de i ögo-
nen fallande, yttre anordningarna, av
vilka man väl med rätta kunnat vänta,
att de i allo skulle vara förstklassiga,
framförallt när man betänker, att det i
museitekniskt avseende helt visst epok-
bildande Röhsska konstslöjdmuseet är
beläget i Göteborg och att dess chef haft
ett mycket stort inflytande på utforman-
det av den historiska utställningens pro-
gram.

Sin största märklighet äger denna utställning däri, att flera av dess avdelningar äro resultat av en systematisk och efter vetenskapliga metoder utförd genomforskning av hela det i programmet utstakade området. Ett dylikt arbetssätt har man aldrig tidigare kunnat tillämpa i vårt land annat än på oändligt mycket mindre ytor och blott ytterst sällan med så rika resurser beträffande kvalificerad arbetskraft och ekonomi. Redan häri ligger otvivelaktigt en ganska enastående organisatorisk förtjänst. Därtill kommer, att de två största avdelningarna, den hantverkshistoriska och den industrihistoriska, äro icke blott välplanerade, rikhaltiga och omsorgsfullt uppställda, utan de äro i sitt slag fullständiga nyheter.

Vi äga faktiskt icke några industrihistoriska samlingar, ännu mindre något museum, där industriens historia bearbetas ur kulturhistorisk synpunkt, såsom nu under ett par år av rastlös verksamhet skett i Göteborg.

Hantverkens historia, ett område som redan Hazelius i vikt jämnställde med allmogekulturens utforskande, har hittills blivit på ett nästan ödesdigert sätt försummad. Nordiska Museet äger visserligen stora samlingar, men inkompleta, och endast ett fåtal yrken äro genom dess försorg tillfyllest studerade. Åtskilligt finnes även på spridda håll i landsortsmuseerna. Men inför det faktum, att nästan alla gamla hantverk äro stadda i ett lika hastigt utdöende, som någonsin allmogekulturen, där de icke redan höra till det förgångna, skulle vi fortfarande känt oss sorgligt efterblivna, om ej Gö-

teborgsutställningen i viss mån räddat situationen.

Men den är icke blott en räddningsbragd, denna hantverksavdelning med dess verktygsuppsättningar och kollektioner av halvfabrikat, utan även en museal nyskapelse av det största värde för den kulturhistoriska forskningen. Parallellt med föremålsinsamlingen hava tillverkningsmetoderna studerats, sådana de ännu på sina håll praktiseras eller, då fråga varit om ett utdött hantverk, med hjälp av minnesgoda äldre kunnat exakt rekonstrueras. Därvid har icke blott genom noggranna beskrivningar och vanlig fotografering alla olika arbetstemon protokollförts, utan för ett stort antal yrkan har, för första gången i vårt land, filmkameran tillgripits. Även för studiet av vissa äldre industrier och fiskemetoder har man skaffat sig film, och detta nya slag av kulturhistoriskt dokument måste i och med de verkligt lysande resultat, som uppnåtts, anses såsom en både för det vetenskapliga museiarbetet och för den populariserande verksamheten synnerligen betydelsefull nyhet.

Ännu ett par avdelningar framvisa nyheter av sådant värde, att de förtjäna att särskilt framhållas, nämligen de avdelningar, som syssla med den västsvenska bebyggelsens utveckling, »Forntiden» och »Allmogekulturen». Inom den förra utställes en fornminneskarta av jättemått, på vilken alla fasta fornlämningar och Ortsbestämda fornfynd hava utprickats, så att man särskiljer de olika arternas utbredning både till tid och rum, och vidare en reliefkarta över ett boplatssområde vid Göta älvs mynning (inom den nuvarande staden), där natur- och

kulturtillståndet vid olika epoker av stenåldern på ett utomordentligt åskådligt sätt framställt. Inom allmogeaavdelningen återigen påträffar man ett rum av alldeles ny typ, där bebyggelse och byggnadskultur såsom en särskild enhet för första gången »utställas», vilket skett med tillhjälp av stora, å väggen målade, perspektiviska bykartor, mindre kartor, planer och gårdsavbildningar i kolteckning samt hus och gårdar dels i kolteckning, dels i förstorade fotografiska bilder, allt ordnat systematiskt och lättöverskådligt på de fyra väggarna under det att golvutrymmet upptages av för området typiska by-, gårds- och husmodeller av särdeles hög kvalitet. Problemet att kunna med samtidigt både tilltalande och tydliga museala medel framställa en så viktig sak som utbredningen och arten av äldre tiders bebyggelse, synes här ha fått en förebildligt god lösning. Att man icke hittills fått se något motsvarande på annat håll, torde väl främst bero på att en systematisk genomforskning ur bebyggelsehistorisk synpunkt av ett tillnärmelsevis så stort område icke tidigare förekommit. Forskningsresultat av denna art äro här för första gången framlagda, men snart nog torde väl, om än till att börja med i mindre skala, exemplet följas på andra håll, där liknande arbete bedrivs. Det har varit av stort intresse att finna i huru hög grad nyssnämnda expositioner tillvunnit sig popularitet bland de utställningsbesökande.

Man behöver verkligen icke gå långt inom utställningen från det man trätt inom dess portar för att finna, med vilken konsekvens och framgång den uppsökt och underlagt sina historiska av-

delningar Götaälvområdet ända bort i dess mest avlägsna krokår och preparerat dess kulturhistoria i alla former, både gamla välkända och för första gången prövade. Detta stordåd tyckes emellertid delvis ha skett på bekostnad av mera näraliggande uppgifters lösande.

Utgrävandet av Gamla och Nya Lödöse, båda företagen väl företrädde på utställningen, är väl en stadshistorisk forskningsbragd, som i alla avseenden inger respekt, men för det nya Göteborgs bebyggelse tyckes man icke ha haft mycket historiskt intresse till övers. Det är endast de fortifikatoriska anläggningarna, som på ett för övrigt ganska otillfredsställande sätt presenteras vid jubileumstillfället. Och detta ehuru Göteborgs civila byggnadshistoria är osedvanligt intressant, vilket ju icke alls bör förvåna när det gäller en handels- och sjöfartsstad, anlagd efter berömt holländskt mönster och efter 1700-talets stora eldsvådor förnyad och reglerad under överinseende av sällsynt skickliga och målmedvetna stadsarkitekter. Att en sådan stad även varit värd att skyddas med befästningar både för sin egen och för rikets skull är ju självklart, men innebär ju långt ifrån att stadens egen utvecklingshistoria skulle vara liktydig med dess befästningars, vilket utställningen genom negligering av all den stora handels- och sjöfartsstadens civila bebyggelse låter påskina.

Handel och sjöfart, stadens modernisering sedan dess uppkomst och i våra dagar den gedigna grund varifrån hela den stora Jubileumsutställningen byggts upp, borde väl framför mycket annat hava företräts av ett par verkligt

imponerande expositioner! Men i stället finner man avdelningarna för handel och sjöfart visserligen frikostigt försedda med golvyta och, såsom man kunnat vänta, en hedersam gruppering i nära anslutning till den stora minneshallen, men faktiskt ur kulturhistorisk synpunkt förvånansvärt intetsägande. En av de många salarna här uppe är dock glädjande olik sin omgivning genom både rikedom och grundlighet, nämligen den stora fiskehallen, som synes vara resultat av ett systematiskt fältarbete och blivit uppställd efter samma riktlinjer som den hantverkshistoriska avdelningen.

Att icke alla de historiska avdelningarna överträffa ens djärvaste förväntningar är emellertid icke så underligt. Varken Nordiska Museet, som består så mycket av den levande kraften till utställningens förarbeten, eller andra jämförbara institutioner i landet ha utfört något grundläggande arbete beträffande utforskandet av handelns och sjöfartens kulturhistoria, vilket däremot varit fallet, när det gällt bebyggelse, hantverk, fiske m. m. Museet skulle faktiskt i detta speciella fall icke kunnat bjuda mycket mera än en tillförlitlig arbetsmetodik och nödig orientering på närliggande forskningsområden, om dess bistånd tagits i anspråk. Man får därför vara ganska måttlig i sina fordringar på dessa avdelningar och icke låta kritiken undanskymma det faktum, att åtminstone sjöfartsavdelningen rymmer ett i vissa avseenden synnerligen rikhaltigt och värdefullt föremålsbestånd, som säkerligen krävt åtskillig tid och möda att sammanbringa.

I grannskapet av minneshallen har man också den utlandssvenska avdelning-

gen, för vars uppställande man i sista stund anlidade medverkan av fackmän. Det lilla som på denna avdelning äger kulturhistoriskt värde — de östsvenska allmogesamlingarna — har tyvärr fått trängas ihop på ett alltför obetydligt utrymme för att kunna lämna så mycket större plats åt en del för utställande föga lämpliga samlingar från Amerika. Hade insamlingsarbetet i den avlägsna västern bedrivits efter kulturhistoriska riktlinjer även det, så hade troligen denna avdelning som helhet kunnat bjuda åtskilligt av intresse. De kuriositeter och minnesföremål som hitförts äro i sin nuvarande sammansättning varken intressanta eller upplysande; de kunna blott väcka sensation, en i detta sammanhang mindervärdig uppgift.

Efter denna förutskickade värdesättning av utställningen ur kulturhistorisk synpunkt övergå vi till en kortfattad orientering beträffande de olika avdelningarna.

FORNTIDEN, GAMLA OCH NYA LÖDÖSE.

Den som vid besöket på jubileumsutställningen begynner sina studier redan innanför den första dörren i entrégården, kommer utan några omsvep rätt in i ett allvarligt stycke historisk kunskap i och med de tre nära sammanhörande grupperna forntiden, Gamla Lödöse och Nya Lödöse. Dessas placering här är systematiskt självklar; de representera förstadierna till det nuvarande Göteborg, de kulturer ur vilkas grund den moderna, nu trehundraåriga staden vuxit upp.

Inbördes ha dessa tre avdelningar så många beröringspunkter både ur den ena och andra synpunkten, att de i detta sam-

manhang fördelaktigast torde böra betraktas gemensamt. De kulturer, vilkas materiella kvarlevor utgöra deras utställningsföremål, höra till dem som sjunkit i jorden och som måste bit för bit uppsökas och uppgrävas ur denna. Detta förhållande sätter sin prägel på utställningarna.

Kulturminnen av denna art blottas och uppsamlas ej för att enbart under en säsongutställning avge sina vittnesbörd om nu försvunna folk och städer; deras givna hemvist är museerna och platsen för deras fullt uttömmande behandling är de vetenskapliga böckerna. Som utställningsobjekt för en bred ström av besökande med ytliga studiebegär och blott i undantagsfall med intresset i förväg inriktat mot detta område lida grävningsfynden av så pass stora svagheter, att det alltid måste utgöra ett allvarligt utställningstekniskt problem att göra dem lockande och tvinga den stora publiken att stanna. Problemet är också så tillvida nytt och oprövat, som det icke tidigare förekommit, att för en utställning av jubileumsutställningens art arkeologiska fyndsamlingar i tillnärmelsevis sådan utsträckning åstadkommits och visats.

De tre salar som inrymma dessa tre grupper representera ett vetenskapligt förarbete av enorma dimensioner och ett forskningsresultat, som alltjämt torde komma att stå som grundläggande för Göteborgs förhistoria i olika stadier. Åren 1915 och 1916 äro begynnelseår för de olika undersökningsföretagen, vilka sedan fortgått systematiskt och format sig till företag i verkligt stor skala. Inventeringen av fasta fornminnen, som

företagits såsom direkt förberedelse för utställningen, har omfattat långt över tjugutusentalet fornminnen, och insamlingen av lösa fornsaker når upp emot ungefär samma siffra. Utgrävningarna av städerna Gamla och Nya Lödöse, vilka fortgått under respektive fem och fyra år, äro de ojämförligt mest omfattande arbeten av denna art, som utförts i vårt land.

Med dessa förutsättningar har det ett stort intresse att iakttaga, hur detta i och för sig oomtvistligt märkliga material blivit utställt för den stora publiken, som träder inför det med en tom, frågande blick, och som — om intet särskilt inträffar — lika tom och oberörd passerar till andra utställningsrum. De arkeologiska samlingarnas anhopningar av idel fragment och illa farna ting ha endast ett element, som utan vidare drar alla människors uppmärksamhet till sig — resterna av de döda och deras gravar — allt annat intresse måste skapas med konstlade medel.

Intendenten Georg Sarauw, den förhistoriska avdelningens ledare, har knappast i våra arkeologiska museer kunnat få direkta förebilder för en utställning av den magnetiskt publikdragande karaktär, som här var behövlig. Museerna med sina för ögat oändliga massor av småföremål likna i sina bästa exemplar välordnade vetenskapligt grundliga läroböcker. Fastän arkeologien hos oss blivit en mycket populär kunskapsgren, ha vi ont om populärt studerbara museiuppställningar. Dr Sarauw har med sin utställningssal visat, att detta viktiga problem alls ej är olösligt. Forntiden är på Göteborgsutställningen framställd på ett

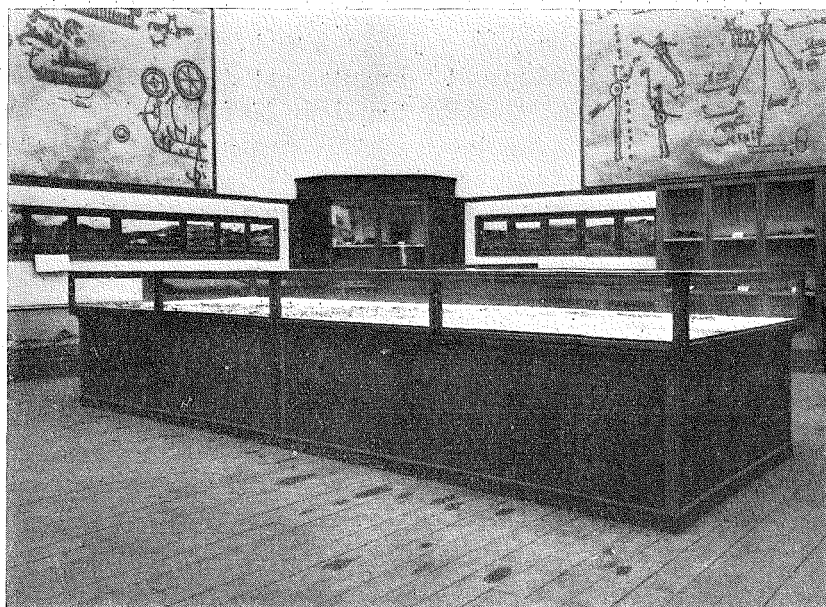

FIG. 1. DEN FÖRHISTORISKA AVDELNINGEN MED FORNMINNESKARTAN I DEN STORA BORDMONTERN.

sätt som betydligt höjer sig över, vad vi hittills varit vana vid i fråga om god populär tillgänglighet. De använda medlen äro enkla och kloka och göra verkan genom sin konsekventa tillämpning. De heta begränsning och reda i stora linjer. Rummets skylt, som genast vid inträdet annonserar innehållet, är några jättestora avbildningar av Bohuslänska hällristningar, en på varje vägg. Monterinredningen, som innehåller mängden av småsaker, gör närmast intryck av en sockel för jättetavlorna och är gjord i stora sammanhållna former. Salens mitt upp-tas av en väldig bordmonter, som innehåller det utställningsföremål, som framför allt är denna utställnings magnetiserande trick, nämligen en karta över Väst-sverige med uttryckade fornminnen. En oräknelig skog av knappnålar med olik-

färgade huvuden imponerar vid första ögonkastet, och innan man själv hunnit betänka sig, är man mitt inne i studiet av bebyggelsens utbredning under sten-, brons- och järnåldern i de Göteborg om-givande provinserna, området från Nor-ska gränsen till trakten av Varberg och från skärgården österut till Väneren. Forn-minneskartan har som lättstuderat och åskådligt undervisningsmedel så stort vär-de, att den givet bör beredas den stora plats den fordrar i många permanenta arkeologiska utställningar, ej minst i provinsmuseernas. — Ett skelett av en sten-åldersman är utställningens andra pu-bliknummer. I och för sig ett intressant och lärorikt fynd drar det med den höga ålderns och andra magiska krafter in-tresset till den väl valda stenåldersut-ställningen. Denna är klokt koncentre-

FIG 2. GAMLA LÖDÖSE. MODELLEN AV KLOSTERKYRKAN.

rad på boplatssfunden, och dessa göras i sin ordning åskådliga genom en serie stora, fotografiska landskapsbilder. På bronsålderns område framhäves ett bestämt fynd, som äger särskilt goda förutsättningar att föra in i det levande livet under perioden, fyndet av ett bronsgjuteri med alla dess redskap, halvfärdiga produkter etc. Med ett ord, urvalet är gjort med tydlig och lycklig avsikt att framhäva sådant som för fackmannen är mest givande och samtidigt för lekmannen lättast uppfattbart, och utställningen kan genom dessa principer utan tvekan betecknas som förebildlig.

Genom att de båda Lödöseutställningarna röra sig på områden, som ligga vår egen tid så ojämförligt mycket närmre än den 5000-åriga stenåldersmannens, är utställningsproblemet här av betydligt modifierad art. Vare sig det gäller det

ursprungliga Lödöse högt uppe vid Götaälv — som ur tidigt medeltida ursprung uppsteg till största välmakt och riksbetydelse under 1300-talet och 1400-talets början — eller det Nya Lödöse — som på Sten Sture d. ä:s bud uppbyggdes vid Sävveåns mynning i Götaälv på en plats, som numera uppslukats av sin efterträdare, det moderna Göteborg — rör det sig här om tider och fynd, som äro så närbesläktade med vår egen, att de även i fragmentariskt skick äro lättare att förstå. Byggnadsmaterial av sten, tegel eller trä, husgeråd, kläder, redskap och över huvud taget alla tänkbara mänskliga ägodelar, rymmas bland fynden från ruinerade och nedmyllade städer som dessa, då de bli med arkeologisk noggrannhet blottade och tillvaratagna. Allt detta kan också direkt uppfattas av och intressera nutidspubliken och gör också

otvivelaktigt det. Det som kräver förklarande fingervisningar, helst så tydliga och åskådliga som möjligt, är här sammanhanget och utvecklingsgången, de resultat som ges av sammanställningen av de mångfaldiga iakttagelser utgrävningen omfattar. De bägge avdelningarna ha var för sig använt ett efter förhållandena lämpat medel till dylik åskådningsundervisning.

Utgrävningarna i Gamla Lödöse, som utförts under ledning av intendenten friherre Carl R. af Ugglas, ha till stor del koncentreras på att klarlägga vissa bestämda viktigare punkter av den medeltida staden och några dess monumentalbyggnader. Dominikanerklostret är ett av dessa områden och dess kyrka den byggnad, som blivit fullständigast utforskad. Å utställningen har den också blivit den intressedragande centralpjäsen i form av en åskådlig modell. Modellen ger oss i ett ögonkast en översikt betydligt bekvämare än man kunnat få bland ruinerna på själva grävningsplatsen, och på ett helt annat påtagligt sätt än grävningsskartorna med deras myller av nivå-siffror och periodbeteckningar. Synthesen av ett vidlyftigt arbete ligger här lättillgängligt framför den besökande i en plastisk bild i hanterlig och överskådlig skala och dessutom utförd med konstnärlig säkerhet likaväl som minutiös noggrannhet. Modellen av klosterkyrkan är utförd av John Österlund; skalan är 1:20. Fixerandet av utgrävningens resultat i modell är en förut prövad metod — t. ex. i den stora modellen av Studentholmen i Uppsala av David Ljungdahl — och varje nytt exempel av Lödöse klosterkyrkas kvalitet är ett nytt bevis på metodens

förträfflighet. Göteborgsutställningen är för övrigt ytterst lärorik just i fråga om användning av modeller som åskådningsmaterial.

Nya Lödöses undersökning, som har letts av intendenten dr Sixten Strömbom, har varit inriktad på att klarlägga stadens utsträckning och planläggning och har dessutom i betydande delar gått i detalj med anläggningarnas utforskande. Som ett huvudnummer i utställningssalen har dr Strömbom också med konsekvens valt att med en dekorativ väggmålning ge hela Nya Lödöses plan i dess huvuddrag. Det framhålles att detta är ett *försök* att rekonstruera stadsbilden. Som sådant är det här förträffligt på sin plats. Man torde ej behöva riskera, att den tillfällige besökaren skall inpräglade kartbildens fantasidetajjer i minnet, men han får genast vid inträdet i rummet veta läget och strukturen av den stad, vars materiella rester han ser ligga i små smulor i glaslådor kring väggarna. — De båda Lödöseutställningarna ha gemensamt — för övrigt gemensamt med stora delar av jubileumsutställningen — att fynden genomgående belysas av stora, goda fotografier från fyndplatserna, varigenom en hög grad av åskådlighet vinnes.

KRIGSVÄSEN.

I direkt anslutning till salen med Nya Lödöse ligger avdelningen för krigsväsen, med vilken man alltså är framme på det nuvarande Göteborgs egen historia efter att ha genomgått dess förstadier. De få bevarade vittnesbörden om Karl IX:s Göteborg på Hisingen finner man också här strax intill ingången

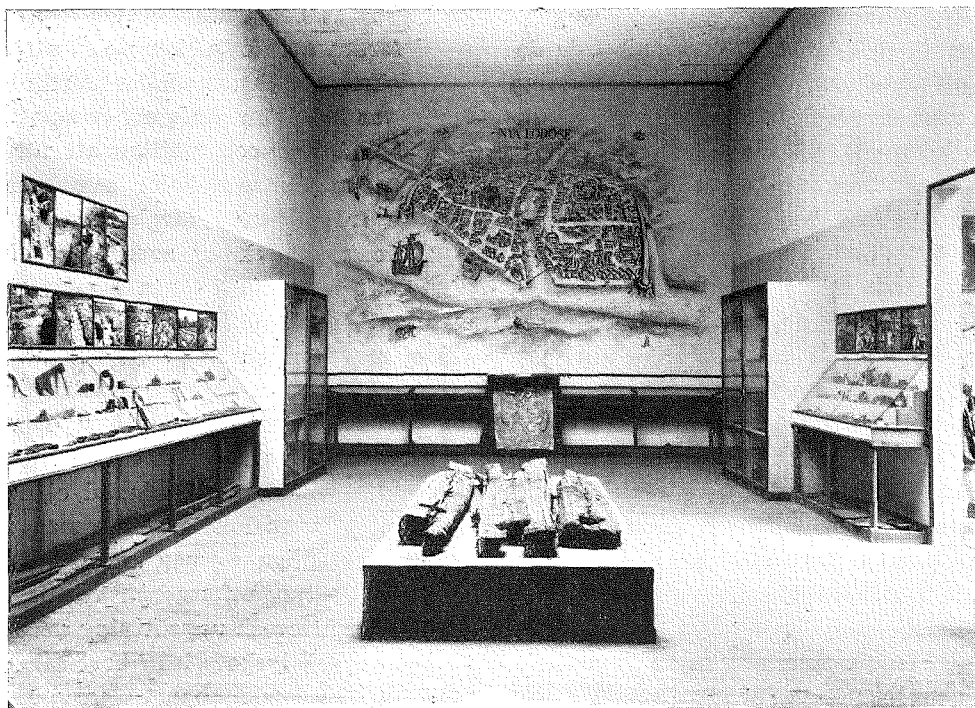

FIG. 3. NYA LÖDÖSE UTSTÄLLNINGSLOKAL MED EN DEKORATIVT HÅLLEN BILD AV STADSPANEN MÅLAD Å FONDVÄGGEN.

och såsom en inledning. Att just den militära sidan av stadens utveckling blivit i utställning framställd, har givetvis sitt berättigande, då Göteborg anlagts och utbildats framför allt som en befäst stad. I svit efter den militärhistoriska utställningen hade man väl haft anledning önska sig en parallellavdelning, som visade civilstadens topografiska utveckling med dess växt ut över de raserade fästningsverken. Material till en dylik avdelning finnes väl inom den kommunala utställningen, men man finner det här knappast sammanställt under historisk utvecklingssynpunkt, snarare behandlat som bakgrund för vart och ett av den moderna stadsorganisationens strängt spe-

cialiserade samhällsorgan. Under dessa omständigheter kommer för besökaren avdelningen krigsväsen att på sätt och vis utgöra det han får av Göteborgs historia i samlad bild, ett faktum som ökar denna avdelnings ansvar på minnesutställningen.

Nu står emellertid avdelningen krigsväsen i utställningstekniskt avseende på ett annat plan än flertalet andra rent historiska avdelningar på utställningen. Att på denna plats förbigå eller söka fördölja detta faktum vore säkert oriktigt. Med samma synpunkt lagd på denna som på övriga avdelningar kan omdömet knappast bli annat än följande.

Vi fästa först uppmärksamheten på

samlingen av modeller av Göteborgs gamla fästningsverk. För den besökande dominera de ofrånkomligt denna utställning och visa otvetydigt, att de av avdelningens arrangör, kapten P. V. Ljungberg, uppfattats som en huvudsak. Helt naturligt för övrigt, Göteborg var ju främst en befäst stad, och så gott som alla befästningarna äro i verkligheten borttagna; deras åskådliggörande i kroppslig form bör alltså ha sitt stora intresse. Nu är emellertid att märka att dessa modeller, såsom uppbyggda efter ritningsmaterial och ej efter bestående original måste betraktas äga ett sanningsvärde och historiskt innehåll av helt annan art och långt mindre betydelse än t. ex. den i Gamla Lödöse-avdelningen stående kyrkomodellen, som minutiöst troget avbildar en verklighet, som konstruktören-konstnären haft för ögonen. Det är denna senare art av modeller man lär känna i utställningens övriga historiska avdelningar. Den samling som åstadkommits för den krigshistoriska utställningen kan dessutom sägas lida av två egenskaper, som betydligt minska deras värde. Dels är skalan i regel tilltagen så stor, att modellerna med sina jättelika mått förlora överskådligheten, just den egenskap som ger en god arkitekturmodell dess användbarhet! Dels ger den onyanserade gipsfärgen med accompagnement av grönbliått fönsterglas som be-teckning för vattenytor i den stora skalan ett kallt och avskräckande intryck, som ej inbjuder till ett närmande. Skulle det anses önskvärt — och jag antar att ämnets vikt kan framkalla en sådan plan — att för framtiden musealt bevara dessa bilder av Göteborgsbefästningarna, så tor-

de klokheten och omtanken om sund ekonomi fordra att detta sker på så sätt, att nya rekonstruktionsmodeller förfärdigas och göras i så liten skala att de samtidigt bli överskådliga och möjliga att förvara i permanenta museilokaler samt ges en mindre fränstötande färgbehandling.

I denna avdelning som helhet hade man haft anledning vänta sig en strikt systematisk uppställning, och man skulle väl ej med ovilja ansett, om ett militärt ordningssinne stramat till uppställningen till en grad av torrhet, vilken ej varit så motiverad inom någon annan gren av kulturen. Sådan är emellertid ej denna utställning, vars lokaler dock med markerat urkraftiga former tyckas inbjuda härtill. De tunga formerna äro bortlekta med en pittoresk uppsättning av sakerna, som också lyckats leka bort sakernas systematiska sammanhang. Genom att behandla föremålen som dekorationspjäser har ett dekorativt helhetsintryck i verkligheten omintetgjorts. För att kunna lära det historiska sammanhanget av dessa utan tvivel ytterst värdefulla samlingar fordras det, att man behäskar det fullständigt i förväg; varken utställningen eller katalogen bjuder en elementär historisk gruppering.

I förhållande härtill är ju annat detaljer, men ett par sådana måste här vidröras, emedan de var på sitt sätt indirekt antyda, vilka krav modernt historiskt utställningsarbete lägger på sina utövare. I den krigshistoriska avdelningen utställas bl. a. några begravningsvapen från 1600- och 1700-talen, förda i begravningsprocession efter i Göteborgs militärväsen bemärkta adelsmän. Föremålen göra i detta sammanhang ett främmande intryck

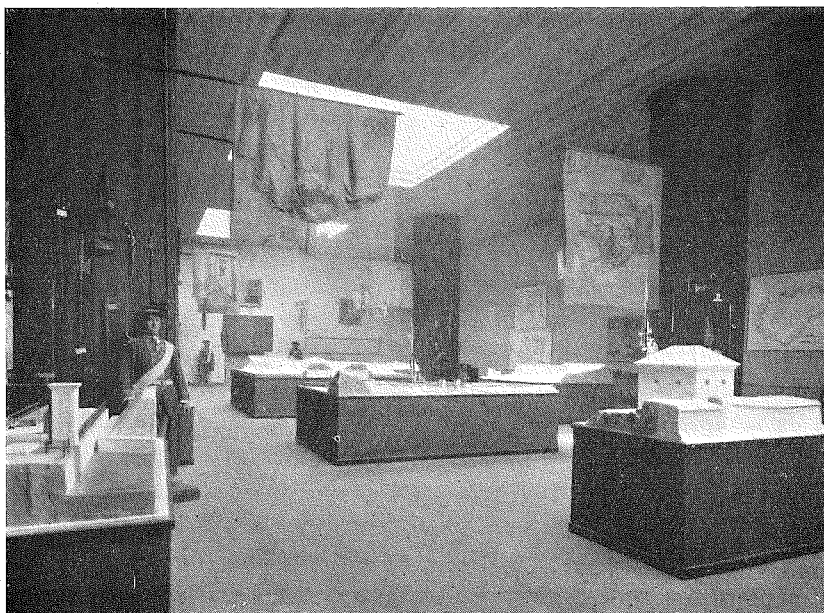

FIG. 4. EN SAL I AVDELNINGEN FÖR KRIGSVÄSEN, VISANDE DE STORA GIPSMODELLERNA AV GÖTEBORGS FORNA BEFÄSTNINGAR.

— de sakna strängt taget ett egentligt sammanhang — och etiketteringen antyder också att föremålets ursprungliga funktion varit obekant. Förda till den vägg om vägg boende avdelningen för kyrklig konst skulle dessa ting ha varit på rätt plats och fått rätt rubricering. — Den krigshistoriska utställningen illustrerar bl. a. även den militära beklädnaden genom ett antal munderingar, av vilka en del äro monterade på mannekänger. Vad de övriga beträffar, utgöra de ett exempel på huru långt man kan komma i avskräckande verkan genom en något för lättvindig eller slentrianmässig utställningsmetod. Exemplet torde böra beaktas som lärorikt för varje museiman, som har att exponera den mänskliga kroppens omhöljen. Här ter sig den svenske soldaten i skepnader som endast

likna krigets skräckbilder av arkebuserade. Kan det anses praktiskt och riktigt att framkalla effekter av dylik art, låt vara oavsiktliga? Det är ju inför en internationell publik vi här exponera vårt försvar.

ÄLDRE KYRKLIG KONST.

Den ståtliga och ytterst imponerande utställningen av äldre kyrklig konst från västra Sverige, som till föreståndare har intendenten friherre Carl R. af Ugglas, är en nära efterföljare av den rad utställningar för olika delar av landet, som de senaste decennierna tid efter annan hållits. Denna rörelse, som — med hög vetenskaplig nivå — verkat i direkt agitatoriskt syfte för att arbeta fram en bättre förståelse och uppskattning av de kyrkliga minnesmärkena och konstverken, kan

numera sägas ha gjort sin rond genom landet och fört sitt värv fram så långt som detta medel kunnat. Tiden är mogen för fortsatt arbete med andra medel.

Med den västsvenska kyrkoutställningen i Göteborg har emellertid rörelsen fått en glansfull avslutning. Den representerar ett vidsträckt och märkligt område, viktigt särskilt för de äldsta kristna tiderna i vårt land. Vetenskapligt sett bidrar detta utställningsarbete i hög grad till de dunkla problemens lösning och medför en mångfald nyupptäckter av monument. Som den yngste i en syskonkrets representerar denna utställning en samlad skatt av föregående erfarenheter och den har därigenom kunnat utföra programmet längre och konsekventare; i någon mån sliter den också på de äldre syskonens urvuxna sommarkläder.

Redan i utställningslokalernas bildning gör sig denna dubbla följd av den föregående utvecklingen märkbar. Huvudrummet utgör alltså, kan man säga, en avläggare av de äldre utställningarnas kyrkliknande hall. Den har här, fri från hindret av en existerande permanent byggnadsstomme — oftast en ogemytlig gymnastiksal — kunnat skjuta i höjden och även i övrigt nått en arkitektonisk fullgånghet, som man ej tidigare bevittnat vid de kyrkliga utställningarna. Redan före installeringen av utställningsföremålen visade detta rum en imponerande interiör, som med fritt och modernt behandlade former gav huvudintrycket av ett kyrkorum. Denna fullt utvuxna utställningshall med allmänna drag av kyrkointeriör är det starkaste uttrycket för denna utställnings arvsförhållande till de tidigare: traditionen har

här nått full utveckling. Ett annat av rummen inom kyrkoutställningen kan mäta sig med detta första i betydenhet, rekonstruktionen av en romansk kyrkointeriör. Detta djärva grepp har tillfört utställningen ett värde som är att räkna bland de tyngst vägande posterna på vinstsidan, och ett moment, däri denna utställning kunnat gå vidare i fyllighet utöver sina föregångare. Den största publikframgången har utställningen slutligen vunnit genom den med utmärkt regikonst anordnade kyrkogården, vars betydelse dock helt ligger på detta område, då den ej kan eller vill utgöra någon rekonstruktion av ett äldre historiskt skikt, som vi kunna se förkroppsligat endast i rekonstruktion — såsom kyrkointeriören gör.

En summarisk notis, sådan som denna, står på intet sätt i rätt förhållande till kyrkoutställningens stora betydelse; vad här kan anföras blir alltså blott antydningar. Som vid de flesta av de tidigare utställningarna har förberedelsearbetet här gjorts ytterst grundligt och omfattat studiebesök i de bägge stiftens samtliga kyrkor med förteckning av alla deras inventarier av konstnärligt eller historiskt värde. Detta arbete har utförts under en följd av år av en stor stab vetenskapligt skolade krafter och i samarbete med den s. k. snabbinventeringskommittén. Utställningens föremålsurval kan till följd härav med trygghet sägas vara fullt representativt för området. Just detta område, som numera utgör Skara och Göteborgs stift, har en särdeles instruktiv historisk sammansättning, då det rymmer landsdelar, som i tidigare skeden tillhört de tre nordiska

FIG. 5. STORA KYRKSALÉN.

länderna och därav bevara mångahanda tydliga spår. Det svenska Västergötland med sin tidigt införda kristendom har genom sina monument i sten från denna tidiga period mycket att lära oss om

dess betydelsefulla men dunkla tider och deras kulturförbindelser. Bohuslän hävdar sin tidigare norska samhörighet genom monument av avgjort norsk karaktär. Halland slutligen har som danskt

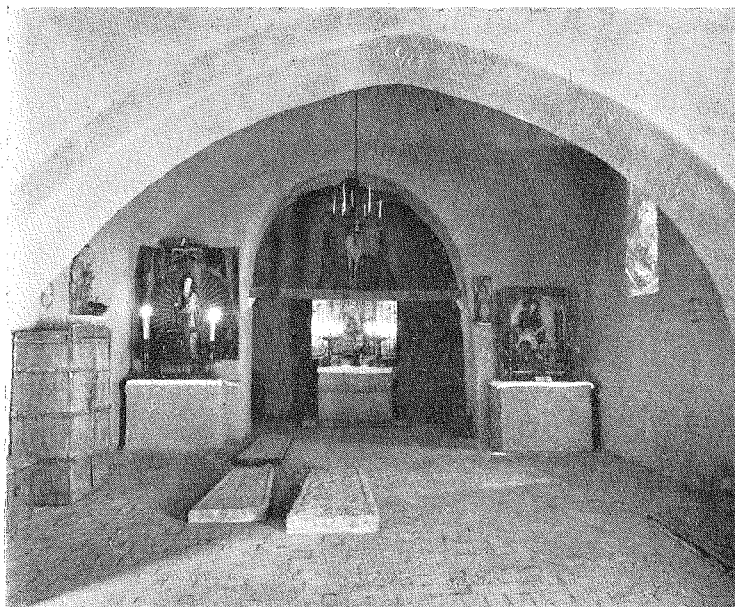

FIG. 6. MEDELTIDSKYRKANS KOR.

land upplevat en sådan konstblomstring som den danska renässansen med dess ännu rikt bevarade inredningskonst. Redan området i och för sig erbjuder alltså ett stort historiskt intresse, och det till utställningen sammanförda materialet visar på ett mångsidigt sätt huru känsligt den kyrkliga konstutvecklingen avspeglar det allmänna historiska händelseförloppet med dess skiftande kombinationer av impulser och förbindelselinjer. Den vetenskapliga vinsten av denna utställning är därför betydande, om den ock av naturliga skäl ej ännu kan fullt överskådas, då bearbetningen av materialet ej redan nu kan vara offentligen framlagt. Den kunskapstörstande besökaren blir dock här mer knapphändigt utfodrad med uppgifter om föremålen än som varit vanligt vid de kyrkliga utställningarna, ty en skelettartad nummerkata-

log är ännu långt fram på utställnings-sommaren den enda tillgängliga i väntan på utkommandet av den beskrivande och förklarande specialkatalogen, om vilken man utan fruktan kan på förhand säga att den torde bli en flödande lärdomens brunn. Med publikationerna tillgängliga i tid skulle vinsten av utställningen utan tvivel ha blivit betydligt intensivare. Men ett stort utställningsmaskineri är en svår-reglerad mekanism, som givetvis kan klicka på den ena eller andra punkten. Det torde få föras på samma konto, vad som i själva uppställningen kan förefalla den utomstående något svårbegripligt. Man vill där gärna tro, att en strängare systematisk fördelning av föremålsmassan i tids- eller materialgrupper skulle ha givit åtminstone den hastigt passerande besökaren en klarare bild. Med det antal rum, som disponeras, skulle man vil-

FIG. 7. KYRKOGRÅDEN.

ja tänka sig att t. ex. den överväldigande rika textilskatten skulle kunnat få breda ut sig alldeles ostörd i eget rum, och att ett visst rum ägnats åt medeltidsskulpturen, ett åt barocken. Man vill gärna tro att även den dekorativa verkan av det hela kunnat vinna härpå och att den nu utförda uppställningen varit en smula bunden av ett schema, ärvt från trängre förhållanden.

För ett företag av så djupgående vetenskaplig betydelse som denna utställning av kyrklig konst, är emellertid det ena eller andra momentet av fulländning i uppställningsfrågor att betrakta som en jämförelsevis efemär detalj. Det bör snarare framhållas som skickligt utförda överloppsgärningar att denna så strängt vetenskapligt allvarstygda avdelning lyckats att med sin kyrkogård och sin medeltidskyrka förlägga hela utställnin-

gens allra allmännast beundrade punkt inom sitt område. Och bland effekterna får man slutligen ej glömma perspektivet från entrékupolen in i stora kyrksalen.

PERSONHISTORISK PORTRÄTTUTSTÄLLNING.

Sett från en viss orts, här en hel landsdels intressehorisont har det personhistoriska materialet alltid sitt omedelbart givna stora värde, som tillkommer det utöver de andra synpunkter, från vilka det kan betraktas och behandlas. Det i västra Sverige existerande beståndet av äldre porträtt har också på jubileumsutställningen blivit representerat som en avdelning för sig och behandlas först och främst som personhistoriskt och därjämte som konst- och kulturhistoriskt material. Flera omständigheter göra också denna porträttutställning intressant och betydelsefull både ur specifikt västsvensk och

ur mer allmän synpunkt. Som flera av de andra historiska avdelningarna vilar denna på omfattande förundersökningar, bestående i en grundlig inventering av hela området, och den är bland de hos oss hållna porträttutställningarna den första, som på grund av en dylik förberedelse verkligen kan sägas representativ för sin ort och dess bevarade bestånd av gamla porträtt. Svenska Porträttarkivet, den institution som verkställt inventeringen av Västsveriges porträtt, har under sitt fleråriga arbete genomgått så betydande delar av Sverige, att landet i dess helhet beräknas vara inventerat inom två års tid.

Den västsvenska porträttinventeringen har utförts av Svenska Porträttarkivets ledare intendenten dr Sixten Strömbom och dess medarbetare amanuensen friherre Evald E:son Ugglä. Denne senare står för utställningens anordnande. Västra Sverige kan ju ej betraktas som något egentligt centrum för svensk herrgårdskultur, och inventeringen har gett till resultat, att porträtten varken i kvantitet eller kvalitet kunna mäta sig med de rikaste herrgårdsbygdernas förråd. Utställningen visar i stort två arter av alster, som var för sig har sitt intresse. Den ena är raden av de allmänt kända svenska porträttörernas verk, vilka i allmänhet äro jämnt och gott representerade. Här kan utställningen sägas visa att huvudstadskonstnärerna regelbundet anlåtats så snart det gällde att få ett första klassens arbete utfört. Västsveriges alla mest framstående personligheter återfinnas alltså i denna del av utställningsmaterialet. — Den andra gruppen, de specifikt västsvenska hemmamä-

starnas, står givetvis på en lägre konstnärlig nivå. De olika mästarna, såsom t. ex. Johan Dyrks, äro rikt och fylligt företrädda, och för den icke specifikt initierade äro de i stort sett förut okända. Med den kännedom denna utställning ger om västra Sverige konstaterar man också med större säkerhet än förut, att åtminstone under 1700-talet Skandinaviens konstcentra ligga östligt, i Stockholm och Köpenhamn, under det att Göteborg så väl som Norge visar en avgjort provinciell nivå. Allt det mångsidiga intresse alstren av en sådan ortskonst erbjuder ger den göteborgska porträttutställningen i ymnigt mått.

Utställningens ledande princip, att framvisa dragen av den västsvenska kulturutvecklingens personligheter, får emellertid ej bortskymmas av andra intressen. För att öka fylligheten i detta avseende har den åtgärden vidtagits att ett urval av porträtt från Gripsholmssamlingen här exponerats.

Utställningstekniskt erbjuder denna avdelning intet revolutionerande nytt att här anteckna. Lokalerna äro gallerier med långa obrutna väggar. Ett särskilt rum illustrerar Svenska Porträttarkivets arbetsmetoder och samlingar genom utställandet av serier av fotografier.

HÖGRE STÅNDS KULTUR.

En bestickande och vacker avdelning med allehanda förutsättningar att tillvinna sig en stor popularitet har här uppställts av intendenten dr Ernst Fischer. Den behandlar ett ämne, som utan några konstlade medel fångar folks intresse, och som länge varit föremål för musealt arbete, för att ej tala om antikvitets-

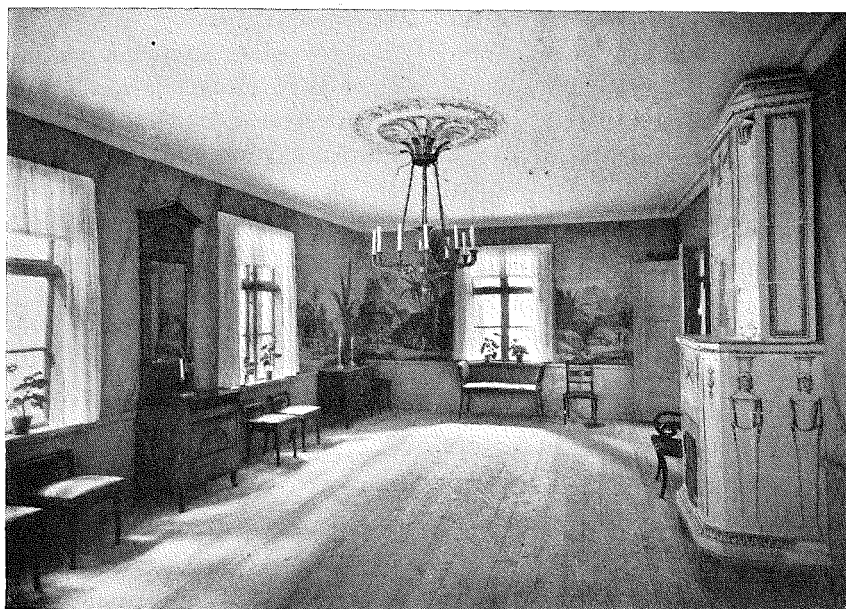

FIG. 8. RUM I AVDELNINGEN FÖR HÖGRE STÅNDS-KULTUR. INTERIÖR FRÅN ÅTORPS HERRGÅRD, BOHUSLÅN.

handelns omsorger. Rumsinredning och möblering är avdelningens egentliga område, vartill komma ett par speciella grupper av husgerådssaker, dels fajans från de stockholmska fabrikerna, dels silver från Göteborg och de övriga västsvenska städerna samt alster från Göteborgs glasbruk. Nummerkatalogens inledning framhåller avdelningens syfte att visa de västsvenska herre- och borgarhennens karaktär med särskild vikt på den lokala särprägel, som karaktäriserar västkustens möbelkonst i motsättning mot den uppsvenska. Framhävandet av denna ortskaraktär ger avdelningen dess bestämda betydelse. Det som i detta avseende ges är ett stort antal möbler, som bevisligen äro förfärdigade av göteborgska hantverkare. Den illustrerar också — vilket ju ej nödvändigt är detsamma

— ett antal möbeltyper av bestämt västsvensk karaktär, d. v. s. typer som egentligen ej vunnit spridning i landets östra delar. Den ger härvid välkomna bidrag till klarerandet av frågor, som knappast kunna mer allmängiltigt besvaras, förrän kunskaperna om vårt bevarade äldre möbelbestånd i landets olika delar blivit betydligt bättre utfyllda och mer enhetligt tillgängliga för jämförelser, än vad som ännu är förhållandet.

Som tillfällig låneutställning — framhåller katalogen — kan avdelningen ej fylla vilka vetenskapliga krav som helst. Långivarna äro Röhsska konstslöjds museet — de fasta rumsinredningarna — Göteborgs Museum — enstaka möbler —, ett stort antal privatpersoner samt flera antikvitetsaffärer i Göteborg.

Uppställningen är i stort sett krono-

logisk och avser att visa följderna av inrednings- och möbelstilar från renässansen till empiren. Den beprövade metoden med omväxling mellan monterrum och rumsinteriörer är smakfullt tillämpad, varvid det goda intrycket mycket har underhjälpits av de stora utrymmena, som tillåtit en spaciös och gles uppställning av föremålen. De vedertagna stilbenämningarna äro använda. Inom dessas ram äro dock de olika föremålen inplacerade med en i vissa fall kanske något obehörlig och förvirrande tänjbahet i fråga om rubrikordens innebörd. Exempelvis återfinnas senbarockens sittmöbler ymnigt i rokokorummen tillsammans med pjäser av ren Louis XVI-karaktär. Gustavianskt och empire är ej heller så klart fördelat, som våra förvisso otillräckliga kunskaper dock utan svårighet tillåta.

Rörande de musealt ledda avdelningarna på minnesutställningen återkommer ett meddelande med stereotyp envishet, så även här, vilket må påpekas för att ytterligare understryka denna företagens ledande princip: förarbetena omfatta sålunda också här grundligt bedrivna inventeringar av stora delar av områdets hithörande minnesmärken. Resultaten av dessa arbeten kunna studeras i avdelningens studierum, varförutom de naturligtvis visa sina goda verkningar i själva utställningsrummen. Det fördelaktiga intrycket av avdelningen skulle säkert ej kunnat nås, om förarbetena måst inskränkas. På dessa vilar i varje fall det bestående värdet av en exposition som denna.

ALLMOGEKULTUR.

I fyra salar samt på en stor kringbyggd gård visas några väsentliga sidor av den västsvenska allmogekulturen. Hemkultur, folkkonst, husliga sysslor samt seder och föreställningar åskådliggöras i tvenne av rummen; det ena ordnat interiörmässigt efter topografisk uppdelning och med huvudvikt på möbler och väggmålningar, det andra med föremål från hela insamlingsområdet och efter följande gruppering: kokning och stekning, matlagning, belysning, servering, svarvarkonst, möbler, folkkonst, forntro, tidmätare och byväsen. Denna uppdelning är varken fullt logisk eller uttömmande, men däremot skickligt anpassad efter de samlingar, varöfver man förfogat. Dessa äro till största delen hoplånade från museerna inom samlingsområdet, vilkas allmogeaodelningar blivt noggrannt inventerade och katalogiserade för ändamålet.

Rummet för bebyggelse och byggnadskultur har tidigare varit omnämnt. Det lämnar trots sina till synes enkla arrangemang ett bestämt intryck av att det vetenskapliga arbetet på ifrågavarande områden nu nått ett stadium, då resultaten av det metodiska fältarbetet kunna överblickas och svar erhållas på en hel del av de mest brännande spörsmålen: var gå gränserna för de kulturprovinser, i vilka landet ur byggnadskulturens synpunkt synes vara uppdelat, vilka by-, gårds- och hustyper urskiljas inom varje område samt vilken utveckling har varje typ varit underkastad och vilka vandringar har den företagit innan det genom undersökningarna fastslagna nutidstillståndet uppnått? För Götaälvsområdets vidkommande ligga svaren tämligen klara, om

man får döma av det strängt sovrade bild- och modellmaterial, som exponeras, men det fordras onekligen en icke föraktlig specialkännedom för att man skall kunna erhålla den verkliga och åsyftade behållningen genom betraktande av utställningen. Den stora allmänheten, som naturligtvis icke är det minsta bevandrad på ett så nybrutet kunskapsområde hade här mer än annorstädes behövt tillgång till den i nummerkatalogen utlovade, men aldrig färdigtryckta specialkatalogen över denna avdelning¹.

Den popularitet bebyggelserummet ändå åtnjutit får i stället hänföras till en bland allmänheten allt mera utbredd förkärlek för »gamla svenska allmogehem», bottnade lika mycket i en reell som i en romantisk uppskattning av den utdöende bondekulturens förmåga att skapa hemtrevnad i gårdarna, eller vad som nu med en modern arkitektfras kallas hemkultur. De många vackra bilderna och de ypperliga modellerna i detta rum lockade omedelbart till angenäma betraktelser över lantlivets behag och gävo utmärkta tillfällen för varje egnahemsbyggare att hämta nyttiga lärdomar om vad som i praktiken är vackert, enkelt och ändamålsenligt.

Rummets anordnande har omhändertagits av amanuensen Sigurd Erixon vid Nordiska Museet och det väldiga undersökningsmaterialet, varpå denna till om-

fånget obetydliga utställning bygger, är tillkommet såsom resultat av de byundersökningsexpeditioner, vilka under hans ledning företagits öfver området i direkt anslutning till de av samme forskare organiserade byundersökningsföretag som nu oavbrutet i tio års tid fortgått med Nordiska Museet som bas. Expeditionsdeltagare hava bl. a. varit: amanuens Torsten Lenk samt kand. Gösta Montell och fil. lic. M. Hofrén. Modellmakarna H. Karlsson, Sven Gustafsson och J. Kölén hava i enlighet med de av konstnären David Ljungdahl uppfunna metoderna utfört de utställda modellerna, vilka helt visst kunna betecknas som verkliga mästerverk både med avseende å noggrannhet och konstnärligt utförande. De målade bykartornas mästare är artisten P. Källström. Kolteckningarna av arkitekt A. von Schmalensee.

»Lantbrukets gård» är liksom »Hantverkets gård» en med mycken smak och skicklighet utnyttjad markyta med trädgrupper, vilka utsparats mitt inne i byggnadskomplexet, främst för trädens skull, som man önskat skona. Från en rymlig svalgång med utställning av jaktbon, redskap för husdjursskötsel, seldon och föremål nyttjade vid taktäckning, kommer man ner på gården, varest i öppna skjul längs de fyra sidorna en utvald samling av olika jordbruksredskap och fordon utställs. Det är påfallande huru mycket angenämare det är att betrakta alla dessa ting i en miljö som så pass nära överensstämmer med den från vilken de härstamma, än att se dem mot fondväven på en museivägg eller en oklanderlig, förnissad golvmatta av linoleum. Denna gård torde nog också ha väckt åt-

¹ Bristen på specialkataloger är märkligt nog ganska allmän bland de historiska avdelningarna. Att utställningens ledning ansett sig kunna undvara dem är så mycket egendomligare, då man befänker, huru begärlig och därför inkomstbringande i själva verket en illustrerad och fyllig katalog skulle varit, jämförd med den tråkiga och simpla katalogtyp man stannat för.

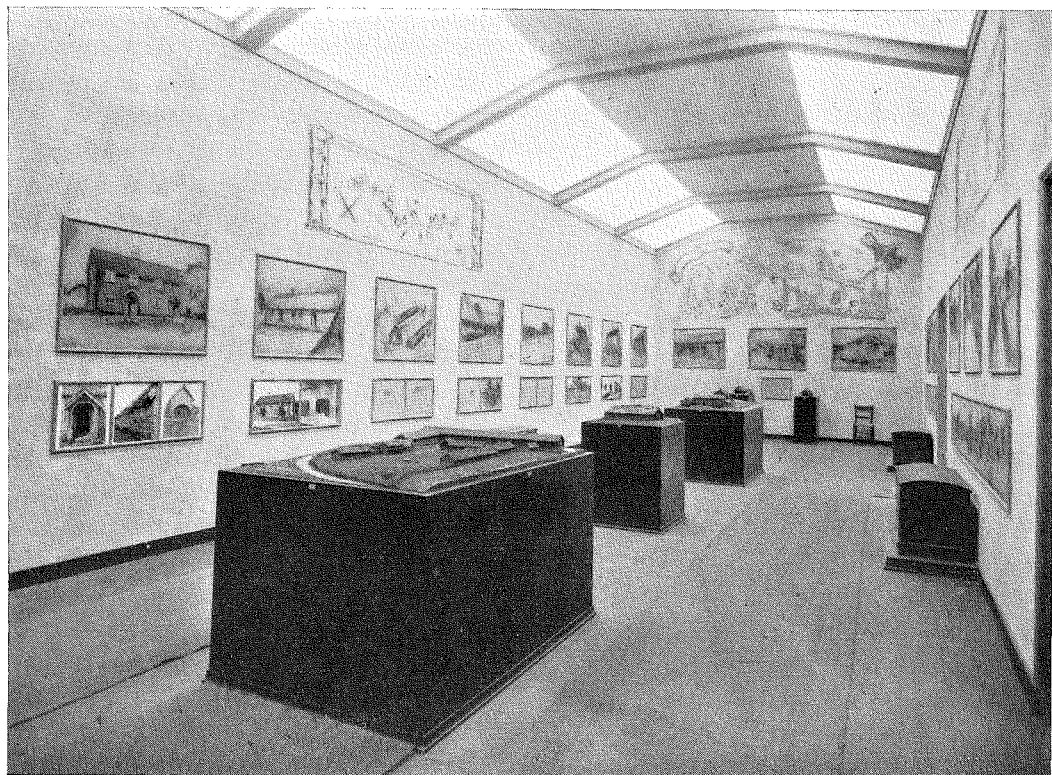

FIG. 9. ALLMOGEAVDELNINGENS SAL FÖR BEBYGGELSE OCH BYGGNADSKULTUR.

skillig eftertanke hos alla besökande, som något sysslat med hembygdmuseer. Att såsom här samla de eljest oöverkomligt skrymmande föremålen till hälften i det fria torde just vara lämpligt för mindre anläggningar med begränsade ekonomiska resurser. Skydd för väta, både ovanifrån och från marken samt en icke allt för strålande belysning är i allmänhet nog.

Föreståndare för avdelningen Allmogekultur är amanuensen Lenk och medhjälpare kand. Montell. Dessa hava utfört det mesta insamlingsarbetet, inventeringen av Götaälvområdets museer

samt, tillsammans med amanuensen Erixon, uppställningen.

Den stora samlingen av allmogetextilier och dräkter, som även räknas till denna avdelning, har hopbragts av amanuensen fröken Vivi Sylwan, dels genom undersökningsresor inom området, dels genom lån från museerna, främst Röhska konstslöjdmuseet. Insamlingen har haft till huvudsyfte att åskådliggöra den textila prydnadsslöjden hos allmogen och utställningen är ordnad efter teknik och mönstertyper. En del möbler hava även fått plats i den stora textilhallen. Man lägger särskilt märke till den förträffliga exponeringen av allmogesmyc-

ken i ett målat skänkskåp med öppna dörrar och en glasruta framför hyllorna. Silvret framträdde betydligt vackrare här än i kyrkoavdelningens silverkammare, vars elektriska belysning var exceptionellt »onaturlig» och även fördelaktigare än i de raffinerade väggmontrer, vari Slöjdföreningens skola utställt guldsmede m. m. i en hall inom kommunala avdelningen.

HANTVERKSHISTORISKA AVDELNINGEN.

Grunden till den hantverkshistoriska avdelningen, den utan gensägelse märkligaste bland de historiska avdelningarna på Jubileumsutställningen, lades redan 1918, då amanuensen Sigurd Erixon erhöi i uppdrag att planlägga densamma. Rätt allmänt hade man då, efter en del trevande försök från olika hantverksorganisationers sida, fått den uppfattningen, att endast ett fåtal yrken skulle kunna bli representerade på utställningen och ingen torde gjort sig några illusioner om möjligheterna att uppnå en högre grad av fullständighet beträffande redskapsuppsättningar och annat åskådningsmaterial. Erfarenheterna från de då som bäst pågående byundersökningarna inom olika landskap och kändedomen om Nordiska Museets till största delen ej utställda hantverkshistoriska material samt huru detta på sin tid insamlats voro emellertid tillräckliga att skänka amanuensen Erixon nödig tillförsikt. Den av honom uppgjorda planen innefattade nämligen helt enkelt skapandet av en ny, stor och allsidig museisamling, vilken framför allt skulle inrikta sig på att ur kulturhistorisk synpunkt klarlägga teknikens historia, sålunda själva arbetsmetodernas utveckling inom de

olika hantverken, särskilt de som voro eller varit typiska för Väst-Sverige. Att beräkningarna över vad som skulle kunna uppdrivas genom en inventering av området icke slagit fel, har envar som besökt utställningen kunnat övertyga sig om.

En första orienterande överblick över den västsvenska landsbygdens hantverk erhöi nästan omedelbart i samband med de för utställningens räkning påbörjade byundersökningarna och inom kort kunde avdelningen börja arbeta självständigt. Som ledare fungerade från första början fil. mag. Torsten Lenk, vilken visade sig vara rätt mannen. Inom kort var han »mästare» i en hel rad av gamla hantverk, både sådana som ännu praktiserades och sådana som upphört att finnas till och blott kunde rekonstrueras tack vare uppspårandet av åldringar med minne av huru det en gång i deras ungdom gått till. I senare fallet hopbragtes erforderliga redskap och med ett rörande tålamod satte vederbörande gubbe upp den verkstad, varom fråga var, och tillverkade än en gång enligt alla konstens regler en kanske länge sedan urmodig produkt. I flera fall blev samtidigt det återuppståndna yrket filmat. Genom några av de anlåtande personernas senare timade frånfälle ha i vissa fall den upptagna filmen blivit ett absolut unikt och oersättligt dokument.

I större utsträckning än inom andra avdelningar baserades insamlingen av föremål på nyförvärv — från enstaka verktyg till hela verkstäder med inredning och allt — och den som går igenom nummerkatalogen skall finna, att förvärven gjorts med ovanlig talang. »Gåva av» är nämligen en oupphörligt återkommande upplysning,

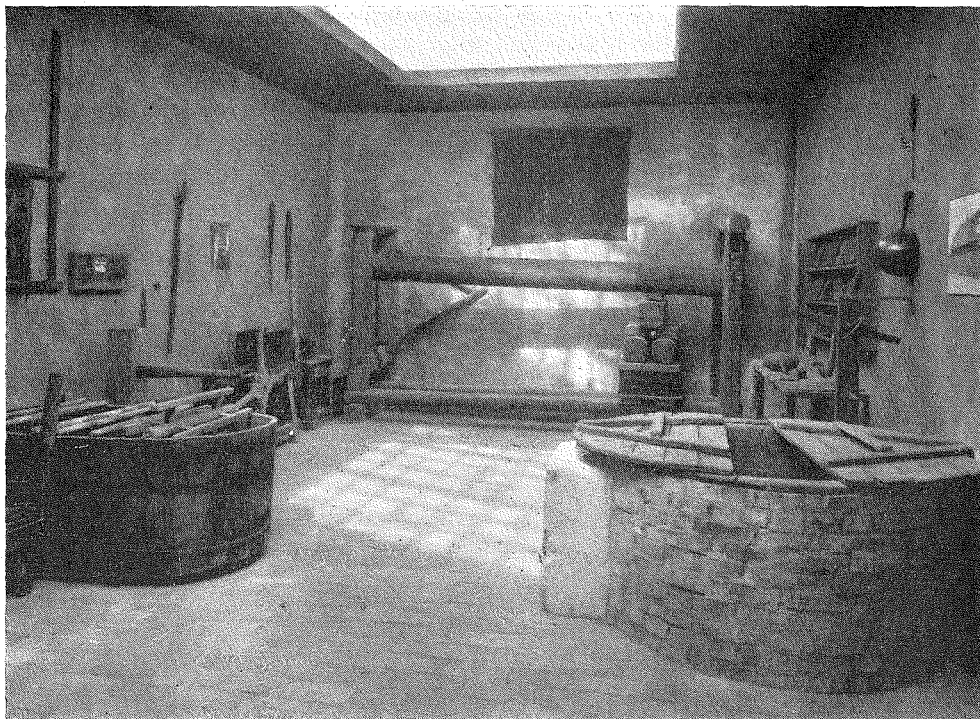

FIG. 10. REDSKAP FÖR FÄRGNING, VADMALSBEREDNING OCH TYGTRYCK.

som sannerligen förtjänar att beaktas såsom i hög grad hedersam både för alla dem som visat sitt intresse för saken och övat givmildhetens vackra dygd och för avdelningens representanter, vilkas entusiasm för den förelagda uppgiften tydligen varit äkta och oemotståndlig. En betydelsefull andel i hantverksavdelningens tillkomst ha även alla de korporationer och enskilda, vilka oegennyttigt bistått genom lämnande av kontanta bidrag och sakkunnig hjälp vid expositionens ordnande. Den beredvillighet varmed enskilda och museer inom området lånat ut sina tillhörigheter får heller icke glömmas.

Man vill gärna dröja vid denna avdel-

nings förhistoria, därför att den på sätt och vis är en avspiegling av de arbetsmetoder och syften, som karaktärisera en ganska stor krets av våra yngre museimän, vilka, till skillnad från sina äldre kamrater, från första början haft förmånen av fullt fackmässig utbildning och samtidigt livlig praktisk verksamhet under den bästa ledning. Den hantverks-historiska avdelningen är faktiskt den första mera påtagliga manifestation, varigenom den stora allmänheten kommit i kontakt med de nya männen, och varav man kan lära bättre än inom de gamla museiinstitutionerna, åt vilket håll utvecklingen pekar och vad man bör kunna vänta sig vid alla de pånyttfödda och

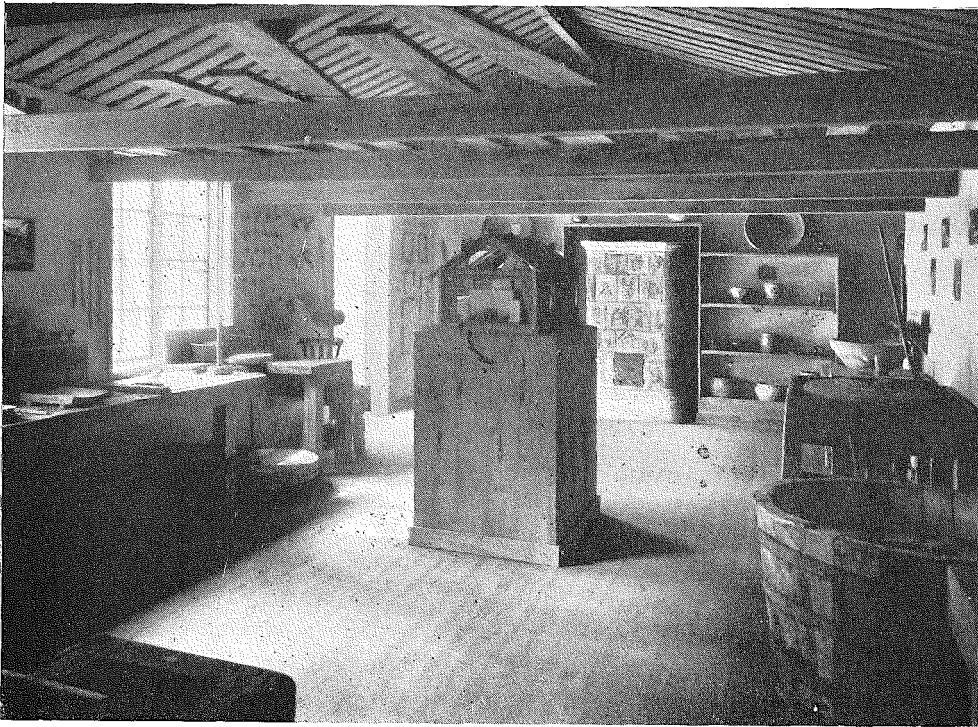

FIG. 11. VERKTYG, ANVÄNDA INOM OLIKA GRENAR AV KRUK- OCH KAKELUGNSMAKERI, JÄMTE PRODUKTER SAMT EN MODELL AV BRÄNNUGN.

under omorganisation varande landsortsmuseerna, där de nya krafterna i första hand insätts.

Innan vi övergå till den färdiguppställda avdelningen, bör ännu något om dess planering beröras. Det gäller särskilt gränsen mellan den hantverkshistoriska och den industrihistoriska avdelningen, vilken säkerligen förefallit många att vara dragen på måfå. Boktryckspressarna inom hantverksavdelningen äro ju typiska industrimaskiner och pumpstocksborrning för hand, som visas i samband med bergsindustrin, kan svårigen betraktas som industriellt yrke. Fördelningsprincipen framgår av följande

de citat ur amanuensen Erixons redogörelse för hantverksavdelningen i Teknisk Tidskrift (nr 34, 1923):

»Den plan, som följts, har gått ut på att låta landsbygdens hantverkerier och allmogens redskap över huvud, i den mån de ägt motsvarigheter i mera utbildat hantverk, bilda grundstommen och samtidigt representera äldre skikt i de olika yrkenas utveckling. Mot denna bakgrund har stadshantverket ställts och givits så stort utrymme som insamlingsmöjligheterna medgivit. Gränsen mot industrin, som givetvis måste bli flytande, fixerades så, att traditionen borde följas så långt som möjligt, men att till industrin sär-

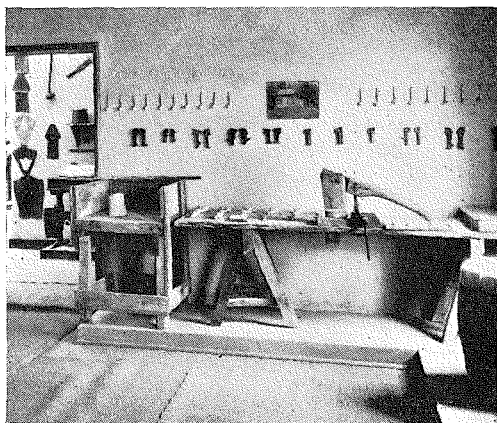

FIG. 12. UPPSÄTTNING AV VERKTYG M. M. FÖR
PIPMAKAREVERKSTAD, SKILLINGSMARKS SN,
VÄRMLAND.

skilt borde räknas sådana företeelser, som bildat inledning till eller ingått i senare tiders industriella utveckling. Där hantverket övergått till industri, kunde övergångsformerna upptagas i båda avdelningarna. De yrken, som under skråväsendets tid räknades som hantverk, blevo på detta sätt i allmänhet bibehållna inom hantverksavdelningen.»

Hantverksavdelningens huvudentré leder egendomligt nog direkt in i det allra heligaste, en veritabel tempelsal med högtidliga sidoaltaren, bärande för varje skrå dess förbundsark med lagens tavlor, d. v. s. skråkistor med deras stadgar och handlingar samt ämbetenas förnämligaste insignier. Denna oväntade, teatraliska effekt försvinner emellertid som genom ett trollslag så snart man hunnit besluta sig för vilken av långsidornas dörröppningar man skall välja. Till vänster råkar man nämligen omedelbart mitt in i en samling vävstolar och till höger hejdar man sig framför ett bord med förgyllarens verktyg och tillverkningar upplag-

da i vacker serie och sedan går man som i bergakungens salar, bländad av samlingarnas välordnade rikedom, men utan större möjligheter att hitta ut igen. Återvändsgränder och skiljovägar kunna visst vara både angenäma och nyttiga, särskilt för de fåtaliga museibesökare, som med lugn beslutsamhet gå från rum till rum och tänka på vad de se, men alla de andra, som gå och tänka på allt de ännu icke sett på den stora utställningen, dem är det synd om, ty de äro minst av allt upplagda för en labyrint sedan de väl genomvandrat arkeologi, Lödösefynd, krigsväsen, kyrkor, högre ståndrum, porträtt, allmogesaker, m. m.

Nu svaras, att den virriga planlösningen delvis beror på terrängbeskaffenhet, hänsyn till angränsande avdelningar och mycket annat, som kunnat inverka, men det hade ju bara behövts att förgyllarnas bord flyttats åt sidan och en dörr upptagits direkt ut på hantverkets gård, denna utomordentligt lyckade upprensning av kyrkogården och jordbrukets gård. Då hade besökandeströmmen fördelats jämnare och rättvisare och mycket trassel hade undvikits. Ett vackert torg äger både förmågan att samla och att sprida trafiken och anordnas ett mera lockande gatuperspektiv åt något håll så väljes ju i regel detta, eller med andra ord, det bör vara något annat än slumpen som avgör, vad som framför allt bör ses på en utställning. Härmed är det praktiskt taget slut på anmärkningarna.

De 22 rummen, som avdelningen omfattar, förete samtliga en anblick, som ur museal synpunkt är oantastlig. Det skulle emellertid föra allt för långt att här syssla med dem alla, varför vi välja

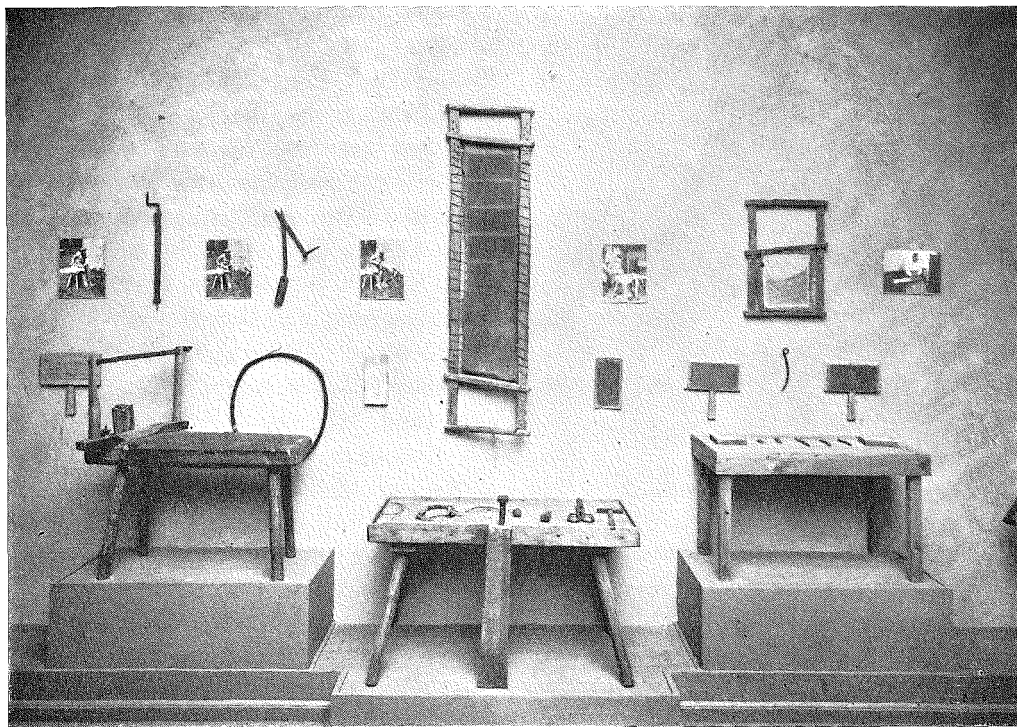

FIG. 13. KARDMAKAREVERKTYG FRÅN GÄLLSTAD SN, VÄSTERGÖTLAND.

att omnämna några av de mest typiska. Färgeriet är ett sådant. Överljus, putsade och i ljust rödbrunt avfärgade väggar samt tegelgolv framhäva både tydligt och på ett naturligt sätt det verkligt fina föremålsbeståndet i detta rum. Den 4 meter djupa kringmurade och i golvet nedsänkta varmkypen av koppar, den stora stockpressen för vadmal samt en spännram för vadmalens sträckning imponera i första rummet. Genomgår man de olika grupperna av föremål finner man att varje moment av de olika yrkenas utövning är åskådliggjort även om redskapet stundom är det enklast tänkbara. Det är detta som är så särskilt betydelsefullt och som det varit så nyttigt att visa all-

mänheten. Ingenting får föraktas om det kan illustrera ett kulturhistoriskt sammanhang, som eljest skulle förete en lucka, vilken endast med fantasiens hjälp kunnat fyllas.

Färgeriets uppställning mitt emellan interiör och vanlig neutral museisal har en utmärkt motsvarighet i kruk- och kanelugnsakeriet. Här skulle t. o. m. utan olägenhet en yrkesman kunnat sitta vid drejskivan och arbetat såsom i den förträffliga krukmakareverkstaden i Gamla Stockholm på Stockholmsutställningen 1897. En modell av brännugn med parti av verkstad i tiondedels skala kompletterar på sitt sätt bilden av ifrågavarande yrken. De på ett naturligt sätt inpassade

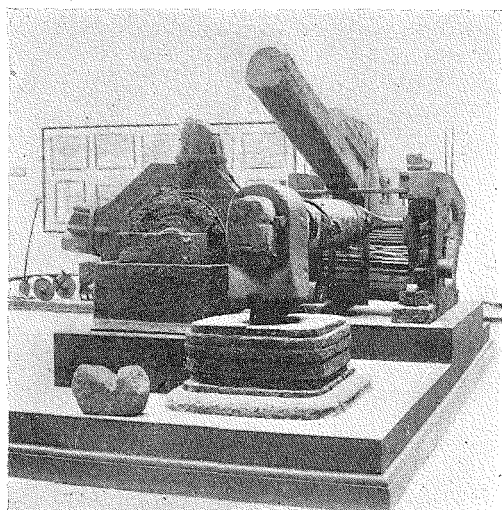

FIG. 14. SMÄLTHAMMARE FRÅN 1700-TALET.
TILLHÖRT BORGVIKS BRUK, VÄRMLAND.

samlingarna av hel- och halvfabrikat äro även synnerligen upplysande. Likaså fotografierna. Fig. 13, som visar en kardmakares uppsättning av olika verktyg och tillbehör, åskådliggör särskilt tydligt huru de fotografiska förstoringarna utan att störa det goda helhetsintrycket kunna sammanparas med verktygsserierna. Till föreställningarna om själva yrket bör man helst även foga kännedom om dess typiska miljö, och särskilt i detta fall äro fotografierna oumbärliga, när man icke rör sig på ett friluftsmuseums område. På fig. 12 framträder en exteriörbild av pipmakareverkstad mitt ovanför inredningen och verktygen från en dylik. De meddelade figurerna skvallra även om förmåga att ordna föremålsgrupperna samtidigt både instruktivt och vackert. Man märker tydligt förtjänsterna av att utställa spatiöst och med beräkning att föremålen komma i det höjdläge, där de tydligast observeras och te sig mest naturligt. Systemet med smårum är även bra.

Den hantverkshistoriska avdelningen omfattar icke mindre än 58 olika yrkesgrupper och man kan bilda sig en god föreställning om dess storlek, när det upplyses, att den kräver större utrymme än hela den svenska allmogeaavdelningen i Nordiska Museet. Som ett stort museum har även avdelningen arbetat, varom först och främst dess enorma arkivaliska material och illustrerade lappkataloger i ett särskilt studierum vittna. Utom mera tillfälliga krafter har ledaren haft kand. Montell såsom assistent. Två modellmakare (A. T. Byberg och Hugo Karlsson) och tre konservatorer hava vidare arbetat under en god del av förberedelse tiden, vilket nogsamnt framgår av det stora antalet förstklassiga modeller inom de olika avdelningarna samt det goda skick i vilket föremålen befinna sig.

INDUSTRIHISTORISKA AVDELNINGEN.

Vad som ovan sagts om det förtjänstfulla sätt varpå den hantverkshistoriska avdelningens föremålsinsamling bedrivits gäller även denna avdelning. Föreståndaren för avdelningen, löjtnant Torsten Althin, och hans kamrater under större delen av förberedelse tiden, löjtnant N. Åkerhielm och kand. S. Linné, hava utrett ett verkligt storverk, när man betänker den korta tid, endast något mer än två år, som varit dem tillmätt för inventering av ett område, vilket sträckt sig långt utom Götaälvsområdets gränser, och den här i högre grad än beträffande hantverken kännbara bristen på varje slags metodiska förarbeten.

Ett intryck av ofullständighet och tillfällig utställning, som knappast förmärktes inom hantverksavdelningen, är här

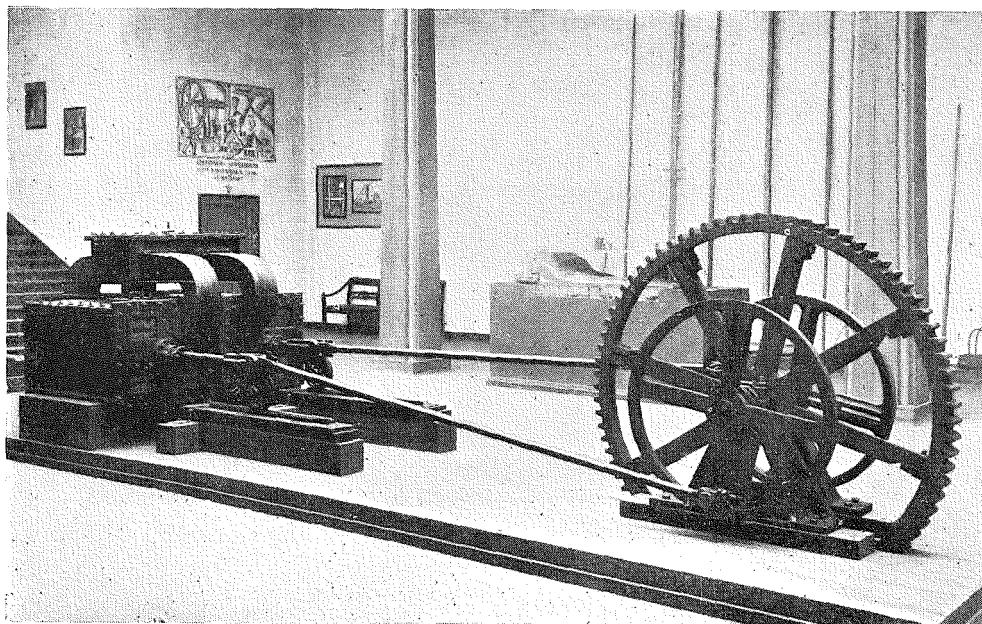

FIG. 15. BLÅSMASKIN TILL FRANCHE-COMTÉ-HÄRD. (DRIVKRAFT VATTENHJUL). TILLVERKAD 1839 AV BILLINGSFORS BRUK, DALSLAND.

ofrånkomligt. Vill man veta varför, står upplysningar att vinna i den synnerligen välredigerade nummerkatalogen. I inledningen läses bl. a. följande: »Industrihistoriska avdelningen avser att belysa äldre nu mestadels övergiyna tekniska hjälpmedel och arbetsmetoder, som använts inom industrien under gångna tider, mest dock under 1800-talet, men i vissa fall även tidigare. Då dylikt material inom en del industrigrenar ej längre stått att erhålla ha dessa måst uteslutas, eller och återfinnas de i avdelningens uppteckningsarkiv, som är tillgängligt i studierummet. — — — Utvecklingshistoriska serier av maskiner och verktyg ha blott i enstaka fall kunnat erhållas, delvis beroende på de kraftiga nedskrotningar, som under kristiden företogs vid de flesta industrietablisement.»

Det är väl en ödets ironi att industrien, som undanträngt de gamla hantverken, redan nu står sämre ställd, när det gäller att få material till belysning av dess historia än respektive hantverk. »För sent!» ljunder det hänfullt från tomma skjul, där blott för några år sedan de gamla maskinerna ännu stodo väntande på att en intresserad ägare eller en främmande forskare skulle glänta på dörren. Jubileumsutställningen hade emellertid, uppmuntrad av de resultat utforskandet av gamla hantverk snart nog gav, beslutat slå ett slag även för industriens historia och amanuensen Erixon, som bl. a. strax förut i Teknisk tidskrifts festnummer vid Bergshögskolans 100-årsjubileum haft tillfälle framlägga sina synpunkter och önskemål beträffande bergs-

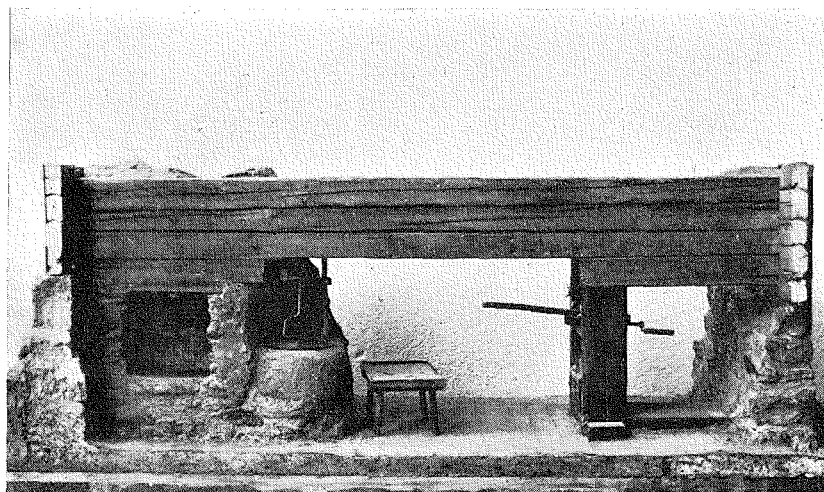

FIG. 16. MODELL AV OLJESLAGERL HJÄRTLANDA SN, SMÅLAND.

hanteringen och kulturhistorien, påtog sig även i detta fall rollen av organisatör.

En uppräknig av de inom avdelningen företrädda industrigrupperna visar att några av våra märkligaste äldre industrier och speciellt ett par för Väst-Sverige typiska kommit med: Gruvhantering, Sjömalmsupptagning, Hytt drift, Gjutning m. m., Smide och Manufakturering av järn, Textilindustri, Brännvinsbränning och Glasindustri, Sockerindustri, Oljeslageri, Tvål-, benmjöl- och svaveltillverkning, Skoindustri, Tegelinindustri och kalkbränning, Kraftmaskiner, Skogsbruk, Trä- och tapetindustri, samt slutligen Pappersindustri.

Särskilt väl representerade synas bl. a. gruvhantering, järnsmide, textilindustri, oljeslageri och pappersindustri vara. Sälunda finnes en »järngruva» anlagd såsom modell i naturlig storlek, varest en storartad samling gruvföremål utställs. Ett helt småländskt pappersbruk med hus och all inredning hör till de märk-

ligaste förvärven och lämnar samman med den maskinella utrustningen och inredningen från f. d. Holms pappersbruk vid Motala den fullständigaste bild man gärna kan önska sig av äldre tiders handpapperstillverkning. Båda dessa skrymmande anläggningar jämte en spiksmedja och en väderkvarn bilda en särskild fri-luftsavdelning på Lisebergsområdet. Textilindustrien belyses bl. a. av några synnerligen intressanta äldre maskiner, som märkligt nog blivit bevarade till vår tid. Väst-Sverige är ju sedan gammalt ett centrum för vävnadsindustrien och glädjande nog hava de nutida representanterna för denna näringsgren inom området synnerligen kraftigt understött avdelningens insamlingsarbete. Några av de finaste numren äro likvisst lån från Nordiska Museet och Göteborgs Museum. Med särskild utförlighet har de gamla oljeslageriernas linoljetillverkning studerats. Utställningsmässigt har detta tagit sig uttryck i några särdeles fullän-

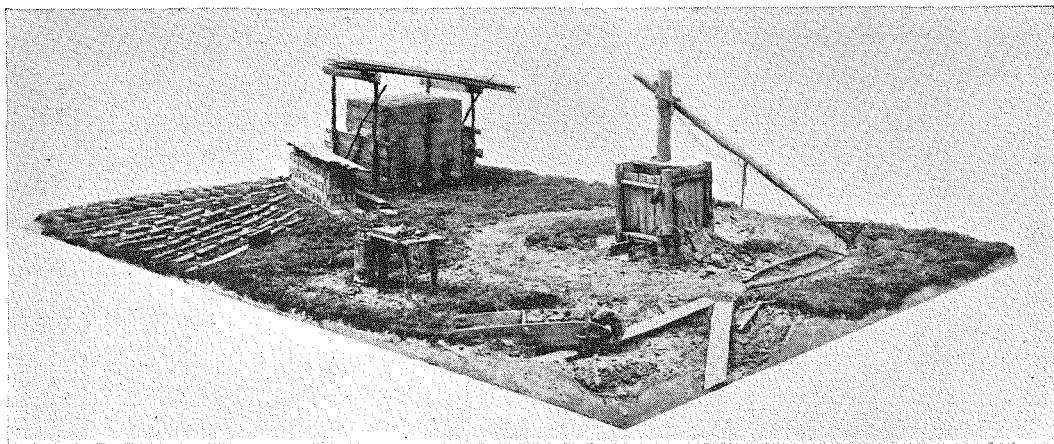

FIG. 17. MODELL AV FÄLTTEGELBRUK FÖR HUSBEHOVSTILLVERKNING. VÄRMLAND.

dade modeller, av vilka en är avbildad å fig. 16. Genom omsorgsfull filmning har vidare de numera praktiskt taget helt övergivna äldre tillverkningsmetoderna bevarats för eftervärlden.

Modeller, utförda efter David Ljungdahls metoder, hava varit en särskilt omhuldad specialitet inom den industrihistoriska avdelningen². Närmare ett 30-tal utmärkta modeller visa sålunda intressanta originalanläggningar, vilka genom ålderdomlighet och välbevarat skick varit i hög grad ägnade att företräda försvunna eller försvinnande industriella anordningar och metoder. Genom sina väldiga dimensioner skulle i de flesta fall själva originalföremålen varit omöjliga att härbergera inom utställningen, detta av både tekniska och ekonomiska skäl. Någon annan utväg än modelltillverkning har sålunda knappast stått till buds, men däremot har valet av lämpliga original kunnat ske på oändligt många sätt. Det är betecknande för den industrihistoriska

avdelningens starkt kulturhistoriska läggning, att de enkla och primitiva urformerna för varje industri fått komma i första rummet. Lättare att utföra och lättare att få penningmedel till hade ju eljest varit de mera avancerade anläggningarna. Dessas utforskande och avbildande har mestadels ställts på framtiden och måste väl i de flesta fall bli de enskilda företagens och gruppföreningarnas sak att ombestyras. Stora Kopparbergs Bergslag och Svenska Sockerfabriks Aktiebolaget hava bl. a. med levande intresse och stor frikostighet omhuldat modelltillverkningen för eget vidkommande; det försträmnda företaget har dock egendomligt nog avvisat begäran om lån till avdelningen.

Några av de »primitiva» modellerna förtjäna särskilt framhållas för sin utomordentliga åskådlighet. Först må då nämnas sjömalmsupptagningen. Denna modell får sin verkan förhöjd av att originalföremålen utställas strax i närheten. Fälttegelbruket för husbehovstillverkning av tegel, fig. 17, är ett mästerverk i ut-

² Modellerna äro utförda av A. T. Byberg, H. Karlsson och J. Kólen.

FIG. 18. MODELL AV TJÄRMILA FRÅN KÖLA SN, VÄRMLAND.

förande och vittnar även fördelaktigt om den påpasslighet varmed gamla metoder räddats. När man ser fig 18, som föreställer modellen av en tjärmila, tror man sig snarare ha en fotografi av originalet framför sig. Man frestas inför alla dessa modeller att draga den slutsatsen, att ett industrihistoriskt museum till mycket stor del borde bestå av modeller och att det för närvarande angelägnaste vore att låta göra dessa modeller innan raseringar och ombyggnader hinna utplåna de sista resterna. Man vet ju numera efter utställningens förarbeten och även delvis tack vare den privata inventering, som bl. a. arkitekt Ferdinand Boberg företagit på ett stort antal äldre industriplatser, var man har att söka de mest hotade komplexen.

HANDELSHISTORISKA AVDELNINGEN.

För denna avdelning ha, att döma av de utställda föremålens ojämna fördel-

ning på de olika grupperna och den totala frånvaron av somliga slags föremål av handelshistoriskt intresse, ingen systematisk utforskning av Götaälvsområdet ägt rum, säkerligen beroende på otillräcklig arbetskraft i det att föreståndaren, amanuensen O. Thulin, samtidigt haft museitjänstgöring. Av katalogen framgår att man i stället byggt på lån från Nordiska Museet, Göteborgs Museum, några landsortsmuseer samt enskilda personer och firmor och att en lokal representation endast eftersträfvats beträffande Göteborgs stad. Det icke allt för rika föremålsbestånd, som man sålunda lyckats hopbringa, har i mycket ringa grad bearbetats ur handelshistorisk synpunkt. Man har mestadels nöjt sig med det för de äldre konstindustrimuseerna vedertagna utställningsschemat, att sammanhålla föremålen efter yttre likhetstecken och blott i ett par fall har man gjort ansatser till en uppdelning efter kulturhistoriska och krono-

logiska principer. Skillnaden mellan denna avdelning och de två senast omnämnda är därför påfallande stor och det torde väl icke vara någon fara för att opinionen skall kräva, att ett stort allisvenskt eller ens göteborgskt handelshistoriskt museum baseras på de resultat, som den stora handelsstadens jubileumsutställning haft att framvisa på området. Tänk blott om hantverkshistoriska avdelningen skulle ha sammanfört de olika hantverkens typer av exempelvis tänger och hammare i ett rum och i katalogen uppgivit deras tillverkningsår och beträffande hammare t. ex. meddelat huruvida skaffet vore av björk, bok eller annat träslag! På ett motsvarande sätt utställes (till belysande av olika slags handel?) serier av alnar, bessman, skrivdon, pulpeter, skrivmaskiner etc., och kataloguppgifterna bekräfta välvilligt vad man lätt nog uppfattar utan vidare, nämligen att mässingshandtaget är av mässing, och i den stilen. Detta system, om man här kan bruka ett sådant ord, leder lätt till knappologi.

SJÖFARTSAVDELNINGEN.

Utan att hava döpts till sjöfartshistorisk är denna avdelning likvisst till större delen ordnad efter kronologiska synpunkter och en vandring genom dess med föremål tätt packade salar ger ett starkt intryck av den utveckling fartygsbyggandet undergått på de senaste 100 åren. En av sjöfartens underavdelningar, nämligen Fiske framstår dessutom såsom ett aktningvärt resultat av vidlyftiga forskningar i fältet och är ordnad efter rent kulturhistoriska principer. Metoderna vid olika slags fiske äro i åtskilliga fall syn-

nerligen åskådligt framställda genom förstklassiga modeller, fotografiska förstorningar och ett väl sovrat föremålsbestånd, vilket framför allt innehåller äldre och numera övergivna redskapsformer. Man kan blott beklaga att utrymmet för dessa rika samlingar blivit utmätt så allt för litet. Till råga på olyckan äro, likt annonser mitt i texten, några moderna fiskebåtsmotorer helt oförmedlat inplacerade bland de etnografiska föremålen. Hade man icke haft tillgång till den utmärkt fullständiga och instruktiva katalogen över denna avdelning, så hade det sannerligen varit svårt att få en överblick över de dock i själva verket strängt systematiskt ordnade samlingarna. För dessas sammanbringande och bearbetande tillkommer hedern i främsta rummet avdelningens chef, fil. kand. Karl Rencke, som i organisatoriska frågor och vid studiet av fiskarbefolkningens bebyggelse haft att påräkna stöd från amanuens Sigurd Erixon.

Avdelningen fiske utgör otvivelaktigt den musealt sett värdefullaste delen av »Sjöfarten». Ett vetenskapligt underlag är nämligen lika nödvändigt för utställningar av denna art, som skelettet för en människa. Vid betraktandet av de övriga historiskt betonade delarna av Sjöfartens avdelningen, ordnade av föreståndaren, kapten O. Traung, undgår man icke att märka, att den fasta grunden för deras vidkommande ej är lagd. Man behöver bara se de praktfulla rekonstruktionerna i oljemålning av forna tiders sjökrigshändelser för att fatta på vilket avstånd från våra övriga museer det nya Sjöfartsmuseet i Göteborg kommer att befinna sig vid sin start. Må så vara att dylika stäm-

ningsbilder kunna lämpa sig bra såsom stimulans för skolpojkar, vilka just läsa »Konungens kapare», och de böra ju också ha utbyte av sina museibesök, men det undras om icke ett modernt och påkostat biodrama, exemplevis »De döda skeppens ö», högst betydligt överglänsar oljemålningarna i fantasieggande realism och kanske delvis också i verklighetstrohet. Är det under dylika omständigheter klokt att reservera väggar i ett modernt (?) museum för dylika länge sedan omoderna historiska dokument? En annan betydligt mera betänklig sak, som synes visa en i våra dagar sällsynt brist på pietet mot historiska föremål, är, att man kunnat tillåta sig något sådant som att vanrestaurera ett votivskepp från en skärgårdskyrka för att därigenom förskaffa sjöfartsutställningen en praktmodell. Förhållandet är såsom berömlig gärning meddelat till dagspressen (Se Svenska Dagbl. 16 aug.), men det vore för framtiden bäst att en omvärdering snarast möjligt företoges. Några andra räddade votivskepp — det är förvisso en god gärning att tillvarataga vanvårdade kyrkoinventarier — kunde kanske då räddas från en lika välmänad som skadlig uppfiffning. Männe icke riksantikvariens ingripande här vore påkallat?

SLUTORD.

När utställningen stänger sina portar, och de olika historiska avdelningarnas föremål skola återgå till långivarna eller portioneras ut på Göteborgsmuseerna, så uppkommer en egendomlig situation, då de nästan helt nyanskaffade hantverks- och industrihistoriska samlingarna skola rymma fältet. De ha helt enkelt ingen säker

tillflyktsort ordnad åt sig på förhand, utan stå i själva verket på bar backe, om ej myndigheterna ingripa och skaffa dessa nykomlingar inom museivärlden en tillfällig eller permanent fristad. En ledareartikel i Göteborgs handelstidning lämnade strax efter utställningens öppnande ett oförbehållsamt erkännande åt dessa avdelningars enastående värde och framhöll vikten av att de för all framtid toges i musealt förvar. Det skandinaviska museimannamötet gav offentlighet åt ett auktoritativt yttrande i samma riktning och ovannämnda tidning återkom efter ett par månader till saken i en ny ledareartikel, denna gång med ett bestämt uttalande av att ett självständigt hantverks- och industrihistoriskt riksmuseum borde upprättas i Göteborg. Tidningen framhöll bl. a. att programmet för Deutsches Museum i München vore värt att tagas till rättesnöre och att det nya museet främst borde ägna sin uppmärksamhet åt naturvetenskaperna och tekniken och först i andra rummet åt kulturhistorien. Detta tidningens förslag äger blott den stora olägenheten, att det nya museet genast från början skulle komma att huvudsakligen vila på ett utopiskt program och endast inom det oväsentligare kulturhistoriska gebitet kunna räkna sig tillgodo utställningens resultat i form av de ur kulturhistorisk synpunkt sammanbragta samlingarna och, — vilket är det allra viktigaste — den utbildade och erfarna arbetskraften och arbetsledningen.

När man närmare skärskådar Handelstidningens ståndpunkt till frågan om upprättandet av ett svenskt hantverks- och industrimuseum och även erinrar sig huru lösligt de direkt ur existerande göteborgs-

museer framsprungna handels- och sjöfartsavdelningarna förhålla sig till kulturhistorien, kan man knappast undgå slutsatsen, att den kulturhistoriska vetenskapen egentligen blott tillåtits spela en lysande gästroll vid den stora Jubileumsutställningen och att den måste packa och fara sin väg igen efter engagementstidens utgång den 15 oktober. Att man då med det allra första kommer att taga upp »Hantverks- och industrihistoria» i Stockholm kan tagas för givet och lika säkert är, att man på åtskilliga andra håll i landet skall känna sig uppriktigt tilltalad av en repris av denna museala nyhet.

Emellertid torde hantverks- och industrihistoria icke med nödvändighet kräva ett enda stort palats med breda stentrappor och ett statsämbetes organisation för att bliva så genomforskad och så förstörd av vårt folk, som allmänt önskas. Vi kunna tvärtom vänta oss att Jubileumsutställningens båda historiska avdelningar för hantverk och industri skola så småningom visa sig allra mest fruktbringande för den lokala kulturminnesvården och för den numera på så många håll fullt kvalificerade forskningsverksamhet som bedrivs vid våra landsortsmuseer. Detta är också i längden det riktigaste, därför att det ju helt enkelt är omöjligt att samla till *ett* museum allt vad som borde finnas i ett centralmuseum. Vad vill man göra med de övermåttan kulturhistoriskt intressanta, men nu övergivna och obegagnade samt till förfall och förstörelse dömda gravor, masugnar och smedjor, järnvägslinjer och rullande materiel, kanalleder, ång- och segelfartyg etc., vilket allt måste studeras och i märkligare fall, vilket blir

ofta nog, bör bevaras åt framtiden, för så vitt icke endast de yttre dimensionerna och flyttbarheten skola vara avgörande för det museala nitet. För allt detta, som av olika skäl *måste* bli kvar där det är, får man lita till ett levande intresse inom orten, och detta ortsintresse kan man vänta sig mycket av, framför allt om man både med råd och dåd verkar för att konservera och rent av musealt omhändertaga värdefulla anläggningar och föremål ute i bygderna. Bland moderna arkeologer och konsthistorici anses det skadligt både för vetenskapen och den praktiska fornminnesvården att ur sin gamla miljö bortbryta detaljer och avlägsna inredningsföremål, tillhörande historiskt märkliga byggnader. I analogi härmed kan det nog också anses förkastligt att utan tvingande nödvändighet plocka stångjärns hammaren ur en ärevärdig smedja och avlägsna portarna från en gammal torrlagd sluss. Bygden skulle ju bara bli ett minne fattigare och för forskningen är det angeläget att få studera föremålen in situ. Detta är faktiskt lika mycket ett livsvillkor för densamma som att äga rikhaltiga samlingar, vilkas naturliga komplement för övrigt är goda uppmätningar och fotografier av originalföremål utanför museets murar. För pedagogiska ändamål kan dessutom rekommenderas naturtrogna modeller, vilka ofta äro bättre som åskådningsmaterial än de lösryckta delarna av ett originalföremål.

I hantverks- och industrimuseifrågan vore det bäst om man ville se saken som Hazelius: det gäller först att rädda vad som räddas kan och att få så många som möjligt med i detta arbete. Medlet härtill var på Hazeli tid för 50 år sedan gi-

vet: allt borde till huvudstaden både av vetenskapliga skäl och ur propagandasynpunkt. I vår tid kräva de ändrade förutsättningarna också ändrade medel. Kulturminnesvården är nu populär snart sagt inom alla samhällslager och över hela landet. Vetenskapsmännen kunna snabbt komma vart de vilja och fotografikonstens utveckling under ett halvt sekel har satt kameran för att inte tala om filmkameran i deras hand. Det är sålunda icke nödvändigt att de i Göteborg hopbragta samlingarna omedelbart installeras i ett stort riksmuseum. För det nödvändiga arbetet att rädda och genomforska spillrorna av äldre tiders hantverk och industri är det icke desto mindre tillrädligt att man bildar en stor och med god ekonomi utrustad organisation. För att återigen denna skall kunna uträtta något, böra erfarna och kunniga män fästas vid densamma; det blir på dem resultatet ankommer.

Finnes det fog för ovanstående synpunkter beträffande det föreslagna hantverks- och industrimuseet, så följer därav, att den plan man tänkt sig för sjöfartsmuseet i Göteborg och marinmuseet i Stockholm är oklok. De enorma summor man i dessa båda fall bereder sig på att nedlägga i monumentalbyggnader borde i stället användas till inköp av de oersättliga äldre fartygstyper, som då och då av marinen och handelsflottan — till den senare räknas även den motoriserade fiskeflottan — utmönstras. Om en gammal monitor blivit ändrad så är den dock bättre än ingen

monitor alls. Vår första undervattensbåt, som lär skola nedskrotas, är inte något dåligt exempel på sin tids ingenjörskonst. Vore det inte bättre att ha dessa krigskulturminnen kvar, flytande i marinmuseets trygga hamn eller liggande på en slip inom ett historiskt varvsområde, mot att ha en onödig tourelle för samma kostnad på det planerade kastellholmsmuseet. Jo, åtminstone för kommande generationer, och det är ju även för dessa vi arbeta. Männe man i Göteborg har tänkt sig att i original utställa de gamla härliga fiskebåtarna och att i original bevara gamla fartygsinredningar såsom man plägar göra med rumsinredningarna och över huvud taget att åskådliggöra *livet* ombord, icke endast fartygs-konstruktionerna? De offentliggjorda ritningarna till museet tyda ej härpå. En friluftsavdelning är ej mindre motiverad för sjöfartsmuseet än för varje annat modernt kulturhistoriskt museum.

Göteborgs stad har med stora offer genom sin utställning skapat sig betydande värden, främst därigenom att hela samlingsarbetet inriktats på den egna kulturen inom staden och dess uppland. Det redan förut högtstående göteborgska museiväsendet har fått ett viktigt tillskott på sitt centralaste område — ej minst de helt nyskapade västsvenska hantverks- och industriavdelningarna — och samtidigt en måttstock för den vetenskapliga standarden hos modern kulturhistorisk samlargärning.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

FÖRENINGENS FÖR SVENSK KULTURHISTORIA STYRELSE- BERÄTTELSE FÖR ÅR 1922.

Föreningen har under 1922 tillryggag-
lagt sitt femte arbetsår.

De i Föreningens stadgar föreskrivna
uppgifterna har Styrelsen tillgodosett på
följande vis:

Allmänna sammanträden ha hållits
med Föreningen å Svenska Läkarsällska-
pets lokal i Stockholm:

Måndagen den 6 februari. Fil. doktor
Nils Ahnlund höll föredrag över »Mä-
lardalens största offerkälla», tryckt i
Rig 1922, sid. 59—76. Därefter lämnade
professor Nils Lithberg ett kort med-
delande om major A. Zetterlings under-
sökning av »bulverket» i Tingstäde träsk
på Gottland, och friherre Rudolf Ceder-
ström gav ett liknande om arbeten av be-
römda Münchenermästare i Sverige, båda
meddelande belysta av scioptikonbilder.

Måndagen den 3 april. Professorn vid
Åbo Akademi Gabriel Nikander lämnade
en med ljusbilder rikt illustrerad fram-
ställning av »Finländsk herrgårdskultur
under 1700-talet», sedermera tryckt i Rig
1922, sid. 97—117.

Måndagen den 2 oktober höll rektor
Gideon Danell, Uppsala, föredrag om
»Sommarens undersökningar på Wormsö,
Estland» samt visade ett antal ljusbilder
från de av svensktalande befolkning be-

bodda delarna av Estland. Därefter re-
dogjorde docenten Tobias Norlind för
»Kantelens historia», tryckt i Rig 1923,
sid. 37—58.

Måndagen den 4 december höll kom-
mendörkapten L. Stackell föredrag om
»Våra svenska flaggor och bfeälstecken»;
meddelade arkitekten M. Wernstedt ett
av honom upprättat förslag till konser-
vering av Kiviksmonumentet i Sydöstra
Skåne; förevisade docenten Henrik Cor-
nell några av honom i Italien anträffade
framställningar av Kristi födelse, anord-
nade i överensstämmelse med skildringen
i Birgittas Relevationes; till slut läm-
nade professor Martin Olsson en redo-
görelse för »Iakttagelser vid öppnandet
av drottning Maria Eleonoras kista i
oktober 1922». Alla föredragen belystes
av många och goda ljusbilder.

Gemensamt med Svenska Museimanna-
föreningen och Svenska Fornminnesföre-
ningen har Föreningen avhållit ett som-
marmöte i Uppsala den 8—11 juni 1922,
därvid på Föreningens dag särskilt upp-
togs till behandling den svenska järn-
hanterings äldsta historia. Dessförin-
nan hade Föreningen kringsänt det i
Rig 1922 sid. 132—133 tryckta uppropet.
Utförliga referat av Uppsalamötet äro

tryckta i Rig 1922, sid. 118—135, och föredragen där av landsarkivarien Josef Sandström om »Landsarkivens samlingar som kulturhistoriskt material» och doktor Elof Förberg om »Linnés botaniska trädgård och dess återställande» äro tryckta i Rig 1922, sid. 136—161.

Under året har utgivits av Rig det senare dubbelhäftet för 1921 och de båda dubbelhäftena för år 1922. I Föreningens broschyrserie har utkommit som nr 3 »Svenska kulturforskare», förteckning upprättad av Einar Forssberg, och i bokserien som nr 3 Birger Nerman: Det forntida Stockholm.

Till en stor etnologisk undersökning av den i Estland bosatta svensktalande fiskar- och bondebefolkningen har av Rådet utarbetats en plan, som dock under året ej kunde realiseras. Då rektor Gideon Danell i varje fall beslutat sig för en språklig undersökning av dialekten på Wormsö, kunde Föreningen genom anslag från »En Bergsbokfonden» bekosta underhållet av en arkitekt under ett par månader för att därstädes samarbeta med honom.

Under hösten igångsatte styrelsen en insamling av medel för att för all framtid som kulturminnesmärke skydda de märkligaste delarna vid Gamla Uppsala.

Denna vädjan har hörsammats av H. K. H. Kronprinsen, universitetskanslern Carl Swartz, grevinnan W. von Hallwyl, fru Emma Zorn, professorskan Calla Curman, professor Martin Olsson, professor J. Roosval, bankdirektör C. Ameln, Uppsala, med. doktor A. Pettersson, Uppsala, direktör Edvard Åberg, Uppsala, disponent Carl Hæggström, Uppsala, samt

Fastighetsaktiebolaget D. Carnegie & C:o, Göteborg.

Till vederbörande myndigheters förfogande har därigenom kunnat ställas 6,500 kronor. Sedan regeringen genom anvisande av medel även behjärtat frågan, torde densamma kunna anses vara lyckligen fördd i hamn.

Ett förslag har under året väckts att sammansluta Föreningen med Svenska Fornminnesföreningen. En vidlyftig utredning har företagits, men ej lett till något resultat.

Under hösten försöktes att enbart genom tidningen »Globen» kalla Föreningens medlemmar till sammankomster, men gav detta ett mycket nedslående resultat, varför man icke synes kunna undvara kallelse genom kort.

Föreningen hra under året åtnjutit ett statsanslag, stort 1,000 kronor, för utgivandet av Rig, för vilket anslag 10 exemplar avlämnats till Ecklesiastikdepartementet.

Styrelsen har sammanträtt den 30 januari, den 4 maj och den 20 september. Det vetenskapliga rådet den 12 mars och den 19 september. I styrelsen har den förändring skett, att Föreningen vid aprilsammanträdet valt universitetskanslern Carl Swartz till ordförande.

Föreningens ställning framgår av följande:

INGÅENDE BALANSRÄKNING.

Tillgångar den 1 januari 1922.

Svenska Handelsbanken, giro	22,147:76
» » deposition	8,395:88
Div. debitorer	2,485:25
Kassabehållning	943:08
Varulager: 25,464 ex. av Rig å	
0,51557 pr häfte	13,128:53

Kronor 47,100:50

Skulder den 1 januari 1922.

Ledamöter, stödjande	6,000:—
» ständiga	14,600:—
Div. krediterorer	26,500:50
	Kronor 47,100:50

VINST- & FÖRLUSTKONTO.

Inkomster.

Årliga medlemsavgifter	6,390:—
Försäljning av Rig	301:25
Statsbidrag	1,000:—
Räntor	90:47
Klichéer, försälda	2:28
Varulager	29,283:—
	Kronor 37,067:—

Utgifter.

Tryckningskostnader	34,304:94
Författarearvode	1,420:—
Omkostnader, porton etc.	302:77
» övriga	1,039:29
	Kronor 37,067:—

UTGÅENDE BALANSRÄKNING.

Tillgångar den 31 december 1922.

Svenska Handelsbanken, giro	2,721:22
Kassabehållning	694:77
Div. debitorer	976:73
Varulager: 28,660 ex. av Rig å 0,5655	16,207:28
	Kronor 20,600:—

Skulder den 31 december 1922.

Ledamöter, ständiga	14,600:—
» stödjande	6,000:—
	Kronor 20,600:—

Stockholm i april 1923.

CARL SWARTZ.

Carl Sahlin. Sten Westerberg.
Elis Sidenbladh. Sune Ambrosiani.

UTSTÄLLNINGEN I VÄSTERÅS AV KYRKLIGA KULTURFÖREMÅL
FRÅN 1600-TALET AV G. M. S—E.

Dagen efter det solenna firandet av Johannes Rudbeckiusminnet i Västerås den 14 juni öppnades i en av stadens skolor en utställning, omfattande kyrkliga föremål från biskopens stift och tid. På ett utomordentligt åskådligt sätt ställde denna i samband med Nationalmuseums fjärde kulturmässa anordnade utställning fram för våra ögon och hjärtan den epok, där Rudbeckius var en omdanande och ledande kraft. Genom sitt relativt fåtaliga, från endast ett sekel hämtade föremålsbestånd var denna kyrkliga utställning i jämförelse med sina föregångare tämligen oansenlig, men den förmedlade i gengäld ett synnerligen enhetligt intryck. Det fält, den belyste var starkt

begränsat, men detta kunde den belysa så mycket kraftigare. Till följd av att de kulturhistoriska synpunkterna fått göra mera gällande här än vad som varit fallet vid tidigare utställningar av denna art, kunde denna exposition verksammare åskådliggöra kyrkans dominerande ställning i samhället än dessa förmädder.

Under insamlingsarbetet hade huvudvikten lagts på föremål från 1600-talets förra hälft — d. v. s. den tid, då den mäktige biskopen höll sin hand över församlingarna — men ett och annat från en något senare tid hade fått komma med. Som väntat var uppvisa stiftets kyrkoinventarier en stark blandning av provinsiella och mera kontinentala stil-

drag. Kyrkorummens tyngre pjäser (altaren, predikstolen, epitafier) härröra i regel från bygdekonstnärer och röja ett segt fasthållande vid ålderdomliga stilelement, medan de mobilare (textilier, silver etc.) ofta äro hämtade från med det sista modet förtrogna verkstäder. En viss skillnad gör sig nog öven märkbar mellan föremålsbestånden i Dala- och i Västmanlands-kyrkorna. Mälardalens rika herrgårdskultur har tillfört de där belägna kyrkorna praktpjäser, till vilka motstycken saknas inom de norr om Siljan liggande socknarna (så t. ex. det av Axel Oxenstierna till Lilla Ryttern skänkta antependiet av gult siden med svart sammetsapplikation, den härliga släta dopskålen från Björskog och den praktfullt drivna, alltigenom profana kanna från Ängsö). Utställningens tyngdpunkt låg dock givetvis icke på dylika »välska» föremål utan på den snickare-, stenhuggare- och målarkonst av utpräglad protestantisk karaktär, som i

småstäderna och ute på landsbygden växte fram under idoga hantverkares händer. Det mest tidstypiska provet på denna trohjärtade konst torde vara det stora epitafiet över kyrkoherden i Munktorp Michael Chalcander — en ljushyad, sträng patriark, vilken stiger fram som en värdig representant för storhetstidens prästerskap.

Utställningen, som stängdes den 12 augusti, var mycket åskådligt och smakfullt installerad i en av folkskolornas gymnasstiksalar, vilken med små men verkningsfulla medel förvandlats till en serie, synnerligen väl belysta exponeringsrum med lätt antydd kyrkokaraktär; med de givna lokala förutsättningarna kunde icke inredningsproblemet vara bättre löst. En god katalog förelåg till öppnandet. Utställningens anordnare, intendenten Sven T. Kjellberg, har gjort sig ytterligare förtjänt av tacksamhet från den svenska kulturminnesvårdens sida.